

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

ANTİK YUNAN'DA KURBAN
VE KURBAN RİTÜELLERİ

GÜLEN YAZICI
18810501075
0000-0002-4984-9844

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ.DR FATİH MEHMET BERK
KONYA – 2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

ANTİK YUNAN'DA KURBAN
VE KURBAN RİTÜELLERİ

GÜLEN YAZICI
18810501075
0000-0002-4984-9844

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ.DR FATİH MEHMET BERK
KONYA – 2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Gülen YAZICI		
	Numarası	18810501075		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH ANABİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	+	
		Doktora		
	Tezin Adı	ANTİK YUNAN'DA KURBAN VE KURBAN RİTÜELLERİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

GÜLEN YAZICI

İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	GÜLEN YAZICI		
	Numarası	18810501075		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	+	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. FATİH MEHMET BERK		
	Tezin Adı	ANTİK YUNAN'DA KURBAN VE KURABN RİTÜELLERİ		

ÖZET

Yunan coğrafyası Antik Çağ'ların başından itibaren farklı olay ve olgulara şahitlik etmiştir. Çeşitli etnik unsurları kendi bünyesinde barındırmıştır. Bu etnik unsurların kültürlerini kendi bünyesine uygun hale getirerek kabul etmiştir. Bu durum yunan dünyasının sosyal ve siyasal olarak etkileşiminin getirileri yunan kültürünün temelinde yenilenmelere sebep olmuştur. Kurban konusu dini ritüeller ile birlikte tüm toplumlarda yer alan bir olgudur. Tezimizde genel olarak kurban ve kurban ritüellerini ele alarak özelde de Antik Yunan dünyasında kurbanı değinilmiştir. İki bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde kurbanı tanımlayan bilim insanlarının görüşlerine ve karşılaştırmalarına yer verilmiştir. Devamında ikinci bölümde ise Antik Yunan'da dini ritüeller ile kurban ritüellerini nasıl kullandıklarını ve bu durumun Antik Yunan dinlerini nasıl meydana getirdiği anlatılmıştır. Bu şekilde kurban ve kurban ritüellerinin Antik yunan Dünyasındaki yeri ve tanımı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kurban, Kurban Ritüelleri, Antik Yunan, Adak, Din.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	GÜLEN YAZICI		
	Student Number	18810501075		
	Department	TARİH		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	+	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DOÇ. DR. FATİH MEHMET BERK		
Title of the Thesis/Dissertation	SACRIFICE AND SACRIFICIAL RITUALS IN ANCIENT GREEK			

ABSTRACT

Greek geography has witnessed different events and phenomena since the beginning of ancient times. It included various ethnic elements within itself. It has accepted the cultures of these ethnic elements by adapting it to its own structure. This situation, the results of the social and political interaction of the Greek world, led to renewals in the basis of Greek culture. The subject of sacrifice is a phenomenon that takes place in all societies together with religious rituals. In our thesis, the sacrifice and sacrifice rituals were discussed in general and the sacrifice was mentioned in the Ancient Greek world in particular. In the first part of our thesis, which consists of two parts, the views and comparisons of the scientists who defined the victim are included. Then, in the second part, it is explained how they used religious rituals and sacrificial rituals in Ancient Greece and how this situation created the ancient Greek religions. In this way, the place and definition of sacrifice and sacrificial rituals in the Ancient Greek World has been tried to be revealed.

Key Words: Sacrifice, Sacrificial Rituals, Ancient Greek, Offering, Religion

ÖNSÖZ

“*Antik Yunan’da Kurban ve Kurban Ritüelleri*” başlıklı bu çalışmamız esas olarak, genelde kurban kavramının tarihini ve belli başlı teorisyenlerce yapılmış olan tanımını; özelde ise Antik Yunan yazılı metinlerinde ve arkeolojik kanıtlar ışığında örnekleri konu edinmektedir. Kurban eyleminin Antik Yunan’daki birçok örneğini gün yüzüne çıkarmaya ve toplum içerisinde ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışmamız bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş “Kurban” kavramının tanımlarının yapılmaya çalışıldığı, kurban eyleminin kutsallığı ve ritüellerin bu kavram içindeki öneminin anlatıldığı bir bölüm olarak ilerleyen bölümlerde tekrara düşmekten kaçınılmayı amaçlamaktadır.

Birinci bölüm teorisyenlerin hem kurban kavramını nasıl tanımladıklarını hem de toplumların ritüelleri nasıl sunduklarını anlatmayı amaçlamaktadır. bu bağlamda Antikçağ kurban ritüellerini daha iyi anlayabilmek için bilhassa tarihin erken dönemlerinde arkaik insanın kurban anlayışını ortaya koymak ve kurbanın amaçlarına hizmet etmesi için kullanılan yöntemleri incelenmiştir. yine de bu çerçevede kurban anlayışlarından totemik ve ilahi kurban kaynakların ışığında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Kurban kavramının boyutlarını ele aldığımız çalışmanın kurbanın amaçlarına riayet ettiğini düşündüğümüz tüm örneklerini ele alarak anlatmaya çalışmak literatüre yapmak istediğimiz katkılardan yalnızca bir tanesi ama en önemlisidir. dinlerin içerisindeki konumu kadar toplumun günlük yaşantılarına yön vermesi ve tanrı ile insan arasında kurulacak olan tüm iletişim yollarının güzergahını belirlemesi ile kurban anlatmaya değer bir kavram olarak karşımızda durmaktadır.

Dünya tarihinin yazılı olan kaynaklarında kurban ritüellerini amaçlarına hizmet etmek için kullanan arkaik insanın önce tanrısını koymuş olduğu yeri bilmek adına totemizmden birkaç örneklendirme yapılmıştır. İnsanlar tanrılarını günlük yaşantılarında yeryüzünde yaşayan varlıklar olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden tanrılarını bir ruh olarak tanımlamış ve bu ruhları belli nesnelere aktararak onlara ibadet etmişlerdir. Bunun getirileri de tarım toplumlarında totem nesnelere yapılan ritüeller olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleyen zamanlarda tanrıların Gökyüzünde oldukları inancının gelişmesi ile birlikte kurban ritüelleri de yeni bir boyut kazanmıştır. Tanrıların konumuna ve onların istediği türden nesneleri onlara sunma gibi ayinler gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

İkinci bölüm “*Antik Yunan ‘da Kurban Ritüelleri*” başlığı altında Antik Yunan kültüründe dinin yeri ve kurban ritüelleri iki başlık altında işlenmiştir. hemen ardından kurban ritüellerinin konu ve işleyiş tarzı bakımından yapılan ayırımına yönelik oluşturmuş olduğumuz

başlıklar altında ele alınmıştır. özellikle Pharmakos ve İnsan kurbanları mitoloji ve destanlar özelinde detaylı bir şekilde örneklerle anlatılmıştır. bu kurban çeşitlerinin şekillenmesinde tanrıların ve bu tanrılara ait özel olduğunu düşündüğümüz kültler göz önünde bulundurularak seçilmiş olan 12 tanrıya sunulan kurbanlardan söz edilmiştir. ,

“*Antik Yunan’da Kurban ve Kurban Ritüelleri*” konusu ile başladığımız bu süreçte benimle birlikte araştırma ve konuyu ele alma tarzımda desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Fatih Mehmet Berk’e sonsuz teşekkür ederim.

Yüksek Lisans eğitimimden başlayarak yurtdışı eğitimlerim dâhil tez süreci eğitimlerimde ve konu belirlemede bana tüm desteğini vermiş olan Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı’ndan Doç. Dr. Muammer Ulutürk’e teşekkür ederim.

Ayrıca bana destek olan tüm ailem ve iş arkadaşlarım ve en çokta onlardan ayrı kalmamı sabırla bekleyen iki evladım Gülen Eylül’üm ve Ertuğrul’uma sonsuz teşekkür ederim.

GÜLEN YAZICI

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KURBAN RİTÜELİNİN TARİHİ VE KÖKENİ

1.1. Kurban Nedir?	5
1.1.1. Totemik Kurban	10
1.1.2. İlâhi Kurban	14
1.1.3. Kansız Kurbanlar	16
1.1.4. Kanlı Kurbanlar	18
1.2. Kurban ve Kurban Ritüellerinin İşlevleri	22
1.3. Kurban ve Kurban Ritüellerinin Tarihi	26
1.4. Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban	30
1.4.1. Mezopotamya Uygarlığı	31
1.4.2. Hitit Uygarlığı	36
1.4.3. Fenike Uygarlığı	39
1.4.4. Aztek ve Maya Uygarlığı	40

İKİNCİ BÖLÜM ANTİK YUNAN'DA KURBAN RİTÜELLERİ

2.1. Antik Yunan Kültürü	43
2.1.2. Yunan Dini	47
2.2. Antik Yunan'da Kurban Ritüelleri	53
2.2.1. Ritüelin Hazırlanması	59
2.2.2. Kurban Hayvanın Pay Edilmesi	61
2.3. Takdim Edilme Amaçlarına Göre Kurban Çeşitleri	66
2.3.1. Bereket Kurbanları	64
2.3.2. Kehanet Kurbanları	65
2.3.3. Arınma Kurbanları	67
2.3.4. Kefaret Kurbanları	69
2.3.5. Yemin Kurbanları	71
2.3.6. Erginlenme Kurbanları	74

2.4. Antik Yunan Mit ve Tragedyalarında İnsan Kurbanları	75
2.4.1. Pharmakos	79
2.4.2. Iphigenia	83
2.4.3. Polyksena	86
2.5. Antik Yunan Tanrıları ve Kurban Kùltleri	90
2.5.1. Demeter	90
2.5.2. Dionysos	94
2.5.3. Athena	97
2.5.4. Ares	98
2.5.5. Apollon	99
2.5.6. Asklepios	100
2.5.7. Artemis	101
2.5.8. Hera	102
2.5.9. Prometheus	103
2.5.10. Hermes	106
2.5.11. Zeus	106
2.5.12. Hades	108
SONUÇ	110
KAYNAKÇA	115
EKLER	125

GİRİŞ

Genelde kurban pratiğinin her türlüünün toplumlardaki yerini; özel de ise Antik Yunan kurban ritüellerinin en temelden en tepe noktasına kadar örneklendirilerek anlatmak ve kurban üzerine yapılan çalışmaların ışığında yol gösterici olmayı amaçlayan tezimizin konusu bu yönde şekillenmiştir. Kurban pratiğinin tanımında ve yorumlanmasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, kurban olarak tanımlanan sembolik ritüellerin ortak tanımına uysalar bile tam bir kurban olmadığı ile ilgilidir. Her türlü kanlı veya kansız sunuyu ve her türlü öldürmeyi kurban olarak ele alamamakla birlikte bu faaliyetlerin pratikte kurban olup olmadığı, Antik Yunan'da insan ve hayvan kurbanına olan bakış açıları, sunular, kurban canlandırmaları bu tezin ana konusu olacaktır.

Kurban dünyadaki inançların tümünde merkezi bir ritüeller bütünüdür. Antik metinlerde çeşitli inanışlar için de benzer kurban ritüelleri ile karşılaşmaktayız. Arkeolojik buluntular, özellikle lahit ve vazolar üzerindeki tasvirlerde kurbanın ritüelinin canlandırılması bu ritüelin antik topluluklarda mevcudiyeti ve nasıl yorumlanacağı hususunu yazılı kayıtlarda olduğundan daha zor hale getirmiştir. Yazılı kayıtların kaynakları da orijinal bir kurban ritüelini baştan aşağı açıklar nitelikte değildir. Antik Yunan eserlerinde, arkeolojik ve metinsel kaynaklar ışığında kurban olgusuna değinilmiş olup genel yapıyı ortaya koymak bu tezin ikinci amacı olmuştur.¹

İnsan başlangıçtan bu yana bir arayış içinde olduğu için kültürel açıdan öne çıkan ritüellerinde de belli ortak noktaların yanında farklılıkları da taşımıştır. Birbirleri ile iletişim kuran insanın zaman içinde düşünerek ulaştığı aşkın güç ile de aynı tonda bir iletişim kurmak istemiştir. Bu iletişimi eşgüdümlü olarak bir tek yoldan yapmış ve bunun farklılıklara yol açmasına sebep olmuştur. Kurban eyleminin Yunan toplumundaki yorum farklılıklarına rağmen nasıl ve ne şekilde devam ettirildiğini, ritüellerin işleyişinin sürekli bir değişime uğramasına rağmen nasıl süregeldiğini, kurban pratiklerinin sosyal hayat içerisindeki etkileri ve kurbanın politik din üzerindeki yansımalarını keşfetmek ve ardından bunları örneklendirmek bu araştırmanın cevap aradığı problemlerdir.

Evrensel olarak kurban pratiklerinin yaratılıştan bu güne aktarımı; özel olarak M.Ö 756-490 Arkaik Dönem ve M.Ö 490-323 Klasik Dönem'i ile Yunan ve Batı Anadolu coğrafyası nitel araştırma yöntemlerinden yazılı dokümanların incelenmesi ve tarama yöntemi ışığında bu çalışma yürütülmüştür.

¹ Porter M. - Schwartz, G. M. (2012): 7

Tarih öncesi dönemde insan, ölümün doğaüstü, korkutucu ve karşı konulamaz bir olgu olduğunu fark etmiştir. İnsan, yaşayan bir varlığın cesede döndüğünü gözlemleyerek bilinçli bir varlık olarak ölümü algılayarak hayvanlardan ayrılmıştır. İlkel insanın zihninde ölümün ardında yatan nedenler merak konusu olmuştur. İlk ölümün nedeni olarak şiddet ön plana çıkmıştır. Aşkın deneyimlerin tetikleyici unsuru olarak şiddetin varlığını ele alan Girard, tarih öncesi toplumların şiddeti ehlileştirme çabası içerisine girdiğini ve şiddeti düzene sokmaya çalıştığını söyleyerek² oluşturulmaya çalışılan dini ortamın şiddeti çözdüğünü ve ilkel dinlerin temel anlatı motiflerin arasında yer aldığını söylemiştir. Şiddet duygusunu bertaraf edebilmek için herkesin ortak duygularla, ortak kutsal mekanlarda ve toplumun ortak inançları doğrultusunda hazırlanmış olan ritüellerle birlikte kurban ayini gerçekleştirilir. Toplum içerisindeki kötü ve huzursuzluk yaratan her şey bir kurban sofrasında sonlandırılmaya çalışılır. Arkaik kültürlerde bunu bazen bir totem üzerinden bazen de kanlı kurban sunusu üzerinden yaptıklarını söyleyebilmekteyiz. Boğa, sığır, koyun, keçi gibi hayvanların kanlı kurbanlarında insanların günahlarından ya da toplumun kötü olduğu kanısına varmış olduğu her şeyden kurtuldukları ritüeller boyunca arınırlar ve toplum bu şekilde iyileşir.³ Bu bağlamda sunulan kurbanlar şiddeti azaltma ahlaki duygusu ile dinsel bir forma bürünmektedir.⁴

Kurban eylemlerinin içinde kullanılan her nesnenin yaratım gücüne dair olan inanç; insanların bu ritüeller için sağlamış olduğu ortamın kutsallığından yola çıkarak elde edilecek olan ruhani dinginlik altındaki bir arayıştan kaynaklanmaktadır. Kurbanın simgeselliği; bir nesneye veya bir eyleme döküldüğü zaman kurbanın asıl kutsallığına yeni bir değer katar. Simgeselleştirme, kurbanın kendine özgü ve dolaysız değerlerine dokunmaz. Var olan asıl gerçek kutsal olanın kutsal olana geri dönüşü için ortaya konan fedakârlıktır. Ama bunun için yapılacak ritüeller de önemsiz değildir. Hiçbir eylem kendi varoluşu içinde soyutlanamaz. Kurban eylemi sistematik olarak nesneler ile özümlenen bir ritüeller bütünüdür.⁵

Kurban sistemsel tanımı olarak birkaç farklı tanımlar yapabiliriz. Kurbanın kendine ait içsel bir mekanizmaya sahiptir. Bu da kurban için farklı yorumlar yapılarak tanımlamaların artmasına sebep olur. İçsel olarak kurban bir hediyeleşme sürecidir. Bu tanımı yapabilecek yeterli temel bilgilere sahibiz. Bu basit tanım kurbanın en ilkel yönüdür. Bu süreçte istekte bulunan birey hediyeleşme fedakârlığını başlatan taraf olmak durumundadır. İsteğin bedeli

² Girard, 1989: 20-21.

³ Hodder ve Mesckell, (2018): 71

⁴ Girard R. (1989): 23.

⁵ Eliade, M. (2018): 198

olarak belirlenen fedakârlık sunumundan sonra gerçekleşmesi beklenen durum gerçekleşir ya da kötü bir durum ortadan kalkması istenir durum ortadan kalkar ve hediyeleşme, fedakârlık, takdim amacına hizmet etmiş olur.

Tarım ve şehir kültürlerinde sosyal ve çevresel faktörlerin büyük formülasyonları sırasında, avcılık faaliyetleri gıdaya erişimde ilk adım olmaktan çıkmış; hayvanların evcilleştirilmesi daha fazla önem kazanmıştır. Bu durum ise toplumun çevre ile arasındaki ayrımı giderek açmıştır. Fakat kurban ritüeli, insan zihninde bu ayrımı yarattığı hayali sahneyi oluşturmaya devam eder. Bu nedenle daha sonraki kurban ritüellerinde, canlandırmalar insanın vahşi olanla karşılaşmasını keşfetmeye devam eder. İnsanlar kurban ritüellerindeki canlandırmalar ile, öldürme suçunun üstünü kutsallık ile kapatarak sosyalleştirci bir olay olan kurbanın tasavvur edilmesi gereken bir sahne olarak ilkel durumdan ritüel durumuna geçişi sağlarlar. Burkert'in üzerinde çalıştığı gibi, Arkaik ve Klasik Yunan toplumlarındaki kurban ritüellerinin öncelikle toplumsal yaşamı yapılandırmak için belirli bir modelin geçiş, yeniden düzenleme veya yeniden inşası zamanlarında işlev gördüğü görülür. Yine de bu yeni toplumsal kalıplar, ritüele herhangi bir temel şekilde yansıtılmış gibi görünmüyor: ritüel hala ilkel dünyayı yansıtıyor.⁶

Erken Paleolitik avcılık düşüncesi kurban sunusu, merkezde bir öldürme ritüeli ve prestijli toplu ziyafetler bütünü olarak karşımıza çıkar. Uygarlıklar pratikte evrensel gibi görünen eylemlerin başlangıcına dair tekrarlara sahiptirler. Kurban için tekrarlanan ritüellerin temelinin aynı amaca hizmet ettiği açık bir gerçektir. Sunum şekilleri ne kadar değişiklik gösterse de ortaya konan sistem aynı çalışmaktadır. Burkert, şiddetin temelindeki sebebin tüketim ve beslenme ihtiyacı olduğunu söyler. İnsanın geleceği için öldürmek gerekiyorsa bu yapılmalıdır. İnsan için Tanrı'nın beslenmesi gerekiyorsa bu devam ettirilmek zorundadır. Arkaik insan aklına göre yaşamın devamı için Tanrı'nın canlı bir varlıkla, bazen Kurban takdimi sırasında ortaya çıkan dumanla bazen de kan ile beslenmesi söz konusudur. Kurban bu perspektif ile bakıldığında, Tanrı'nın beslenmesini kendilerine görev edinen arkaik çağ insanının bunu çıkarları için kullanmayı veya bundan fayda sağlamaya çalıştıklarını görebiliriz.⁷

Kurban eylemlerinin altında bir dönüşüm fikri yatar. Kurban edilen hayvan veya insan var olduğu konumdan çıkarak başka bir şeye dönüşür. Bu dönüşüm kutsal bir mekânda ve kutsal nesnelerle yapıldığı için ölüm, cinayet, suç gibi kavramlardan ayrılır. Çünkü kurban o anda ölmez, dönüşür. Kutsal mekân, en mükemmeliinden gerçek mekândır, çünkü yakınlarda

⁶ Burkert, W. (1983): 48

⁷ Burkert, W. (1983): 37

gösterildiği üzere, mit gerçektir. Çünkü hakiki gerçeğin dışavurumlarını, yani kutsal olanı anlatmaktadır; kutsal ile -ister bazı nesnelerle maddeleşmiş, isterse kozmik-kutsal simgelerde ortaya çıkmış olsun- ancak böylesine bir mekânda doğrudan temas edilebilmektedir.⁸

Değerli bir şeyden vazgeçerken, inkâr ve feragat eyleminde, insan kendini ve bağlılığının derecesini de gösterir. Her türlü fedakârlıkta, fedakârlık bir vazgeçiştir çünkü fedakâr kendini mahrum eder ve verir. Fedakâr, kendine ait bir şeyden vazgeçer ama bu vazgeçiş ilk bakışta kendisi için karlı değildir. Ancak hediye, çoğu zaman olduğu gibi, Latince “*do ut des*” – “*Veririm, diye verebilirsin*” ifadesinde özetlendiği gibi, karşılık gelen bir iyilik beklentisiyle birlikte gelir. İlahi dünyanın, armağanının alınması karşılığında fayda sağlaması beklenir. Bu tür faydalar, insanların doğaüstü dünyaya daha yakın olmalarına izin vererek (örneğin, iyi bir servet elde etme veya şükranlarını ifade etme) birleştirici olabilir veya doğaüstü ile istenmeyen teması sona erdirerek ayırıcı olabilir.⁹

Diğer kültürel sistemler geliştikçe, temelde dramatik olan kurban ritüeli yürürlükte kalmaya devam eder. O anın önemi -hayatın alınması ve "armağan"ın dağıtılması- insanın eski yaşamı için temel olarak görüldüğünden, devam etme gücü açıklığa kavuşur. İşlem ve dönüşüm, herhangi bir sosyal değişim için o kadar temeldir. Ancak toplumsal düzenlerin yeniden düzenlenmeye ya da yeniden tesis edilmeye ihtiyaç duyduğu durumlarda kurban ritüelleri uygulanmaya devam eder. Bu nedenle, kurban yalnızca sosyal bir refleks kalıbının ritüelleştirilmesidir.¹⁰

İnsanlar belli bir rutin içinde günlük yaşamlarını idame ettirirler. Bu rutindeki en ufak aksaklık ilkel insanın evriminde bozukluklara sebep olur. Bu bozukluğun insani bir çaba ile düzeltilemeyeceği anlaşıldığı noktada ya da insan ulaşmak istediği bir dileğe kendi çabaları ile ulaşamayacağını kavradığında başvuracağı ilk yol aşkın varlığın gücüdür. Bunun için iletişim yollarından dua, kurban ve büyüler ile belli başlı yollar izler. Tanrı ile kuracağı iletişim yollarından olan kurban içinse izleyeceği iki yol vardır. Kanlı veya kansız adak adamak, gelecekle başa çıkmak için arkaik insanın bulduğu önemli bir yol olarak görülebilir. Mevcut bir kaygı ve üzüntüden kurtulmak için belirli ve şartlı bir feragatte bulunulacak, daha büyük bir kazanç için büyük bir kayıp göze alınacaktır. Burada durumu daima iyileştirme yönünde doğal bir eğilim söz konusudur; bunun yanında kurban vermenin olumsuz yanı yok sayılır. Davranışı ile iyiliğe hizmet edecek olan kişi adak adarken, bir yardım diler: “*Bundan razı ol ve başka bir adakta bulunmayı daha nasip et.*” Bu uygulamada var olan dinsel

⁸ Eliade, M. (2018): 51

⁹ Porter M. - Schwartz G. M. (2012): 11

¹⁰ Burkert W. ve diğerleri. (1988): 28

duygunun yoğunluğunu küçümsememek gerekir. Derin bir keder; esenlik ya da derman arayışı vardır. Adak yazıtlarında kişinin alacağı kararda doğaüstü bir müdahaleye, hayallere, düşlere ya da Tanrısal buyruğa danışılması az rastlanır bir durum değildir ve her şeyden önce bir başarı deneyimi söz konusudur.¹¹

Avcılık ritüellerinden itibaren aktifliğini hiç kaybetmeyen kanlı kurban ritüellerinin sadece kan akıtmak ile alakalı olan tanımları *ritüel* gibi geniş kavramlarda olduğu gibi aktarılan kanlı kurban tanımına yalnızca hayvan takdimleri girer. İnsan kurbanlarının kendine has sebepleri ve ritüelleri olduğu için kanlı kurban ritüellerinin tanımlarını yaparken kullanacağımız tek tanım hayvan kurbanları olmalıdır. Ayrıca kanlı kurbanın amacının; bir canlının öldürülmesi sonucu kan akıtma ile onun yaşam enerjisinin doğaüstü dünyadaki varlıklara sunulmasını ve tüketim yoluyla kurban edene fayda sağlamasını içerdiğini ortadadır.¹² Bu fayda sununun bir parçasıdır.

Tüketim eylemini yukarıdaki kanlı kurban tanımı içine dahil etmeyen Campbell, kurbanı doğaüstü güçleri yıkım veya sunmayı içeren ritüelleştirilmiş eylem olarak tanımlar. Bu tür bir tanım, hayvan kurbanını diğer hayvan kesimi türlerinden ayırır. İnsan kurbanını, suçluların infazını, ritüelleştirilmiş savaş öldürmelerinden ayrı tutar. O zaman tanımın ortaya koyduğu; “kurban eylemi doğaüstü varlıklara sunuyu içeriyorsa, burada mekanik bir ticari değiş-tokuş aranmaz, aşkın varlıkla insan arasındaki taleplerin karşılıklı bir şemasıdır” diyebiliriz. İlkel anlatılarda genel olarak gelenekleri, mitolojik çağlarda yaşamış olan mitolojik ataların oluşturmuş olacağına inanılır ve torunların, dünyanın varlığı devam ettiği sürece bunlara uyumaları gerektiği inancı yer etmiştir.¹³

Kurban uygulamasının arkasındaki dini düşünce ve inanç, sosyal ve politik anlamda farklı amaçlara ulaşmak için kullanılmaya çok uygundur. Diğer ritüeller gibi kurban sosyal kimliği ve sosyal farklılaşmayı sergilemek ve güçlendirmek için bir fırsat sağlayabilir. Bazı bireylerin kurban sunmasına izin verilirken bazen kurban eylemi toplum önünde gerçekleşir. Ritüelle gerçekleştiği varsayılan doğaüstü katılım, bu sosyal organizasyon modellerini toplum önünde uygulanmaya uygun hale getirir. Kurban etme ritüelleri ile erken dönem devletler arasında güçlü bir ilişki var gibi görünmektedir. Otoritenin ilk kurulduğu dönem, yeni toplumsal düzeni yasallaştırmak için genellikle ritüelin genişletilmesine eşlik eden

¹¹ Burkert, W. (2018): 28

¹² McClymond, K. (2008): 138

¹³ Campbell, J. (1992): 100-101

kurban, doğaüstü ile iletişimi tekelleştirme ve toplumsal eşitliğe ilahi meşruiyet sağlamak için faydalıdır.¹⁴

Kurban kavramını giderek daha geniş insan faaliyeti alanlarına uygulamak için genişleten bir dizi düşünce, tüm insan dramının merkezinde, tüm canlandırmalarını belirleyen fenomen olarak ortaya çıkar. "Kurban, ayinlerin en can alıcısı ve temelidir" Girard'a göre ve "aynı zamanda en yaygın olanıdır." İnsan toplumuna yapı kazandıran tüm sistemler ondan türetilmiştir: dil, akrabalık sistemleri, tabular, görgü kuralları, değiş tokuş kalıpları, ayinler ve sivil kurumlar. Böylece bir fedakârlık kuramı, insanın toplumsal oluşumuna, dinine ve kültürüne ilişkin kapsamlı bir açıklama üretmiştir.¹⁵

¹⁴ Porter - Schwartz. (2012):15

¹⁵ Burkert W. ve diğerleri. (1988): 7

BİRİNCİ BÖLÜM

KURBAN RİTÜELİNİN TARİHİ VE KÖKENİ

1.1. KURBAN NEDİR?

Her dinin içinde bulunan olgular, kavramlar, törenler, mitler, semboller araştırmaya değerdir. Araştırmaya değer olan bu konulardan temel olanı seçmek için görünenden daha fazlasına bakmamız gerekir. Dini olgular, semboller, mitler yalnızca insanlığın büyük çoğunluğunun kabul ettiği kavramlardır. Tarihinin dışında, zamanının dışında “saf” dinsel olgu yoktur. En soylu dinsel çağrı, mistik tecrübelerden en evrenseli, en genelinden insan davranışı -örneğin dinsel kaygı, ayin, ibadet-, ortaya çıktıkları andan itibaren özel bir hale gelmekte ve sınırlandırılmaktadırlar.¹⁶ İnsanın içgüdüsel olarak inanma ve bu inanma neticesinde yaşamış olduğu boşlukları doldurma çabalarına kayıtsız kalınmamalıdır.

Tarihin ilk zamanları dinde gördüğümüz ne varsa şu an barbarlık gibi gelse de o zamanki mantıksal sağlamlılık son derece dünyanın pratiğine ayak uydurmaya yetiyor olmalıdır. Klasik antik çağ insanının parçadan bütüne varış noktası, gelebildiği konuma yalnızca parçaları toplayarak geldiği su götürmez bir gerçektir. Bu şekilde kendi elinde olmayan doğaüstü olayları gözlemleyip kendi hayat pratiğine uygun hale getirmesi mantıksal sağlamlığa çok güzel bir örnektir.¹⁷

İnsanlığın yeryüzündeki varlığı süresince ortaya çıkmış olan kimi genel kabul görmüş kimi azınlık olarak varlığını sürdürmüş ya da yok olmuş olan dinler; insanın içinde olan, Tanrı’ya ulaşma içgüdüünün bir meyvesidir. Bu düşünce ile yola çıkan Homo Sapiens ‘*düşünen insan*’ arketipleri, varlığı sorgulayarak bir sonuç elde etmeye çalışmışlardır. Ontolojik yaklaşımların sonuçlarında insan kendi içinde olan Tanrı’yı keşfetmiş ve dinleri meydana getirmiştir.

Arkaik toplumlar için kültür, beşeri bir üretim değildir; onun kökeni, tabiatüstüdür. İnsan, kültür vasıtasıyla Tanrılar dünyasıyla ve diğer tabiatüstü varlıklarla ilişkiyi yeniden tesis eder ve onların yaratıcı eylemlerine katılır. Tabiatüstü varlıklar dünyası, eşyanın ilk kez meydana geldiği dünyadır. Bu yüzden de onda, insan olarak tekrarlanan bir eylem yerine getirilir; bu eylemde Tanrılar ya da kahramanlar falan şeylerle karşılaşılır.¹⁸

¹⁶ Eliade, M. (2018): 42

¹⁷ Frazer J. G. (2004): I/167

¹⁸ Eliade, M. (2015): 20

Arkaik ve geleneksel toplumların tarihte önemli rol oynamış olmasına ilişkin zamanla uğradıkları değişikliklere karşın “*ilkel*”lerin mitleri hala başlangıçla ilgili bir durumu yansıtır. Tarihte, insanlığın ilk yaratıldığı zamandan günümüze gelinceye kadar, çeşitli kültür seviyelerinde birçok insan toplulukları yaşamış ve her topluluğun kendisine özgü dini yaşantıları olmuştur. Dinler insanlığı belli kavramlar etrafında toplamak için kurallar, işleyişler, ritüeller geliştirmiştir. Bunlar belli bir başlık altında toplansalar da her dinin ritüelleri farklılık gösterir. Aslolan varlığı şüpheye düşürmeyecek ve neticesinde belli bir haz elde edilecek olan ritüellerin toplum tarafından kabul edilmesidir.¹⁹

Dünyanın varoluşundan beri işleneduran sistemler tekrar üzerine kuruludur. Frazer’a göre; “*Tekrar eden her şey gerçektir*”. Etnoloji açısından en az gelişmiş insan topluluklarında bile belli bir sisteme, bir kurama tutarlı bir biçimde oturtulan gerçeklere rastlayabilmekteyiz. Bu şekilde düzene konulan sistem işler. Bozulması sonucu oluşan aksaklıkları gidermek için ise aklını kullanan insan, evreni ve kozmik olanı kendi işleyişi ile bir görerek çözüm üretme yolunu seçer. Aşkın bir gücün varlığına inanan insan, arayışını sonlandırma çabası ve isteği ile yenilenmeyi arzulamıştır. Kendisine bahsedilen nefesin, yaşamını idame ettireceği kaynakların karşılığında aşkın gücün kendisinden ne beklediği sorusu aklını kurcalamıştır.²⁰

İstenen amaçlara; kurban, dua ve övgü yoluyla kutsal varlıkların gidişini ayınle elde edilmesi amaçlanan etki arasındaki fiziksel yakınlık ya da benzerlik yoluyla doğrudan etkilendiğine inanılan törenlerle ulaşır. İnsanların inançları doğrultusunda atalarından miras aldıkları ve aynı şekilde devam ettirdikleri ritüeller ile birlikte aşkın varlıklara, onların beslenmelerine yardım etmek amacıyla onaylarını almak, yardımlarını talep etmek ya da öfkelerini bastırmak için sunular sunma eylemine “kurban” denir. Çağlar boyunca insanların ritüellerinin amacı Tanrı’ya ulaşmak olmuştur. Kurban ise en ilkel kabul edilen tapınma şeklidir. Kurban için en yaygın olarak belirtilen amaç, Tanrılara veya doğaüstü varlıklara bir hediye sunmaktır.²¹

Her toplumun kendi içinde kutsal olarak kabul görmüş bir kurban ritüeli vardır. Bu yerel veya evrensel olabilir. Yerel kurban çeşitleri evrensel kurban ritüeli içerisinde yer alabilir. Genel de kurban teşekkür, istek, tanrıları yatıştırma amacı güderken özelde bu amaçlar çeşitlilik arz edebilir. İphigenia örneği mitsel- simgesel olarak Antik Yunan’da topluma mal edilmiş özel bir kurbandır. Başka bir bölgede bu kurbanın geçerliliği

¹⁹ Eliade, M.(1993): 15

²⁰ Frazer, J.G. (2012): II/367

²¹ Taylor, E.B. (1903): 374-5

sorgulanabilir. Antik Yunan’ın insan kurbanına bakış açısı ile başka inançların temsilcilerinin bakış açısı elbette farklılık gösterecektir. Kurban etme amaçlarının yanında ritüelleri de farklılık gösterir. Bu da bize kurban etme fikrinin evrensel olduğunu fakat işleyişin yerel olduğunu gösterir.²²

Eskiden Gök ile iletişim ve Tanrısal güç ile temas kurmak kolay ve doğal idi; ayinde ortaya çıkan bir hata sonucunda bu iletişimin kesintiye uğradığı düşünülüyordu. Yalnızca büyücüler, şamanlar, rahipler ve kahramanlar ya da hükümdarlar gök ile olan iletişimi, geçici bir süre için ve yalnızca kendileri için yeniden kurmayı başarabiliyorlardı. Gök ile yer arasında kurulan iletişimi sağlayan unsurların var olan geri planında kullanılan her türlü nesnenin simgeleştirme olayı bu iletişimi belki bir kurbanla, belki bir ağaç veya yerden çıkıp göğe ulaşan her şeyle kurulmasına yardımcı oluyordu. Tanrı’nın gökte olduğu böyle yorumlarda bulunmamıza sebep oluyordu.²³ Kurban için yapılan tüm eylemlerin insanın kendi çelişkisinden doğduğu fikri kabul edilebilmektedir.

Dini bir eylemin sonuçları; içerisinde bulunduğu toplumu yenilediği ve verilerin oluşturacağı manevi havadan tüm insanların faydalandığı sonucu çıkarılırsa sadece erginlenmeye ait değil kurban ritüellerine de de bağlı olarak kan ile arınmanın tüm toplumu ilgilendirdiği sonucuna ulaşılabilir. Tanrısal varlıklar tarafından kurulan bir ritüelin tekrarı, bu ritin ilk kez icra edildiği asli zamanın yeniden gerçekleştirilmesini ima eder. Bunun sebebi bir ritin, söz konusu geri dönüşü gerçekleştirecek bir yeterliliğe sahip olmasıdır. Kurban bir özdeşleşme olayıdır.

Kurban, farklı dillerde farklı anlamlara gelse de temelinde yalnızca “tüm güçlerin en üstünde olan varlığa, yaratıcıya armağan edilen” manasında kullanılmaktadır. Kurban kutsal sayılan her şeye verilebilecek en güzel hediye anlamına gelir. Kurban, “dinin buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan”²⁴ olarak sözlüklerde yerini almış olsa da kurban sadece bir hayvan değildir. Kanlı- kansız olarak ayrılan kurbanlar, sunular kurbanın çeşitlerine birer örnektir. “*Kurban, Takdim, Sunu, Saçı, Sacrifice, Sacrificium, Korban*” gibi farklı varyasyonları olsa da iletişim fikri olarak hepsi aynı anlamı içerir. Amaç kutsal olan ile iletişim kurmaktır. Bu şekli ile kurban evrensel bir nitelik taşır.²⁵

²² Eliade, M. (2009): 38

²³ Eliade, M. (2018): 51

²⁴ Türk Dil Kurumu Sözlüğü. <https://sozluk.gov.tr/> E.T. 19.08.2022

²⁵ Gündüz, Ş. (2007): 65

Kendi varoluş imkânlarıyla tam ve mükemmel olmayan insanın, her şeyini kendisine borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa yakınlaşma isteği, kurban sunuları ile bir anlam kazanmaktadır. Kurban sadece bir hayvanın kanını akıtmak değil, Tanrı için yapılacak olan her şeydir. Tapınaklarda gerçekleşen tapınmalar ile inançlı insan kendi psikolojik tabiatının ve gündelik şuurunun normal işleyiş düzeninin dışına çıkarak üstün bir varlık tarzına ve yaşama modeline yükselir.²⁶

Kurban, insanların geri alınamaz bir şekilde yok ettiği veyahut insan olarak güçlerinin yetmediği olaylarla karşı karşıya kaldıklarında (doğal felaketler, savaşlar, olağanüstü vakalar) rutin yaşamlarını geri kazanmak adına sosyal statüsü daha düşük olan biri tarafından bazı kontrol sahibi yüksek varlıklara (bir Tanrı ya da ata ruhu) yönelerek sunmuş oldukları bireysel ya da kitlelerce gerçekleştirilen ritüeldir.²⁷

Tanrı'nın fedakârlık beklediği fikri tüm halkların tarihinde benzer şekilde türetilmiştir. Tanrı'ya kurban verme arzusunun psikolojik olarak açıklanamaz bir yanı yoktur. I. yüzyıl antik dünyasında, dinin iki büyük kurumsal varyasyonu vardı: siyasi din ve yerel din. Politik kurbanda sunu, kral veya efendi olarak aşkın varlığa yöneliktir; akrabalıklarda kurban sunusu, ataların Tanrılarını, bir tür yaşlı aile üyesi veya patron olarak aşkın varlığa yöneliktir.²⁸

Yüce bir varlığın kutsallığına inanan insanın olağandan ayrılıp sıra dışılığı istemesi ya da diğer insanlardan ayrılıp kutsalın alanına girme isteği hep var olagelmıştır. Kurbanın kaynağı totemizmden ve monizmden politeizme, pagan dinlerden ilahi dinlere kadar bu istek doğrultusunda hareket ettirilmiştir.²⁹ Amacı ne olursa olsun kutsal âlemlerle ilişki kurmak; bu kutsiyetten faydalanmak ve onun korumasını almak için önemli bir şarttır. Çünkü insan kutsiyet atfettiği metaya ulaşmış onun gerçekten kutsal olup olmadığını anlamak ister. Dua ile kurduğu iletişim insanın kendi kutsal varlığı ile eriştiği en gizli iletişim türüdür.

Freud'un kurban ile ilgili yaptığı çalışmalarında ilkel totem dinlerinden tek tanrılı dinlere doğru bir ilkeyi ele alarak kan ve şiddet içeren tüm eylemlerin kurban ile ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Freud'un psiko-analitik yaklaşımına göre; her ibadetin bilinçaltı dürtüsü olduğunu ve ibadetlerin salt dini bir amaç ile yapılmadığını söyleyebiliriz. Dini ibadetler içinde ele alınan hangi iletişim aracı olursa olsun arka planında muhakkak başka

²⁶ Frazer, J. G. (2004) I/245

²⁷ Tylor, Edward B. (1903) 58

²⁸ Malina, B. J. (1996): 26

²⁹ Esinoğlu, B. (1996): 27-28.

dürtüler aranmalıdır.³⁰ Dünya üzerinde nasıl tek bir din var olmadıysa tek bir çeşit kurban anlayışı da var olmayacaktır. Ama fedakarlık düşüncesinin olmadığı bir dini anlayıştan da söz edilemez. Düşünülse veya fikrî olarak ortaya konulsa bile psikolojik açıdan bu mümkün değildir. Böyle bir din doğal bir oluşum olarak kabul edilemez.

Dinin merkezinde yer alan kan ve şiddet, birçok ibadetin günlük yaşam içerisindeki yansımada büyük bir rol oynamıştır. İnsanoğlu tarih öncesi dönemde avcı toplayıcı olduğu dönemde günlük işlerinden olan “öldürme” ve “gömme” işlemini öğrenmiş ve bu kavramlar üzerinden kutsal olan ile ilişkisini inşa etmiştir. Bu anlamda insan hem “*Homo necans*” hem de “*Homo sapiens*”tir. Yani öldüren ve öldürdüğünü gömen bir varlıktır.³¹ bu şekilde ortaya konmuş olan bu yorum üzerine; kurban, bozan, bölen ve farklılaştıran kötü şiddetin yerine iyileştiren, birleştiren ve uzlaştıran şiddetin adıdır.³²

Şiddet, kutsalın kalbi ve gizli ruhudur. Dinler, tarih boyunca şiddeti bastırmak için farklı şekillerde mücadele ederek vahşi bir forma bürünmesini engellemeye çalışır. Ancak, paradoksal olarak dini ve ahlaki kullanan otoriteler şiddeti günlük hayattan uzak tutabilmek, ve önlemek için ritüellerde şiddeti meditasyon aracı olarak uygulamaya koyarlar. Kurban eylemi ahlaki yaşamla dinsel yaşamı bir araya getirir. Kurban, hem suç eylemi hem kutsal olarak kabul görmesi, hem illegal hem meşru şiddet eylemi olarak addedilmesi kurban teriminin zorluğunu gösterir. İlkel dinler şiddeti ehlileştirir, eğitir ve hoş görülme şiddete karşı hazırlar. Toplumda kabul görmeyen şiddet formları dinin yönlendirdiği şiddet formlarıyla yeniden biçimlendirilip ehlileştirilir.³³

Detienne ve Vernant’ın aktardığına göre “*Kurban, dinin kendisi kadar eski ve dine tabi olan milletler kadar yaygındır. Zira içlerinde kurbanın adet olmadığı ve aynı zamanda dinin bir kanıtı olmadığı hiçbir millet yoktur*”. Ancak kurbanı teorik bir statü atfeden şey hakim olan bakış açısı ile evrimciliktir. Dinin basit biçimlerinin bir tarihini üretmek için ortaya çıkan bu araştırma alanında, kendisine evrensel bir karakter atfedilen totemizm, tüm kurban eyleminin bir prototipi olarak görünür.³⁴

Sonuç olarak kurban; toplumlar arası farklılıklara rağmen kendisine her inanış içinde yer bulabilmiş en büyük ilahi iletişim aracı olmuştur. Bu yönüyle kurbanın işleyişinin totemizmden yola çıkarak belli başlı örneklerle ne anlama geldiğini ortaya koymak gereklidir.

³⁰ Freud, S. (2016): 142

³¹ Burkert, W. (1983). 49

³² Girard, R. (1991) 356

³³ Girard, R. (1989): 31

³⁴ Detienne- Vernant. (2020): 28–32

Arkaik insan toplumları Tanrı'dan ne isteyeceği, ona dileklerini nasıl duyuracağını çeşitli yollar deneyerek bulmuş ve günümüz kurban ritüellerini ortaya koymuştur. Genel bir kanı olarak kurbanı kanlı ve kansız kurbanlar olarak ikiye ayırabiliriz. Fakat işin özünde bilinmektedir ki kurbanlar kanlı ve kansız kurbanlar olarak, totem ve ilahi kurbanlar olarak, sınıflandırılabilir. neden böyle bir sınıflandırmaya gerek duyulduğunu ise ıelleyen kısımlarda anlatacağız.

1.1.1. Totemik Kurban

İnsanların başlangıçtan itibaren atalarına saygı duyduklarını ve bunu bir kült haline getirdiklerini bilmekteyiz. Burada insanın kendinden önceki bir nesilde var olan eylemleri tekrar etme içgüdüsünün halen o atanın soyundan geldiği gösterme çabasından kaynaklandığını söylebiliriz. Öyle ki ritüellerin tekrar edilmesine ilişkin kullanılan tüm kaynakların göstermiş olduğu nokta; bu ritüellerin tekrar edilmediği ya da kuralına uygun yapılmadığı zaman insanlığın başına büyük felaketler getirebilecek etki yaratmalarıdır.

Kurban ritüeli bahsetmiş olduğumuz ritüellerin en ilkel olanıdır. Arkaik toplumların tanrısı ile iletişimde kullanmış olduğu iletişim kurban ritüellerinde can bulmaktadır. Bu ritüellerin tekrarı canlı iletişim ağı oluşturmuş toplumlarda yolunda giden her şeyin kanıtı olarak gösterilir. Frazer; Tanrı-kurban-ibadet üçlüsünde kurban eden ve edilenin arasından yaşanan bu canlı iletişimin ilk adımını tanrının kendini kurban etmesi olarak göstermiştir. Tanrının ruhunu kurbanlık olan şey ile bir bedene sığdırabilen örneklerle bu ruhun arkaik insanların yılın belli vakitlerinde bu ruh için (hasat, ağaç, tarla ruhu olduğunu inanarak) kurbanlar verdiklerinden bahseder. Bu bazen bir demet buğday başağı bazen ağaç bazen tahıl ruhu adı altında yetiştirilmiş kurbanlar olarak karşımıza çıkar.³⁵

Kurban totemizmden doğmuştur. Totemik kurban tanrı ile özdeşleştirilen hayvan veya bitkinin zaman içinde totemci topluluğun akrabalık kurma ve bu akrabalığı güçlendirmek amacı beslemesi ile tanrıya kurban sunma eylemi olarak karşımıza çıkar. Totem olarak kurban verilen canlının eti belli zamanlarda tüketilir. Bu toplumun bir arada yapmış olduğu bir etkinlik olduğu için bireyler arasındaki bağ güçlenir. Sistemsel olarak totemizm, animizm geliştirilip bütünsel bir din anlayışı gelişmesine rağmen kurban ritüelleri önemini hiç yitirmemiştir. Kurbanın eti toplumun birlikte paylaştığı bir nesne iken Tanrı'ya ait olanı

³⁵ Frazer, J.G. (2004): I/85

verme ritüeline dönüşmüştür. Totemik kurban toprağın, mahsülün, meyvenin daha bereketli olması ve gelecek yıl daha fazla olması için sunulur.³⁶

Kurban eylemi bir şekilde Tanrı ile insan arasında yaşanan iletişimin bir göstergesidir. Tanrı-kurban-ibadet üçlüsünde kurban eden ve edilenin arasında yalnızca gelecek yıla ait bir bağ vardır. Şöyle ki; tarım toplumlarında görmüş olduğumuz tanrının hasat, tahıl, ağaç gibi nesneler ile ilişkilendirilip kurban olarak yine tanrının kendisine sunulması ve bu sunudan gelecek yıla ait olan bir bereket bekleme amacı kurbanın tarım toplumlarının inandığı tanrı anlayışı ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Frazer; “*Kurban zaten Tanrı’nın kendisidir*” der ve bir ruh olan tanrıyı bedenleştirerek yılın belli vakitlerinde ona kurbanlar takdim edildiğini söyler.³⁷

Totemik kurban için öne sürülen dört temel unsur vardır. Bunlardan ilki fedakârlıktır, insanın ulaşabileceği dilek ve istekleri için elindekinin en iyisinden vazgeçmesini tanımlar. Genellikle feda işlemi birleşme ile başlar ve bu bakımdan ilkel bir süreci takip eder. Tanrı ile kurulacak iletişimde öncelikle insan, Tanrı’ya ulaşacağı yolu bulmalıdır. İkincisi eğer kurban daha fazla kazanç elde etmek için bir ayrıcalık ise o zaman hiçbir şey insani ilerlemeden daha mükemmel bir kurban olarak kabul edilemez. Tanrı’ya antropomorfik bir bakış açısıyla bakıldığında, insan bedelini ödediği her ne ise onun karşılığını almak isteyecektir. Üçüncüsü kurban için bir araya gelen insanların toplandıkları yer kendilerine özgü bir merkez olarak görülürse kurban malzemelerini (tapınak, sunak, kurban yemeği) burada topluma sunmak zorundadır. Bu nedenle sununun ortaya koyduğu paradigma kurbandır. Toplumun cinayet işlediği düşüncesi ortadan kalkar ve öldürme eylemine bir kutsallık atfedilir. Dördüncü olarak kurbanın bireyi hayali kültür çerçevesinde birleştiren gizemin bir adı olarak görülebilir. Gizem kültürleri çatısı altında birçok kurban Tanrı ve Tanrıçalar için sunulur. Modernite ile birlikte aydınlanmış bu kurban ritüelleri, artık gereksiz şiddetten arındırılmak suretiyle neyin kurban olabileceği, nelerin kurban yolunda feda edileceği konusunda karanlık noktalara açıklık getirilmiş olur. Bu tür kurban meseleleri zaman içinde değişmeyen nedensel açıklamalar veya ontolojik iddialar üzerine, girmiş olduğu tartışmalar sonucu, bu sınırlamayı ihlal etmeden bir tanıma ihtiyaç duyar.³⁸

Buna göre sunular, totemik gerçeğin bozuk bir versiyonu olarak karşımıza çıkar. Totemik bir bitki ya da hayvan ile aynı türü kendisi için kurban eden insan deneyimleri,

³⁶ Robertson S. W. (1889): 96

³⁷ Frazer, J.G. (1992): II/ 345-46

³⁸ Milbank J. (2001): 90

kurban uygulamalarını açıklamaya çalışan bir kökene sahip olduğunu iddia eder. Ancak bu köken insan aklının alabileceği bir zemine oturtulmamıştır. Önceki evrimsel aşamalardan kalan organizmalardaki gereksiz unsurlara benzer izler veya kalıntılarda kurban eylemi ve ritüelleri hayatta kalır. Hayvanlara ilkel tapınma, bazı yönlerden birbirinin karşıtı olan iki şekil almış olur. Bir yandan, hayvanlara saygı duyulurken (bu nedenle ne öldürülüyor ne de yeniyor diyebiliriz) öte yandan hayvanlara, genellikle öldürüldükleri ve yendikleri için tapınılır. Eğer buna tapınma denilebilirse, totemizm bu tür bir tapınma yöntemi kullanmış olur. Tapınmanın her iki şeklinde de hayvana arkaik insanın, ondan elde edebilmeyi umduğu olumlu ya da olumsuz bir çıkar nedeniyle taptığını ortaya koyabiliriz.³⁹ Birinci tapınmada fayda ya hayvanın insana sağladığı koruma, öğüt ve yardım gibi olumlu bir şekilde ya da hayvanın verebilme gücünde olduğu zararlardan sakınma gibi olumsuz bir şekilde ortaya çıkar. İkinci tapınma şeklinde fayda hayvanın eti ve derisi gibi maddi bir biçim almış olur. İki tapınma şekli bir ölçüde çelişkilidir.⁴⁰

Kurban eyleminin özel mülkiyet ve devletleşme süreçlerinde nasıl değişime uğradığını ve kurbanın bu değişim içinde nasıl yer aldığı konusuna değinmeyen Smith, klan tarafından öldürülen totem hayvanının yenilmesinde ilk kurban biçiminin iki temel bileşeni olduğu fikrini ortaya koyar: ortak yemek ve kan ittifakı. Arkaik dönem insanının inanışlarındaki kurban anlayışının sadece Tanrı'ya duman ile ulaştırabilen bir eylem değil, kanın dökülmesine yönelik bir eylem olduğu görüşü bu yorumla sabitlenebilir. Buna göre sapkın bir kurban eylemi ne bir armağan ya da bir bağış ne de merkezi iktidara verilen haraçtır. Hediye kavramının ortaya çıkmasının altında hala tabunun ve totemin daha derin dürtüleri olduğunu açıklamaya çalışmıştır.⁴¹

Hubert-Mauss modelinde anlatılan kurbanın öne çıkan tarafı, Tanrı'nın kurban edilmesinin, Tanrı'ya kurban edilmesinden sonra gelip gelmediğidir. Hubert-Mauss'un tüm totemik kurban hipotezlerinden ayrılan kısmı budur. Kendini kurban eden Tanrı arkaik insanların tüm hayati davranışlarını etkileyebilir. Fakat Tanrı-kurban anlayışının tüm berraklığı ile kavrandığı zamanlar insanlar Tanrı için bir fedakarlık yapmaya lüzum görmüyorlardı. Çünkü Tanrı zaten insanlar için kurban oluyordu. Böylelikle Mauss modeli

³⁹ Hill, E. (2013): 118

⁴⁰ Frazer, J.G. (2014): II/127

⁴¹ Robertson S. W. (1889): 370

kurban şemasında Tanrı'ya kurban önce geliyorsa, kendini kurban eden Tanrı feda prensibinin en saf, en yüksek sınırını teşkil etmiştir.⁴²

Bunun tam aksine eğer kurban, Tanrı'dan menfaat için gerçekleşiyorsa, kutsallıktan ziyade tamamen bir çıkar ilişkisi gerçekleşir. Böylece Tanrı ve insan arasında kutsal olandan kutsal olmayana doğru bir hareket meydana gelir. Mauss- Hubert'in modelinde ele alınan kurban analizi kutsal ile kutsal dışılığın ayrıcalıklı bir kurban işleyişinde gizlidir. Feragat etme, feda etme ve karşılığında istediği şeyi kazanma olarak üçe ayrılan Mauss-Hubert kurban anlayışı evrensel kurban anlayışına uygun, belli sınırlara sahip hale gelir.

Henri Hubert ve Marcel Mauss totemizm kaynaklı kurban hadiselerini reddetmelerine rağmen, totem dinini kendisini feda eden Tanrı kavramına doğru bir ilerleme olarak görüyorlardı. Oysa her normal fedakârlığın "Tanrı kendi kendini geri dönülmez bir şekilde verir" şeklindeki ilahi kurban durumunda, kişisel çıkarların her zaman özveriye eşlik edeceği bilinci ile armağan mantığına uyduğunu iddia ederler. Tüm kurban hadiseleri, onu sunan kişiyi, özü kutsal kabul edilen kutsal alanın içine veya dışına taşır. Hubert ve Mauss kurban söylemlerinin en eksiksiz şekilde elimize ulaşan kısımlarının Hindu ve İbrani yaşantılarında olduğunu ortaya koymuşlardır. Fakat Antik Yunan ve Afrika'da bu denli bir kurban iç mantığına ulaşamamıştır. İbrani kurban mefhumunda Tanrı'ya bir şeyleri hediye edip karşılık bekleme anlamından çok günahlardan kefaret yoluyla arınma ve sonrasında gelen saflık, günahsızlık umudu vardır. İbrani kurbanlarının temelinde günlük iletişim, armağan, cemaat ve kefaret meselesi vardır.⁴³

Kurban üzerine klasik denemelerinde, armağanı aşamalı olarak değerlendiren Hubert ve Mauss bunun yerine, ilahi olanla iletişim - ve birlik - için bir fırsat olarak kurban pratiğine odaklanır. Bu senaryoda kurban, kurban eden ile Tanrı arasında, dindışı ile kutsal arasında bir iletişim modu olarak hizmet etmesi için kutsal kılınmıştır.⁴⁴ Mauss teorisi kurban eylemini kendi yapmış olduğu din tanımının tam da kalbine yerleştirir. Eğer kurban meselesi insan ve bitki dünyası arasındaki sınır sorununun yanı sıra, insan ve hayvan arasında totemik kurban eylemlerini korumaya başlarsa kurban eylemleri açısından sorunlara yol açar. İnsan ve bitki arasında kurulan bağın toplum için herhangi bir sıkıntısı olmaz iken insan ve hayvan arasındaki sınır korunamaz hale gelir. Burada bahsedilen sınır insanın kendi yerine ikame bir

⁴² Detienne, M- Vernant, J.P. (2020): 26

⁴³ Milbank J. (2001): 87

⁴⁴ Porter M. - Schwartz G. (2012): 11

kurban tercih etmesinin yolunu açmıştır. Totemik kurbana Mauss modelinin bakış açısı bu iki sınırın aşıp aşılmaması hakkındadır.⁴⁵

Hayvanlara tapınmanın iki farklı türüne uyan, hayvan Tanrı'yı iki farklı türden öldürme töresi vardır. Bir yandan saygı duyulan hayvan alışılmış şekilde korunurken ender dini durumlarda yine de öldürülür. Bazen de yenir. Öte yandan saygı duyulan hayvan alışıldığı gibi öldürüldüğünde (bu türden herhangi bir hayvanın öldürülmesi Tanrı'nın öldürülmesini de içerir) hemen yerinde özür dilemelerle ve kurbanlarla -özellikle de hayvan güçlü ve tehlikeliyse - işlenen suç bağışlatılmaya çalışılır. Bu sıradan ve her günkü kefarete ek olarak yılda bir yapılan özel bir bağışlatma yolu da vardır. Bu türden seçilen bir hayvan olağanüstü saygı ve bağlılıkla öldürülür. Açıkça kurban olarak öldürmenin iki tipi – farklılıkları yönünden anımsayabileceğimiz Mısır tipleri—dıştan bir gözlemci tarafından birbirine karıştırılabilir. Belli bir örneğin hangi tipe ait olduğunu söylemeden önce, kurban olarak öldürülen hayvanın genellikle korunan bir türe mi yoksa kabilece genellikle öldürülen bir tipe mi girdiğini saptamak gerekir. Totemik hayvan veya farklı kurban nesneleri ilah ya da ilah yerine sayılan kişiler ile temsil edilirdi. Kurban sunulduğu zaman, topluluk ve kurbanın adandığı varlık ile bağ kurulmuş oluyordu. Bu şekilde bazen kurbanı kesen rahip ilahın güçlerine sahip olabiliyordu.⁴⁶

1.1.2. İlahi Kurban

İlahi kurban alanında çalışmalarıyla Rene Girard teolojinin bu konudaki bilimsel muamelesiyle ilgili olarak ele alınması için en öğretici olanıdır. Girard'a göre ilahi kurban insan arzusunun evrensel "ham" durumunu karakterize eder. Bu durum ontolojik ve genetik olarak dini ritüellerin daha sonraki bir aşamasındaki fedakârlığı ortaya koyar. Kurban ile birlikte yapılan tüm fedakârlıklar mimetik bir şiddetin vebasına karşı bir çare olarak başvurulmuş yarı bilimsel bir stratejiler, eylemler, tekrar eden ritüeller bütünüdür. Burada kutsalın bulunduğu yer insanların evrendeki ham hali için korkutucu, tehdit edici olabilir. Kurban ile gelen şiddet ve bunun toplum içinde getirdiği çelişkiler insanı daha fazla korkutur. Bu nedenle kurban, insanların içinde, herkesin gözü önünde konsantre bir doz hâlinde uygulanır, bir grup insan günah keçisini kovarak kendini bir araya getirdiğinde herkesin aşağılanmış rakibi ortadan kalkar. Herkes günahlarından aynı vakitte arındığı için sosyal

⁴⁵ Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): 27

⁴⁶ Frazer, J.G. (2012): II/128.

kimlikler temizlenir. Bu ritüellerden sonra grup karakteristik olarak hiyerarşiyi sürdürür ve rekabet içeren farklılıklar tehdit edici olmaktan çıkar.⁴⁷

Frazer'ın anlatmış olduğu arkaik dönem insanların aksine kurban eylemini bir büyü değil Tanrı ile iletişim kurma aracı olarak gören klasik çağ insanı; ister hayvan ister insan, isterse cansız kurbanlar ya da sunular olsun sonuçta kurban etmenin amacı gelecek yıla hazırlık değil kurbancı özelinde Tanrı'nın dikkatini kendi özel dilek ve isteklerine çekmektir. Yakmak, tütsülemek şeklinde yapılan kurban sunuları Tanrı'ya ulaşması için; kan akıtmak, denize bırakmak şeklinde yapılan kurban sunuları da Tanrı'nın öfkesini dindirmek için sunulur. Demek ki Antik Yunan'da kurban edilen Tanrı değil aksine Tanrı'ya ulaşması beklenen bir nesnedir. En sevilenden vazgeçmektir. Sunulan hayvan ilahi güçten ele geçirilen bir parçadır, kurban yoluyla onu sunanla bütünleşmektedir. Yani kurbanı veren klasik çağ insanı kurban ile birlikte ilaha yaklaşmaktadır.⁴⁸

Girard'ın ilahi kurban eylemini yorumlamakta kullandığı birkaç faktör vardır. Bunların ilki ilahi dinler öncesi daha insani ortamlarda ortaya çıkan kurban sunma girişimleri ile kutsal varsayılan nesnenin başka bir kutsal için kurban verilmesidir. Bir diğer tanım ise kurban eyleminin dini bir feda eylemi olarak ele alınabilmesi adına sununun en özüne inilerek, totemik kurbandan farklı olarak canlı sunuya bir Tanrısallaştırma atfetmeden sadece Tanrı'ya yönelerek yapılan kurban tanımıdır. Kurban kutsal için ilahi bir sondur. Bu sona erişebilmek saf bir bireysellik ister. İlahi kurban olarak sunulan canlı veya cansız kurbanın arkasında bireyin kendinden vazgeçme içgüdüğü yatar. Birey artık siyasi topluma ait olmaktan çıkar ilahi kutsallığa ulaşır. Artık vazgeçtiği kendi bedeni değil Tanrı'ya ait olanı geri vermedir. Toplum sosyo-politik şiddet sisteminin üstünü kurbana bir ilahilik katarak kapatır.⁴⁹

Mauss herkesin kurbandan fayda sağladığını gözlemler: topluluk ve bireyler, sosyal norm ve her şeyden önce uygarlığın; topluluk, kurban faaliyeti yoluyla, herhangi bir sosyal kişiliğinin temel özelliklerinden biri olan “bu iyi, güçlü, ciddi, korkunç karakter”e ulaşır. Vatan, mülk, iş, insan... Bunların hepsi sosyal bir fenomen olarak kurbana atfedilmelidir. Bu kurumun içindeki çilecilik, bireyin içinde sabit bir merkez keşfetmesini sağlar. Armağan verme arzusu ve adak bu yönelimi teyit eder. İşte o zaman insan kendini bir dereceye kadar yakınındaki arzu nesnelerinden ayırır ve bu hareket, totemizmin temel biçimlerinden son derece gelişmiş kültürlerin ilahi dinlerdeki kurbanlık hayvanın sahnelenmesine kadar

⁴⁷ Girard, R. (2003): 91

⁴⁸ Campbell J. (1995): 443

⁴⁹ Girard, R. (2003): 96

yükselen aşamalarla daha güçlü hale gelir ve nihai ifadesini kurbana gerçek önemini veren kendini kurban eden Tanrı figüründe bulur.⁵⁰

1.1.3. Kansız Kurbanlar

Kansız kurbanların temelinde yatan ilkel sunuların belli başlı olanları; bitkiyi temsil eden kişiyi suya daldırmak ve ona su püskürtmek, samandan kuklayı yakmak ve küllerini tarlalara serpme adeti gibi sıralanabilir. Bu sunum şekilleri ilkel insanın Tanrı ile ilk iletişime geçme aşamaları olabilir. Kurban eyleminin tam emekleme dönemi olarak ele alabileceğimiz kansız kurban ritüelleri ilkel insanın topraktan hiç beklemediği şekilde faydalanmasının açığa çıkmasıdır. Toprağın sağlamış olduğu faydalara karşılık verme içgüdüsü ile öncelikle topraktan aldığı ilk ürünü sahibine geri vermek istemişlerdir. Bu şekildeki bir davranış insanda kendinden daha aşkın bir güce hizmet ediyor hissi yaratmıştır.

Bir bitkinin hayata gelmesinde gücün yenilenmesinin etkisi, yılın yenilenmesi aracılığıyla oluyorsa bunu toplum üzerindeki ritlerle tekrar canlandırmak mümkündür. Eski yıl toplumun tüm günahlarını alarak gider. Erginleşme manevi bir yenilenme ile tamamlanır. Yeni yıl bir umuttur, yinelenen törenlerle de insanın gelecek yıldan beklentisi bu umuda bağlanır. Bunun için insan Tanrı'ya gelecek yıl adına sunular sunar. Sonuç olarak tarım törenleri ile gerçekleştirilen yenilenme inancın büyük bir bölümünü oluşturur. İlkel kaosun canlandırılması törenlerin vazgeçilmezidir. İnsan yaratılıştaki birliğe, temizliğe, masumluğa yeniden kavuşmak ister.⁵¹

Antik çağlarda kutsal sayılmayan pek az şey vardı. Toprak ananın karşılık beklemeden sayısız ürün veriyor oluşu tüm mitolojik unsurlar arasında yerini almıştır. Özellikle doğanın bahar ile yeniden canlanması kış mevsimi ile uykuya geçişi Tanrılar panteonunda bile önemli Tanrıların görevi haline gelecek kadar önem arz etmektedir. Bu unsurların yansımalarını insanların kutsal törenlerinde görmekteyiz. Öncelikle belli başlı kutsal bitkiler; nar, elma, zeytin, buğday başağı, ceviz, üzüm olarak bölgenin en çok elde edilen mahsulü her ne ise kutsallık kazanmıştır. “Tahıl, tarihi devirlerde en sık görülen ve önemli bir yeri olan kansız kurbandır. Süt, yağ şarap, bal dönemsel olarak toprağa dökülerek kurban ritüeli yerine getirildi.”⁵²

⁵⁰ Detienne - Vernant,(2020): 38

⁵¹ Eliade, M. (2009): 332-348

⁵² Frazer, J.G. (2004): I/36.

Antik Yunanlılara göre, Tanrılar onurlandırılma ve bu onurlandırma için toplu şekilde sunuların yapılmasını isterlerdi. Yunan dini günlük yaşantı içinden ayrılmadan yaşanan bir din olarak düşünüldüğü zaman Yunanlıların Tanrıları ile sürekli olarak iletişim halinde kaldığını ve bunun için hep kanlı ritüellerle onlara ulaşmak istemedikleri için yaşantıları içinde libasyon ayinlerini geliştirdikleri anlaşılır. Yunanlılar Tanrıları onurlandıran dualar okumak, ilahiler söylemek, sunularda bulunmak ve arınmak zorundaydılar. Bu ayinler, insanların hastalık, kaza ya da savaş nedeniyle erken yaşta ölmelerinin sıradan bir durum olduğu bir dünyada insanın tehlikelerle dolu yaşam koşullarına etkin bir yanıtını temsil eder.⁵³

Homeros, Patroklos ve Hektor'un cenazelerini anlatırken, törene katılanların saçlarını kesip ölünün üstüne attığından söz eder.

*“taşıyorlardı arkalarında arkadaş Patroklos'u
ölü boydan boya saçlarla örtülüydü,
herkes saçını kesmiş, atmıştı ölünün üstüne.”*⁵⁴

Saçın kesilerek cesedin üzerine atılması, acının ifade edilmesinde önemli bir sembolik anlatım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arkaik insanların kurban eylemini asıl amacı dışında bir de kötü ruhların yabancı büyücülerle ülkeye girişinin engellenmesi adına kullandığını görmekteyiz. Bunun için Tanrı sunaklarına kansız kekler, meyveler, ilk hasat ürünleri bırakılarak Tanrı memnun edilmeye çalışılır. Eğer ki yabancı büyücülerin yanlarında getirdiği büyü (aslında salgın hastalık idi) varsa Tanrı'nın bunu yok etmesi için tapınaklara götürülerek profesyonelce hazırlanmış içki libasyona uygun olarak sunak ve çevresine serpilir ve bu saç kurbanı ile büyü bozulmuş olurdu. Ülkeye giren yabancı büyücülerin yerli halka ödediği para töredendir. Bu para toprağın ve suyun ruhlarına, lütuflarını esirgememeleri niyetiyle alınır ve kurban hayvanına harcanırdı. Yabancılar için yapılan sunular bir nevi korunma kurbanı, kanlı kurban ise istek veya arzu kurbanı olarak görülürdü. Yalnızca Tanrılara değil yabancıların ata ruhlarına da kurban veya sunu sunulurdu.⁵⁵

Örneğin bir Yunan efsanesinde, Frigya kralı Midas'ın gayri meşru oğlu Lityerses'in doymak bilmez iştahı ve buğday biçmede eli çabukluğundan söz edilir. Tesadüfen tarlasından geçen her yabancı Lityerses tarafından yakalanır, tarlaya götürülür ve onunla hasat kaldırmaya zorlanırdı. Bu yarışmada yenilirse Lityerses onun orakla kafasını keser ve gövdesini tarlaya atardı. Bir gün Lityerses ile Herakles yarışır, Herakles onu geçer, kafasını

⁵³ Martin T. (2014): 225

⁵⁴ Homeros. (2019) 23.134-136

⁵⁵ Frazer J. G. (2004): I/148

orakla keser ve gövdesini Maiandoros ırmağına atar. Bu da bize Lityerses'in de kurbanlarını aynı ırmağa attığını düşündürmektedir.⁵⁶

1.1.4. Kanlı Kurbanlar

Eski çağlarda kanlı kurban ritüelinde hayvan, ve insan; kansız kurban ritüellerinde bitki, tahıl, ağaç vb. takdim edilirdi. Kurban edilen insan ya da hayvanın gerçek yuvasına kavuşturulması söz konusudur. Yani Tanrı'nın yanı, kurbanın gerçek yuvasıdır. Ve tapınlar bu görevi üstlenirler. Kurban insan ya da hayvan olsun Tanrı'ya ulaşmada toplumun yararına Tanrı ile iletişim kurmalı ve bunu yaparken de kendini feda edişi ile alakalı aklında herhangi bir şüphe olmamalıdır. Bu sebeptendir ki öbür dünyada kurban olanlar için bir cennet vaat edilir.⁵⁷

Kanlı kurban ile kansız kurban arasındaki farkın arkaik dönem insanın tarımla ilişkisinin yine Tanrı üzerinden gerçekleştiği ama bu sefer bu ilişkinin Tanrı ve insan arasındaki mesafeden değil aksine yakınlıktan kaynaklandığını söyleyebiliriz. Kurbanlık hayvan gibi, tahıl besini Tanrılarla düzenlenmiş bir alışverişin sonunda yenir. Tahıl, her iki tarafın statüsü arasındaki ayrılık, mesafe ve eşitsizliğin altını çizdiği anda ölümlüler ve ölümsüzler arasında dindar bir iletişim biçimi yaratır. Tanrılarla yakın ilişki içinde olan insan kanlı kurbana ihtiyaç duymaz, onun yaptığı toprağın Tanrısından bereket beklemektir. Hasadın başında ve sonunda yapmış olduğu ayinlerde kan yoktur. İnsanın kanlı kurbana ihtiyaç duyduğu zaman ilahi güçlerin insandan uzaklaştığı ve Tanrıları memnun etmenin daha da zorlaştığı zamanlardır.

Başka bir bakış açısı, kan kurban etmenin kökenlerinin Paleolitik Çağa kadar uzayabileceğini öne süren Walter Burkert (1983) tarafından sunulmaktadır. Yemek için hayvan öldürmeyi suç sayan dönemin avcılar, bu faaliyeti ritüelleştirip suç olmaktan çıkardılar. Bu önerme, kutsal şiddet sorununa yaklaşmak için faydalı olsa da belgelenmiş kurban vakalarının büyük çoğunluğu avlanan bireyler değil evcil hayvanlardır.⁵⁸

Kanlı kurban ritüellerinin tercih edilmesindeki en büyük neden kan ile olan ilişkisidir. Kansız sunular daha günlük bir ritüel olarak düşünülürken, kanlı kurbanlar hem daha fazla özen ve temizlik ister hem de yıllarca kana yüklenmiş olan sembolizmden beslenir. Canlılara yaşam veren kandır. “Ben onu size sunakta kendinizi günahattan bağışlatmanız için verdim.

⁵⁶ Eliade, M. (2009): 334

⁵⁷ Frazer, J.G. (2012): 90

⁵⁸ Porter M. – Schwartz A. (2012): 12

Kan yaşam karşılığı günah bağışlatır.”⁵⁹ Kanlı kurban ritüelleri olumsuz bir olay sonucunda tercih edilir. Antik Yunan’da ruhun kanda olduğuna dair bir inanç geliştirilmiş olup kan kutsal olarak nitelendirilmiştir. Örneğin sunakta kurban edilen hayvanın kanı etrafa serpiştirilerek alanın kutsallığı artırılmış ve genişletilmiştir. Kanın kutsallığının yanı sıra insan kanındaki enerjinin Tanrıları daha çok etkilediği kanısını da Yunanlılar benimsemişlerdir. İnsan kanı çok büyük küresel olaylar sonucunda akıtılır. Çünkü hayatın akışı içinde bir rutin vardır. Bu rutin bozulduğunda (kıtık, doğal felaketler, gökyüzü olayları) Tanrıların da enerjilerinin azaldığına ve artık onların yorulduğuna inanırlar. Tanrı’ya can verecek olan en güçlü araç insan kanıdır.⁶⁰

Kanlı kurbanın gerekçesi, insanın ölümlü statüsünü tüm özellikleriyle kabul etmesiyle ve ilahi olanla iletişim kurmak için Tanrılar ile dünyevi yaratıkları arasındaki mesafenin tanınmasını, sayılmasını ve kutsanmasını gerektiren dini bir pratiğe uyulması ile yakından bağlantılıdır. Artık her iki tarafın aralarında tamamen yeniden yapılandırılmış ilişkisi için çıkarları söz konusudur. İnsanlar kanlı kurban eyleminden büyük beklenti içerisine girerler. Tanrılar da insanların daha çok ibadet etmesini hatta dünyevi tüm isteklerinden vazgeçmelerini beklerler. Orpheusçular arasında kurbanın reddedilip kınanması (ki bu titanların başlangıçta işlediği kutsala aykırı cinayet ile ilişkilidir) hem insan için tamamen farklı bir konum hem de resmi dinin reddi anlamına gelir. Burada kanlı kurbanı yemekten kaçınan müritler Dionysos için yapılan ayinlerde kanlı kurbanları kullanmaktan kaçınırlar. Bedenini kalbi dışında parça parça tuttıkları Dionysos' un etiyle tıka basa dolan titanlar, Zeus' un şimşegi ile vurulur ve küle dönüşürler. Bu yanmış tozdan insanlar doğar.⁶¹ Yaptığından utandıkları ataları ile aynı maddeden yapılmış insanlık bu suçun mahkûmiyetini kanlı kurbanlar vererek çekmek zorundadır.

Şiddetin “*kutsalın kalbi ve gizli ruhu*” olduğu görüşüne göre kurbanın kanı toplumun şiddet eğilimleri için bir odak noktası işlevi görür. Doğaüstü dünya tarafından onaylanan bir kurbanın ritüel olarak öldürülmesi, topluluğun geri kalanını yeni başlayan şiddet eğiliminden korur. Bu senaryoda kurban, uygun bir şekilde hizmet edecek kadar toplumun diğer üyelerine benzer olmalıdır. Ancak öldürmenin intikam eylemlerine yol açmaması için yeterince marjinal olmalıdır. Kurban biçimleri yalnızca intikam fikrini ortadan kaldırmak için gerçekleşen bir eylem değil, sadece ritüeller açısından şiddetin üstünün örtülmesi amacıyla gerçekleşen bir eylemdir. Aksi takdirde farklı oluşumları büyük çeşitliliğini ve tarihsel

⁵⁹ Tevrat, Levililer, 17/11

⁶⁰ Akçay, T. (2021): 420

⁶¹ Hesiodos. (2020): 41

özelliklerini açıklaması pek olası olmazdı. Buradaki amaç şiddetin merkeziliğini düşünmek için bir yol sağlar.⁶²

Tanrı için Tanrı'nın yaratmış olduğunu kurban etmek şiddet içerdiği kadar kurban hayvanın kurban olmak için gerçekten hevesli olduğuna ikna olmak çok önemliydi. Kurban sunağa gönüllü gelmeliydi. Kurbanı kurban olduğu için mutlu ve şanslı olduğunu ikna etme çabası vardır. Bu kanın kutsallığı için ritüelin vazgeçilmez bir parçası sayılabilirdi. Kurban hayvanı kusursuzluğu ve Tanrı'ya uygunluğu sonucunda seçilmiş ve ritüelden belli bir zaman önce insan sütü veya kanı ile beslenmeye başlamıştır. Böylelikle kanı insanlarca kutsanmış olur ve daha sonra kutsal olarak onurlandırılırdı. İnsanlar önce onurlandırıp kutsamış, sonra Tanrı olarak sunu sunmaya karar vermişlerdir. Kutsanmış kurbanın kanı erkekler tarafından büyük bir coşkuyla içilir. Kadınlarinsa kutsanmış kan ile dolu karaciğeri yemesine müsaade edilmezdi. Kan ve kan üreten tüm organlar kutsal sayılırdı ve kan kutsaldır.⁶³

Antik Yunan'da meclisin libasyonu ve Atina tiyatrosu için yapılanlar hakkında çeşitli kaynaklardan bilgi edinebilmekteyiz. Meclisin açılışındaki bir görevli alana domuzları taşır, boğazlarını keserek kurban ritüelini gerçekleştirir. Kurban kanı ile alanı kutsallaştırmak için oturulacak olan yerlere kurban kanını fişkırtır.⁶⁴ Kurban kanı bir libasyon ayini olarak görülmez ama kurban kanı yanında şarap libasyonu yapılır. Koyunun kanının tapanların üzerine sürülmesi, kutsallıkla bir bütünleşme şeklidir; kutsal yaşamın taşıyıcısı, kanın içilmesi ya da etin yenilmesi halinde olduğu gibi içe alınma yerine dıştan uygulanmış olur.⁶⁵

Kanın hayvan vücudunda en yoğun olarak bulunduğu organlar kurbanın en önemli parçalarıdır. Karaciğerin kan ile bağlantısı da kurban ritüellerindeki rolünü belirlemiştir. Kurban ritüelleri içinde iki farklı rolü vardır. İlki Tanrı'nın kurban ile bağlantısı sonucu Tanrı'nın karaciğeri olarak yorumlanması; bir diğeri ise kurbancının kurban ile bağlantısı olarak yorumlamasıdır. Kurbanın anatomisini iyi inceleyen ve her duruşun ne anlama geldiğini, Tanrıların ne demek istediğini kehanet yoluyla anlayabilecek tek kişi rahip idi. MÖ 2000 yılından bu yana karaciğer kehanetleri için özellikle kurbanlar kesildiği görülmüştür. Babil'de ruhun karaciğerde olduğuna inanılırdı.⁶⁶

Aiskhylos'ta Yunan dünyasında “süt, bal, su, şarap ve yağ” yatıştırma libasyonları için kullanılırdı. Ölülere sunulan saf suyun önem taşımasıdır. “Soğuk su”, “saf su”. Tam da

⁶² Girard, R. (2003): 52

⁶³ Frazer, J. G. (2012): II/101-108

⁶⁴ Akçay, T. (2021): 421

⁶⁵ Frazer, J. G. (2012): III/133

⁶⁶ Akçay, T. (2021): 388-89

bu amaç için mezara boruların yerleştirilmesi Yunanistan'da pek alışılmadık bir şey değildir. İnsanlar kendi yerlerine başka bir yaratığın o acıyı yaşaması durumunda doğal olarak rahatlarlar, başkasının yerine geçen kurbanlar yaygın bir olgudur.⁶⁷

Kanlı kurbanlar, ritüel olarak katı kurallara bağlı olmasa bile belli kurallara uyularak hazırlanan ritüellerle sunulurdu. Etnik insanlar için, kemiklerin Tanrılar için olduğunu anlatan mitin belli sıralama ve kısıtlamaları anlattığı gerçektir. Birincisi, bazı hayvan türleri ile sınırlıdır ve diğerleri dışarıda tutulur. İkincisi öldürme, kesme, bölme, hazırlama ve parçaların tüketimi kesin kurallara uymak zorunda olan yemeğin dini bir boyutu vardır. Tanrıları kendilerine ait bir şölene katılmaya davet eden insanların onları onurlandırmayı amaçladıklarını bilirler ve sunulan kurbanı kabul eder ya da reddederler. Bu şekilde insanlar bir ayin içerisinde bir hayvanın kanına dini bir boyut katar ve kendi günahlarına Tanrıları da davet etmiş olurlar. Burada insanlar, Tanrıların her gün sofraya arkadaşlığı yaparak eğlendiği eski günlerin anısını yaşatmak isterler.⁶⁸ Kanlı kurban insana aittir ve Tanrı ile pay edilir. Tapınak sunuları ise tamamen Tanrı'ya aittir.

*İşte bu yüzdendir dünyada insanoğlunun
Kurbanların yalın kemiklerini yakmaları
Duman duman, sunaklarda, Tanrılar için.*⁶⁹

1.2. Kurban ve Kurban Ritüellerinin İşlevleri

Kurban eyleminin tekdüzeliğinin taklitten mi, “tarihsel” ödünç almadan mı kaynaklandığını, yoksa bütün bu işlemlerin doğrudan doğruya insanın dünyadaki konumundan mı kaynaklandığını, yani bunların birçok düzlemde ve farklı kültürel alanlarda gerçekleşen aynı ilk modellerin çeşitli biçimleri olup olmadıklarını belirleyebilmek güçtür. Hiç değilse bazı komplekslere dair, karşımıza tarihsel olarak dayanışma içindeki mitsel-ayinsel bütünlerin çıktığı kesindir.⁷⁰

Potansiyel gücün ilkesi, her türlü kozmik tezahürün temeli, Tanrı ile kurulacak olan iletişimin bilinen tek yolu, felaketlerin koruyucusu olarak başvuru olan ilk eylem olan kurban, ilk özü simgeler. Başlangıçta ve her tür tarihsel ya da kozmik olaydan sonra kurban vardır ama kurban tek başına bir ibadet değildir. Hayatın kaynağı kan, topluma ithaf edilir ve bir grup önderliğinde herkes adına gerçekleştirilir. Ne tür bir kültürel örüntü söz konusu olursa

⁶⁷ Burkert, W. (2017): 104

⁶⁸ Detienne M- Vernant, J. -P. (2020): 47

⁶⁹ Hesiodos. (2020): 24/ 555-560

⁷⁰ Eliade, M. (2018): 135

olsun kurban; kozmogonide, mitlerde, ritüellerde, ikonografide her zaman aynı işlevi görür. Her biçimin öncülü, her yaratının desteğidir. Kurban bir yeniden doğuş hikayesidir. İnsan eliyle başka bir versiyonda yeniden doğması beklenir. Ritüeller kötüye gidene, olmayana, insanın tüm olumsuzluklarını iyileştirir. Potansiyel olarak kurban her türlü teslimiyeti içinde barındırır. Mükemmel bir akılcılığın sonucu kurban ritüelleri bir bütünün ait olduğu iki kısma eşit olarak paylaşımını sunar. Bütün olarak ruhen Tanrı'ya, bedenen insana ait olan kurban hayvanı, sunakta ruhunu Tanrı'ya verir. Fakat Tanrı bedenden de pay ister. İnsan, Tanrı memnuniyeti için bu durumda kurbanın her türlüşünü Tanrı'ya bırakır.⁷¹

Ritüelin her zaman dinin önemli bir verisi olarak kabul edildiği ve din hakkındaki söylemlerde sürekli olarak mitin yerine tercih edildiği bir gerçektir. Dinin eylem ve ayinleri, sözlü motivasyonel sosyal hayatı, Tanrılara inancın kökeni ve mitsel zihniyetin insan zekâsı ile ilişkisi mevcut düzeni geliştirmiştir. Ritüeller ilahi varlıklara inancın ve onlarla karşılaşmanın ifade ediliş şekli olarak ele alınmalıdır. Mit ve ritüeller arasındaki ilişkiyi anlatan diğer mitin insan hayatındaki günlük rutinine entegre edilmesi olarak açıklanabilir.⁷²

Kurban eyleminin içsel analizi kurbanın işlevsel olarak genel mekanizmasıyla ele aldığımız tüm seremonilerle birlikte göz önüne alınması ile başlar. Sürecin değişim mimarisi kurban ritüelinin en baş sınırlarının belirlenmesinde var olan tanımlamaları ve bu tanımların içerisinde bulunduğu farklı inançları etkiler. Kurban eyleminin arkaik insan zihninin meydana çıkardığı, aşkın varlık ile kurulacak olan iletişimin çekirdeği olduğunu ve bunun egonun dayattığı bir eylem olduğunu savunan Cassirer başlangıçtan itibaren kendinden üst bir varlığa ulaşmayı amaçlayan şeyin ego olduğunu savunur. Egonun izin verdiği şekilde feragat eylemi gerçekleştirilir. Egonun sağlamış olduğu güven insanda kurban eylemi ile bir şeyleri değiştirir. Kurban fikri ile insan kendinden vazgeçmeyi, bir başka varlık için bir başka varlıktan feragat etmeyi öğrenir.⁷³

Kurban kavramının doğaüstünü denetlemeye yönelik büyü ve bir tür hediye verme eylemi olarak doğduğunu söyleyebiliriz. Kurban, dinsel ya da kutsal amaçlara sembolik bir sunumun yok edilmesini içeren bir verme eylemidir.⁷⁴ Kurbanın işlevsel yönünü el alan Detienne'nin antropolojik kurban kategorisine ilişkin ortaya koymuş olduğu soy kütüğünü kabul edersek kurban, doğaüstü varlıklara armağan unsuruna yönelik asgari bilişsel taleple sınırlandırılır. Böyle bir sınırlandırma belki kabul edilebilir fakat başka bir perspektiften

⁷¹ Eliade, M. (2009):217

⁷² Burkert, W. ve diğerleri. (1988): 18

⁷³ Cassirer E. (2016): 301-302

⁷⁴ Enginer, G. (1997):17

kurbanı, ille de şiddet içeren veya bölücü olması gerekmeyen “sunu” cinsinin bir türü olarak görmek gerekir.⁷⁵

Freud, geçici de olsa baştan beri tüm canlı organizmaların temel ilkesini formüle eden ilk kişi idi. O, kendisinden önceki şairler ve filozoflar tarafından belirsizce görülmüş dramatik veya metafizik terimlerle ifade edilmiş olsa da hayatta iki tür içgüdünün karşıt olmakla birlikte her zaman iç içe olduğunu söyler. Böylece mitin fantezilerle insan ruhunun temel gerçeklerini gizleyen pro-freudiyen düşüncenin böyle aşırı basit bir şekilde benimsenmesi zamanın ruhunu fazlasıyla yansıtır.⁷⁶ Fakat her toplum kurbanı bu şekilde yaklaşmamıştır. Çünkü toplumlarda şiddet eğilimi yalnızca kurban vererek değil başka yollarla da giderilmiştir. Kurban ise işlevleri bakımından farklılık gösterdiği gibi işleniş biçimleri ile de farklılık gösterir. Kimi kurban ritüelleri gerçekten bir vahşete sahne olurken kimi kurban ritüelleri canlıya zarar vermekten kaçınıncasına ve rızası olduğuna ikna edilerek gerçekleştirilir.

Durkheim en ilkel olanın en basit olan olduğunu kabul ederek feragat etme eyleminin ahlaki bir tutum olduğunu ortaya koyar. Bu yolla yapılacak çıkarım şudur: kurban eylemini en ilkel akıl bile gerçekleştirebilir. Bu inanışlar yüksek bir ruhanilik ya da büyük kırılmalar yaşayarak kurban eylemini gerçekleştirmezler. Kurban zaten toplumun bireylerinin bile kendi özgün dini davranışlarına yansıyan bir ritüeller bütünüdür. Bu kadar basit bir aklın bile Tanrılar ile iletişimde ilk başvuracağı tapınma yöntemidir. Bu da kurban eyleminin kendisini ve ritüellerinin kutsallığını artırmaktadır.⁷⁷

Durkheim işlevsel bir kurban ayinin olumlu yönlerini anlatmak için “insan kendinde olan duygu ve fikre başkalarının katılmadığını ya da anlamadığını görürse hem artık o düşünceye inancı azalır hem de değersizleşir” diyor. Toplu halde gerçekleştirilen ritüellerin toplum sağlığına uygunluğunu gözlemleyen Durkheim bu konuyu toplum sağlığı ve ritüelin göler önünde gerçekleştirilmesinin olumlu yanlarından bahsediyor. Toplamlar, din adamlarının tüm halkın gözü önünde yaptığı bu eylemlerini ziyafete dönüştürmüş, kurban hayvanının önemli kısımlarını Tanrılarına sunduktan sonra diğer kısımlarını da seremonilerde bölüşmüşlerdir. Bu şekilde Tanrılarıyla aynı yemeği yemiş olurlardı. Her ne amaçla olursa olsun kurban ritüellerinin törenleri bir festival, şenlik veya ziyafet havasında kurbanın kutsallığı göz önünde bulundurularak gerçekleşirdi. Fakat kurban edilene acıma veya üzülmeye olmazdı. Aksine Tanrı’ya kurban olmayı kendi istemiş olan bir kurban, mutlu olurdu.

⁷⁵ Milbank J. (2001): 77

⁷⁶ Heinson, G. (1992): 114

⁷⁷ Detienne, M. - Vernant, J-P. (2020): 48

Kurbanın yerinde olmayı isteyen başka kimseler de vardı ama kurban olacak olan seçilmiş kabul edilirdi. Bu düşünce tüm halka yayılmış olur ve olumsuz etkiler bastırılırdı.⁷⁸

Şiddet içeren (ya da daha doğrusu, görünüşte şiddet içeren) bir kurban, farklı ritüel ekonomileri içinde çok çeşitli işlevlerinin yanı sıra tamamen farklı bir rol oynayabilir. Örneğin; sona erdirici bir kurban olabilir veya olmayabilir, ikame edici olabilir veya olmayabilir, fedakârlık anlamına gelebilir veya gelmeyebilir. Dahası bu asgari tanımda, kurbanın bir yandan armağan alanı (vericinin ya da verilenin gerekli bir bölünmesini ima etmeyen) ile diğer yandan şiddet arasında nasıl kırıldığına dikkat edilmelidir. Bu kırılma, en azından kurbanın, çoğu durumda ya da her durumda, şiddetin dayatılmasının ya da sınırlandırılmasının tek bir kökenden kaynaklanmadığı ihtimalini açık tutar. “Hediye” yönü, şiddetin ve fedakarlığın sonuçta zümre olmamasını sağlayabilir. Ve eğer ikisi de basitçe ötekine dayanamıyorsa, o zaman her ikisi için de bir köken arayışı (bir köken olmaktan başka bir şey olamaz) sonsuza dek engellenebilir.⁷⁹

Her ölüm yeniden doğumdur. Bir canlının hayat akışına son vermek onu ölümsüz kılmaz; artık o yeniden doğacağı zamanı beklemeye başlar. Nasıl doğa ölümü ve doğumu yaşıyorsa kurban için seçilen canlı için de ölüm zamanı insan eliyle belirlenirken doğum zamanı Tanrı’ya bırakılmıştır. Yeni yılda, dünya yeniden yaratıldığında, ölümler canlıların çekimine girerler ve belli bir seviyeye kadar yaşama dönebileceklerini umut ederler. Bu törenlerden ve büyülerden hangisini ele alırsanız alın temel düşüncenin işlevsel yanı “doğum” değil, kozmosun⁸⁰ arketipsel doğumunun tekrarlanması, yani kozmogoninin taklit edilmesi olduğunu anlarsınız.⁸¹

Kurban eyleminin açık olan tartışmasız işlevi hep aynı süreler içinde yenilenen ritüel ile yeniden doğrulanır. Kozmosa ait bir olayın yeniden anımsanması ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilmesi, arkaik insana gerçek olanı ayırt etmesinde ve akılda tutmasında yardımcı olur. Tekrar eden bir hareketin sürekli yinelenmesi sayesinde herhangi bir şey evrensel akış içinde sabit ve sürekli olarak kendini gösterir.⁸²

⁷⁸ Eliade, M. (2009): 54

⁷⁹ Milbank J.(2001): 75

⁸⁰ Kozmos; hem "evren", hem "evrenin düzeni", hem de "evrendeki şeylerin tamamı" anlamında karşımıza çıkar. Bununla birlikte fragmanda kosmos sözcüğünden türetilmiş olan ve Türkçe ye "kosmos-düzeni" olarak çevirebileceğimiz “diakosmêsis” kavramı da karşımıza çıkar, bu kavramla birlikte aynı cümle ve bağlamda kullanılan kosmos sözcüğü "evren" anlamındadır. Fragmanlar üzerinden Herakleitos'un kosmos anlayışına bakarsak, öncelikle kosmos herkes için aynı olmakla birlikte ne Tanrılar ne de insanlar tarafından yaratılmıştır, her zaman vardı ve var olacaktır. Bknz: Çevik, C. (2020): xxvi

⁸¹ Eliade, M. (2009): 396

⁸² Eliade, M. (1993): 179

İnsanlar bir Tanrı'yla ilişki kurmak için dua eder, övgü ilahileri okur, adaklar adar ve Tanrı'nın tapınağına bağışlarda bulunurlardı. Amaçları bakımından kurban eyleminin işlevlerinin bireylerin kararlarından dolayı Tanrıları tapınaklarında onurlandırmaları, onlara teşekkür etmeleri ve Tanrı'nın insanın bir davranışına kızmasının işareti olarak kabul edilen kötü talihin kişiyi bulması ile birlikte o Tanrıların gönlünü alabilmesi gerekirdi. Bireyler kendi istek ve arzuları doğrultusunda bu şekilde yorumladıkları kurban eyleminin hane halkının bireyleri açısından erkekler tarafından onaylanarak sunulması gerektiğine inanmışlardır. Toplanan hane halkıyla birlikte kurbanlar sunulur ve kimi zaman ailenin kölelerinin bu törenlere katılmalarına izin verilirdi. Halka açık kültürlerdeki kurban törenleri çoğunlukla yurttaş topluluğunun tamamı arasından seçilen rahiplik ve rahibelik nitelikleri dışında sıradan birer yurttaş olarak yaşayan insanlar tarafından yönetilirdi.⁸³

İnsanlar kutsal saydıkları gökte bir Tanrı'nın var olduğu gerçeğine erişerek dua ve isteklerini göğe haykırmaya başladıktan sonra, kurban ritüelinin sonucunda kurban hayvanının göğe yükselmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Sunaktaki kurbanı tütsüleyerek dumanının yükselmesiyle dualarının, isteklerinin Tanrı'ya ulaştığına inanmışlardır. Hemen hemen bütün dinlerde ortak bir unsur olarak kabul edeceğimiz kurban fiilinde mesele kan akıtma hadisesidir. Özellikle iptidai dinlerde kurban eyleminin işlevinin farklı bir amaca hizmet etmesi için kullanılmıştır. Dini vecibeleri yerine getiren din görevlileri kurban meselesinin Tanrısallık boyutunu tamamen kurbandaki güç faktörlerinin kendilerine geçtiğine inanarak gerçekleştirmişlerdir. İnsanlık zor durumda kaldıkça herhangi bir felaketi ucuz atlattıkça kan akıtma ihtiyacı duymuştur. Kötülüklerle karşı Paleolitik devirlerden itibaren Tanrılara hayvan, insan, adak hediyeleri kurban olarak sunulmuştur.⁸⁴

Antik çağ insanları Tanrı'nın gazabından korktukları için onları kızdırmaktan kaçınırlardı. Fakat her insan gibi onlar da Tanrı'nın istemediği olaylar içinde bulunarak onları kızdırdığını düşünür ve bu sebeple Tanrıları sakinleştirmek, yatıştırmak isterlerdi. İnsanlar için en büyük zorluk, bir Tanrı'yı neyin gücendirebileceğini tahmin etmektir. Kurban eyleminin en yaygın işlevi olan bu çeşit kurbanlara sebep olan düşünce, kurban kesmenin unutulması, tapınak alanın kutsallığının çiğnenmesi ya da verilen sözün tutulmamasıdır.⁸⁵

Bunun çözümünü kurban eyleminin barıştırmacı işlevini kullanarak bulmuşlardır. Bu sebeple belli günlerde belli uygulamalarla Tanrıların gönüllerini hoş etmeleri gerektiği

⁸³ Martin, T. (2012): 221

⁸⁴ Frazer, J.G. (2012): II/128

⁸⁵ Martin, T. (2012): 219

kanısındaaydılar. Özellikle tapınaklarda özel günlere ziyadesiyle önem veriyorlardı. Bu konu ile alakalı Heredotos'ta şu ifade karşımıza çıkmaktadır: *“Tanrıların insanların başarılarını kıskandıklarının ve ilişkilerimizi bozmaya hevesli olduklarının çok iyi farkındayım.”*⁸⁶ İnsanlar Tanrıları kızdırmalarının yanı sıra, Tanrıların kendilerini kıskandıkları, bu kıskançlık sonucunda da insanlığa zarar vereceklerini düşündükleri için Tanrıları daima sakinleştirme yoluna gitmişlerdir.

1.3. Kurban ve Kurban Ritüellerinin Tarihi

Kurban eylemi olarak önümüze çıkan faaliyetlerde kurban için neyin gerekli olduğu, hangi ritüellerin kurban eylemini oluşturduğu ve neyin uygun şekilde kurban olarak nitelendirilebileceği konusunda birçok anlaşmazlık vardır. Modern kurban teorilerinin bilimsel bakış açısındaki bu farklılıklar uzun bir tarihe sahiptir. On dokuzuncu yüzyılda karşılaştırmalı kurban teorileri yaklaşımındaki kapsam ve evrim süreci evrensel hale gelmiştir. Genellikle orijinal olarak kurbanı tanımlayan çoğu insan kültürleri içinde, insan gelişimi ile birlikte kurbanın tüm aşamalarını görmekteyiz.⁸⁷

Kurbanı merkezî hale getirmek ve şiddetle bağlantıları açısından dinin her şeyini kapsayan bir sosyolojik açıklamasını aramak için yapılan çeşitli yeni girişimler son birkaç yıldır ön plana çıkmaktadır. Edward Tylor, Rene Girard, Walter Burkhet, Nancy Jay ve Georges Bataille'nin genel toplum teorisi olarak kurban etmenin dini versiyonunu olduğunu tanımladılar. Bu teorisyenlerin çoğu dini ya şiddetin kışkırtmasıyla ya da sürekliliği ile burada karşı karşıya kalınan şeyin aydınlanmanın son nefesi olup olmadığı konusunu tartışmaktadırlar.⁸⁸

Kurban verme eyleminin Tanrı'ya hediye sunmak olarak başladığını, Tanrı'yı onurlandıran ortak bir yemeğe dönüştüğünü, daha sonra kurban edene fayda sağlayacak değerli bir şeyin teslimiyeti olan *“fedakârlık”* a dönüştüğünü savunan Taylor⁸⁹ ve Smith⁹⁰ kurban eyleminin giriş aşamasındaki (toplum arasındaki) konumuna vurgu yapmıştır. Bu yanlış değildir. Fakat kurbanın tek kullanım yeri de Tanrı ile hediyeleşmek değildir. Daha sonra yapılan tüm yorumlar kurban üzerine yeni anlam kazandırmış ama tam anlamıyla bir

⁸⁶ Herodotos. (2002): 32

⁸⁷ DeMaris, R.E. (2013): 62

⁸⁸ Milbank J. (2001): 75

⁸⁹ Tylor, E. B. (1903): 375

⁹⁰ Robertson S. W. (1889):370

tanım olarak kabul edilmemiştir. Kurban için manevi bir boyut kazanan bu yorumdan sonra eylemi somutlaştırmak adına sıradan olanlar ile kutsal olanların kurban edilmesi ve böylelikle sıradan olan her şeyin kutsandığı, kutsal olanın daha da kutsal hale geldiği kanısına varılmıştır. Bu birbiriyle ilişkili fakat çelişkili teoriler, sonraki tüm kurban ritüellerine damgasını vurmuştur.⁹¹

Sigmund Freud, kurban fedakarlığını şiddeti ortadan kaldırmak için kullanılan bir yol olarak görür. Freud'un insanoğlunda içsel bulduğu yıkıcı şiddet dürtüsü ile yaşamının psikolojisini şu şekilde açıklar: Bireyde ve kollektifte işlenen şiddet dürtüsünün bir çocuğun annesine olan arzu ve bağılılığının babaya karşı ölümcül bir nefrete -Odipal Kompleks- yol açtığını söyler. Bu iddianın Freud açısından dini etkileri vardır çünkü Freud Tanrı'da yüce bir baba figürü görür. Bu yüzden kurban verme eylemi; insanların şiddetli dürtülerini serbest bırakmalarına izin verir.⁹²

Georges Bataille kurban eylemlerini hem Freud'un bahsetmiş olduğu kuram ile hem de kendi bulmuş olduğu organizmalar içinde bulunan aşırı miktarda enerji kuramını bir araya toplayarak bu enerjinin kazanılmasından çok harcanmasına yönelik olduğu iddiasında bulunur. Bu enerji dağılımının kaynakların verimsiz bir şekilde sergilenmesi, Bataille'in "ritüel savurganlık" olarak adlandırdığı şey ya da savaş alanındaki anlamsız yaşam kaybı gibi şeylerin doğal düzeni olduğu anlamına geldiğini söyler. Bataille'nin savunduğu bu ilkenin dinde nasıl ifade edildiğinin bir örneği olarak Azteklerin savaş esirlerine yönelik şiddetli davranışları örnek verilebilir.⁹³

Freud, Girard ve Bataille kurban vermenin kurban olmaktan çok daha önemli olduğunu savunarak kurban ve insanın içindeki şiddet arasında büyük bir bağlantıyı ortaya koymuşlardır. Ama kurban eylemindeki şiddeti, neyin motive ettiği konusunda hemfikir olmadıkları gibi her bir teorinin de temsil ettiği farklı bir kurban teorisi ortaya çıkmaktadır. Bölgesel ya da evrensel bir kurban teorisi önerenler gibi, kurbanın bir unsurunu ayrıcalıklandırma ve onu bütünün temsilcisi yapma eğiliminde olan teorisyenler de vardır.⁹⁴

⁹¹ DeMaris, R.E. (2013): 61

⁹² Sigmund, F. (2016): 142

⁹³ Bataille, G. (1991): 59-61.

⁹⁴ DeMaris, R.E. (2013): 65

Girard, insanlığın doğasında var olan şiddeti, bir başkasının arzusundan kaynaklanan bir başka nesne arzusu olarak tanımladığı “mimetik arzu”⁹⁵ merceğinden değerlendirmiştir. Aynı nesne için rekabet, şiddete yol açacağı ve toplumsal düzeni dağılma ile tehdit edeceği için kaosa yol açacağını dile getirmiştir. Kaostan kaçınmak için toplumlar, rakipler arasındaki şiddeti başka bir tarafa yönlendirmek maksadıyla bir mekanizma geliştirir. Bu bir kurban verme arzusundan kaynaklanan şiddete karşı vazgeçilmez panzehirdir.⁹⁶

Girard ve Burkert’in kurbanın şiddetli tarafında buluştukları nokta; kutsalın aşılmış bir şiddet olduğudur. Kurbanın bu aşkınlığını mümkün kılan bir şiddet eğilimi olduğunu varsayarak yapılan yorumlardan birincisi, şiddeti bulanık bir arzu metafiziği ile açıklaması, ikincisi ise kurbanın şiddetle ilişkisini genetik basma kalıplarla açıklamasıdır. İnsan türünün avlanma aşamasında edinmiş olduğu biyolojik kalıtım, başlangıçta uygulanan şiddette bulunan güçlü bir tür şiddetin gelişimini içerir. Dolayısıyla kurban avlanmanın bir başka versiyonu olarak ortaya çıkar.⁹⁷

Burkert, kurbanı eski Yunan toplumunda sosyal dayanışmanın kurulması ve sürdürülmesi için gerekli görür ve kurbanlar tüm toplumsal olayları işaret eder.⁹⁸ Kurban verme eyleminin tamamen beslenmeye yönelik olduğunu düşünen bilim insanları kurbanlık hayvanın hazırlanması ve bu ritüellerin nasıl gerçekleştirildiğine odaklanırlar. Marcel Detienne kurban hayvanı ile ilgili olan her şeyin kurban vermeden çok daha büyük bir öneme sahip olduğu yorumunda bulunmuştur. Yunan kurban mutfağı ile ilgili ele almış oldukları çalışmalarında Detienne ve Vernant Yunan toplumunun sosyal ve politik yapısının en açık şekilde ortak yemeklerde tanımlandığını savunur. Kurban verme eyleminden çok buradaki psikolojik yaklaşım kurban eyleminin birleştirici özelliğidir. Yunan toplumu açık bir şekilde yemeklerde buluşup ülkenin gidişatı etkileyecek kararları ziyafet sofralarında almıştır.⁹⁹

Kathryn McClymond sadece hayvan kurbanlarını değil, aynı zamanda bitkisel ve sıvı kurban tekliflerini de dikkate alır. Yaklaşımı mevcut eğilimleri özetler niteliktedir. McClymond, tek bir temel veya tanımlayıcı nitelik bulma beklentisini bir kenara bırakarak şu bildirimle başlar:

⁹⁵ *bir kişinin başka bir kişiye ait olan arzuya karşı istekli olma halidir.

⁹⁶ Girard, R. (1977): 145-48.

⁹⁷ Heinson, G. (1992): 114

⁹⁸ Burkert, W. (1983): 45

⁹⁹ Detienne- Vernant: (2020): s. 63

“Kurbana, çeşitli ve birbiriyle ilişkili prosedürlerin karmaşık bir ögeler kümesinin düzenlenmiş biçimi olarak yaklaşıyorum ve tanımlamak yerine, kurban olaylarını karakterize eden temel faaliyetleri belirlemeye odaklanıyorum”. McClymond’un yedi faaliyeti kurban ile ilişkilendirilerek aktardığı şekli ile;

- a. Seçim: Kurbanın sebebini ortaya çıkaran nedenler ve kurban ritüelini başlatmak
- b. İlişkilendirme: Kurbanın bir alıcı ile ilişkilendirilmesi ‘genellikle bir Tanrı veya Tanrılar
- c. Özdeşleşme: Kurbanı bir başka kurban ile ilişkilendiren eylem, ritüel
- d. Öldürme: Eğer yaşıyorsa kasıtlı olarak öldürmeye niyet etme
- e. Yakma: Kurbanlıkların ısıtılması
- f. Paylaştırma: Kurbanın bölünmesi ve dağıtımı
- g. Tüketim: Aromanın (duman) solunması gibi genel olarak anlaşılan yutmayı içeren tüketim.¹⁰⁰

Bu unsurlar McClymond için bile tek tek kurbanı anlatmaya yetmez. Ona göre kurban için gerekli olan her şey aslında gerekli değildir. Doğası gereği kusursuz bir kurban kendiliğinden gelişse bile o faaliyetin içinde kurban olarak kabul edilebilecek hiçbir eylem aranmayabilir. Çünkü kurban insan ile bileşik bir şekilde Tanrı’ya ait olanı Tanrı’ya ulaştırmaktır. Tanrı’ya ulaşmayacak olan tüm eylemler (cansız kurban olarak adlandırdığımız; nesneler, tapınaklara bırakılan yiyecekler, mumlar vb.) kurbanın kökenini ve özünü yok saymak demektir.¹⁰¹

1.4. Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban

Tunç çağından günümüze insan ve hayvan kurban etmenin ortaya çıkışına ilişkin tartışmalar yüzyıllardır devam etmektedir. Ancak son zamanlarda bu kutsal infazların eski Yakındoğu’da yayıldığı konusunda fikir birliği olduğu görülmektedir.¹⁰²

İnsan zihninde sembolleştirme çabaları günlük yaşantının her alanına yayılmıştır. Arkaik toplumlar yaşamış oldukları her bir eylemi aktarmak için büyük bir çalışma sarf etmiştir. Günlük rutinleri duvar resimlerine kaydetmişler ya da belli başlı ayinlerle tüm dinsel yaşamları gelecek nesillere aktarmışlardır. Bu şekilde günümüzde okuyabildiğimiz ritüellerin kökenleri, arkaik insanların bu ritüellerin aktarılmasına yoğun ilgi göstermesindendir.

¹⁰⁰ McClymond, K. (2008): 130

¹⁰¹ DeMaris, R.E. (2013): 62

¹⁰² Heinson, G. (1992): 111

Arkaik toplumların dinsel yaşamlarındaki kurban eyleminin çeşitli ritüelleri takip etmesi farklı toplumlarla etkileşim içinde olduklarını gösterir. Buradan yola çıkarak söyleyebiliriz ki kurban değişime ve yeniliğe açık bir ritüeldir. İnsanın kendi inançları doğrultusunda ulaşmaya çalıştığı aşkın varlığı ile arasındaki iletişime nasıl ve ne şekilde devam etmek istediği kendi toplumundaki ritüeller ile ilişkilidir.

Yakındoğu'da yaklaşık MÖ 8500'den itibaren olmak üzere yiyecek amaçlı evcilleştirilen ilk hayvan koyundu. (Köpekler çok daha önce evcilleştirildi iseler de yiyecek amaçlı olarak çok az kullanıldılar.) Yaklaşık MÖ 7000 itibarıyla evcilleştirilmiş koyunlar ve keçiler Yakındoğu'nun ve Güney Avrupa'nın her yanında görünür hale geldiler. Böylece sürülerden süt veya yün elde etmek için değil yalnızca et kaynağı olarak faydalanılmıştır.¹⁰³

Çeşitli toplumlarda ve değişik dinlerde, kurban keserek çeşitli Tanrılara (ilahlara), azizlere, ölü ruhlara ve meleklerle ulaşmaya çalışılır. Kurban tüm inançlarda olduğu gibi kanlı ya da kansız olarak sunulabilir. Genelde kurbanın içinde barındırdığı anlam kan akıtmak olarak algılansa da insanların cansız objeler ve yiyecekleri de Tanrı'ya kurban olarak sundukları görülmüştür.¹⁰⁴

İlkel insanın, güçlerinden ve yırtıcılıklarından korktuğu ve kendilerinden bekledikleri yarardan dolayı saygı duyduğu hayvanlarının yanında; tapınma ve kurban yoluyla barışık olmayı gerekli gördüğü hayvanlarda vardır. Yabanıl insanların canlı kurbanların yanında cansız kurbanlara verdiği özen de büyük ölçüde önemlidir. Topraktan elde edilen ilk ürün ya da ilk av, doğaüstü aşkın güçlerin hakkıdır. Bu ilk ürün ve ilk avları çeşitli ritüellerle Tanrılara sunarlar.

1.4.1. Mezopotamya Uygarlığı

MÖ 3000 yıllarında Mezopotamya'da duvarlarla çevrili şehirlerin olduğuna ve bu şehirlerde tapınaklar bulunduğuna dair arkeolojik kanıtlar vardır. Sümerler şehir yaşantısı içinde birçok farklı çalışma alanında kendini geliştirmiş, belli bir kültür seviyesine ulaşmışlardır. Kendi dilleri, dinleri, sosyal yaşantıları olan Sümerler Mezopotamya coğrafyasının tüm artı yönlerini değerlendirmişlerdir. Bu şekilde belli ekonomik seviyeye ulaştıklarında ise sosyal yaşantılarını da geliştirmeyi ihmal etmemişlerdir. Dilleri için tabletleri yazmışlar, dinleri için tapınaklar yapmışlardır. Sümerlerin Eridu şehrinde Tanrı Enki için yaptıkları gibi, bu tapınaklar da belirli bir tanrıya tapmak için inşa edilmiştir. Şehirlerin

¹⁰³ Martin, T. (2014): 34

¹⁰⁴ Enginer, G. (1997): 15

halkın koruyucu tanrısı olduğunu ve ona tapma, onu doyurma, giydirme, yıkama ayinleri yaptıkları mabetler inşa etmişlerdir.¹⁰⁵

Mezopotamya kültürleri arasında din, sıradan insanların günlük yaşamlarında büyük bir rol oynamaktadır. Kişisel olarak kendilerini belirli bir tanrı veya tanrıçaya adanmışlar, dualar etmişler ve diğer tanrılardan istekleri ve kötü ruhlardan korunmaları için kurbanlar vermişlerdir. Din sosyal yaşamda insanların her alanda kullandıkları bir araç olarak var olmuştur. Genel yapı itibariyle atalarından almış oldukları Tanrı ve Tanrıçalarına tam bağlılıklarını devam ettirmek durumunda olan Mezopotamya insanları dine bakış açılarını tamamen Tanrılarını öfkelenlendirmeden yaşamaya doğru yöneltmişlerdir.¹⁰⁶

Mezopotamya kültürlerinde, insan ve Tanrı arasındaki ilişki bir tarafın faydasına dayanmıştır. Bu her iki taraf için de karşılıklı olarak faydayı amaçlar gözükebilir. Fakat etkileşimin bir yanı her zaman daha ağır basar. Düzenli yapılan kurban ritüelleri Tanrı odaklı iken ara sıra yapılan ritüeller insan isteklerine odaklanır. Yapılan sunuların kutsallığı, odaklandığı konu bakımından önem taşır ama ikisi arasında bir fark yaratmaz. Bu şekilde bakıldığında Mezopotamya kurbanlarında öldürme eylemi tamamen Tanrı için yapılır ve günahların affıyla sonuçlanırdı. İnsanların Tanrılardan beklediği onları günahlarından dolayı yargılanmaması, affetmesi ve dünya isteklerini yerine getirmeleridir. Tanrılar bunları gerçekleştirdiği müddetçe insanlar onları memnun etmeye yönelik her türlü faaliyette bulunur. Ola ki bir felaket ile karşılaşılırsa Tanrı'yı öfkelenlendirdiklerini düşünürlerdi. İnsanların Tanrı ilişkilerine bakış açıları bu yönüyle tamamen insan odaklıdır. O yüzden diyebiliriz ki Mezopotamya kurbanları insan faydasına önem vermektedir.¹⁰⁷

Mezopotamya kurban eylemleri, ataların ölümleri arkasından yapılan eylemlerle benzerlikler gösterir. İlahi bir yaklaşımla Mezopotamya kurban pratiklerinin bu benzerliği gizlenmiştir. Doğunun yansıttığı kurban eylemleri birer örüntüden ibarettir. Ruh bu dünyada kendine ait olanı yerine getirirse onun ölümü ile birlikte olacak olan her övgü de yerinde bir eyleme dönüşecektir. Dualar ve arkasından yapılacak olan kurban ritüelleri ve yeminlerin yerine getirilmesi bu eylemlerin bazılarıdır. Tapınak görevlileri ritüel esnasında dua ederken Tanrılara övgüler sıralar, ataların ruhlarını kutsar ve yaşayan inançlı insanlar için de bazı isteklerde bulunurdu. Bunlar küçük bireylerle küçük özel istekler için kullanılan ritüellerdir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ McCall, H. (2017): 37

¹⁰⁶ McCall, H. (2017): 42.

¹⁰⁷ Scurlock, J. (2006): 253-54

¹⁰⁸ Scurlock, J. (2006): 244

Kurban sunumu ise Mezopotamya’da düzenli ayin ve törenlerle yapılırdı. Sümerlerde kurban törenlerine büyük önem verilirdi. Kurban törenleri görkemli ve süslü tapınaklarda gerçekleştirilirdi. Sümerler kurban edilecek hayvanın türüne, cinsine ve rengine önem vermezdi. Onlar için mühim olan kurban kanın akıtılmasıdır. Sümer ülkesinde kurbanlar, Tanrıların besini olarak değerlendirilirdi. Kurban edilen hayvanların etleri ya ateşte kızartılır ya da tencere de pişirilirdi. Sümerlerin günlük kurban ritüellerinin nesneleri arasında bira, şarap, süt, ekmek, hurma ve her tür etten oluşan yiyecekler; Tanrılara yönelik günlük kurban ritüellerinde kullanılır ve din görevlileriyle tapınak sakinleri arasında paylaşılırdı. Kurban ritüellerinde genellikle ekmek, susam şarabı, tereyağı, bal, tuz gibi yiyecekler kutsal mekandaki Tanrı heykelinin önüne konulurdu.¹⁰⁹

Libasyon ayinlerinde kullanılan biranın yanında, kansız kurbanların da yer aldığı Mezopotamya kurban eylemleri arasında barış zamanları gerçekleşen ritüellerde mayasız somun ekmekler ve gofretler sunulan en büyük kansız sunulardandır.¹¹⁰

Sümerlerde Tanrıların memnun edilmesinde kralların payı büyüktü. Çünkü şehrin yöneticisi Tanrısını şehri korumak için doyurmalıydı. Eğer ki şehrin başına kötülük gelecek olursa bu Tanrı’nın, kralın yönetiminden memnun olmadığını gösterirdi veyahut Tanrı’ya doğru bir şekilde kurban sunulmadığına inanılırdı. Bunun en yaygın örneği Lagaş kralı Guda’nın şehrin Tanrıçası Ninhursag için belli adaklar sunması olarak gösterilebilir. Kral Guda değerli ağaçtan bir vagon yaptırmış, en kıymetli lir ve şehir amblemini değerli madenlerle hazırlatıp Tanrıça’ya sunmuştur. En sonunda kan kurbanları kutsal hayvanları kurban etmiştir. Bunları sadece Tanrıçası Ninhursagtan bir haber alabilmek için yapmıştı.¹¹¹ MÖ 2050 ye ait bir başka Sümer çivi yazısı metinde Tanrıça İnanna için bir çiftçi ile çoban arasında tartışma çıkmıştır. Evlilik kararı için İnanna ikna edilmeye çalışılır. Tanrıça kendisi için sunular sunulmasını ister ve sonunda elbette çiftçiye tercih eder ve onu eş olarak seçer.

*çiftçinin benden çok, çiftçinin benden çok
neyi var, neyi var
eğer o ilk şarabı dökerse
benden de sarı sütümü dökerim
eğer o iyi ekmeği verirse
bende ballı peynirimi veririm*

¹⁰⁹ Crawford, H. (2015): 143

¹¹⁰ Scurlock, J. (2006): 247

¹¹¹ Campbell, J. (1995), 104

benden çok çiftçinin benden çok neyi var

Tanrıça:

daha çok şeye sahip çobanla evlenmeyeceğim

ben bakire, çiftci ile evleneceğim.

çiftci, bolca bitki yetiştirir.

*çift, bolca tohum yetiştirir.*¹¹²

Aynı coğrafya içerisinde aynı kurban ritüellerini görmek mümkündür. Tahıl ve hayvan sunuları arasında Tanrı'ya yakışır olup olmama durumu uzun bir geçmişe dayanmaktadır. İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz üzere kurban ritüelleri Tanrıları memnun edip etmemek arasında bir yerde sürekli tartışılmaktadır. Tevrat'ta anlatılan başka bir şekli ile “*Habil koyun çobanı oldu fakat kain (kabil) çiftçi oldu. Ve Kain gün geçtikten sonra toprağın mahsulünden Rabb'e takdim getirdi. Habil de sürünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi. Rab, Habil'e ve onun takdimesine baktı, fakat Kain'e ve onun takdimesine bakmadı*”¹¹³ Habil ve Kabil'in Tanrısı onlardan hediyeği direkt ister. Hediyeğin ontolojik sorununa değil manevi boyutuna dikkat çekmek isteyen yüksek varlık burada en sevdiğinden vazgeçen Habil'in sunusunu, vazgeçmeye kıyamadıklarını kendine saklayan Kabile üstün kılmıştır.

Bir diğer Sümer kralı olan Gılgameş, Tanrı ve insan arasındaki alma-verme ilişkisinin en güzel örneklerini yaşamıştır. Tanrıça İnanna bir gün bu kahramandan kendi bahçesinde bulunan huluppu ağacının kesilmesini ister,¹¹⁴ bazı zorluklarla karşılaşsa da Gılgameş bu isteği yerine getirir. Tanrıça da tüm bunlara karşılık Gılgameş'e bir davul ve tokmak hediye eder. Bu şekilde anlatılan mitin öncesinde Gılgameş'in Tanrıçasına şehrin kralı olmak için dua ettiği ve Tanrıçanın bunun karşılığında bazı isteklerini yerine getirirse, duasına karşılık bulacağını söyler. Böylece diyebiliriz ki Tanrıça için belli fedakârlıklar yapılırsa insan istediği şeylere sahip olabilir. Tanrı'yı memnun etmek için tüm fedakârlıklar yapılmalıdır.¹¹⁵

Mezopotamya sınırları içerisindeki kültürlerin, Tanrılarına, kanlı kurban ritüellerini sadece ziyafet ve toplu tapınma ritüelleri için değil bireysel olarak günlük yaşantıları içerisinde başlarına gelen basit olaylarda bile kurban kestikleri örneklerle anlaşılmaktadır. Bir hastalığı bir evden uzaklaştırmak için beyaz bir keçi veya domuz yavrusu keserek kalbi ile hasta olan kişiye yardım edilebileceğine inanmışlardır. Keçinin kalbinden yapılan mayasız

¹¹² Campbell, J. (1995): 93

¹¹³ Tekvin : 4/2-5

¹¹⁴ Kramer, S.N. (2017): 242

¹¹⁵ Çığ, M.İ. (2016): 21

hamur ekmeğini yiyerek günahlardan arınacağı düşüncesi de kurban kesme eyleminin arınma sağlayacağını düşündüklerini gösterir.¹¹⁶

Bireysel kurban veya şehir Tanrılarını memnun etmek için verilen kurbanların dışında Mezopotamya kurbanlarının amaçlarından biri de “holokost” kurbanlarıydı. İlahi bir öfkeyi yatıştırmak için gerçekleştirilen bu kurban çeşidinde Tanrı’nın öfkesini yatıştırmamanın bedeli olarak bir dizi kurban ritüelleri halkın da katıldığı bir alanda yapılmak zorundaydı. Bu ritüeller Tanrı’nın isteklerinin ne olduğunu anlamak, Tanrı’nın karnının doyurulması üzerine yapılan çeşitli ritüeller bütünüydü. Ritüellerin en yaygın olan libasyon ritüelleri; çanaklarda (el yıkamak için kullanılanlardan) ve kavanozlarda sunulan bira olarak kayıtlara geçmiştir. Kanlı kurban ritüellerinde Tanrı’nın kurbanı bizzat aldığına ve karnını doyurmak karnını doyurduğuna inandıkları için dumanını göndermek tütsülemek gibi eylemlere Mezopotamya’da rastlanmaz. Tütsü genellikle hoş olmayan kokuları uzak tutmak için sunak etrafında ve halkın bulunduğu dış çemberde yakılırdı. Mezopotamya’da ara sıra yapılan kurbanlar, hayvanın karın yağının içinde sunulacak olan etlerin önce kavrulması ile alakalı kısmında farklılıklar taşır fakat daha sonraları kurban için ayrılan özel alanlarda, açıkta kavrulan etin Tanrılar için daha uygun olacağı konusunda fikir birliği yaparak kavrulmuş etin Tanrılara yakışır olduğuna inanmışlardır.¹¹⁷

Tanrıların kurbandan anlamış oldukları tek bir şey vardı: karınlarını doyurmak ve bu kurbanın amaçlarına göre halka yardım etmek. Bu şekilde yorumlar ve ona göre kurban hayvanını kabul ederlerdi. Tanrılar yeryüzündeki insanlık için bir karar alacakları zaman da kurban edilen bir hayvanın başında toplanarak düşünüp karar alırlardı. İnsanlığın geleceğinin konuşulduğu mekan bir kurban hayvanın başı idi. Kurbanın birleştirici gücü ve Tanrıları doyurma amacını anlatan en güzel örnek Atrahasis’in verdiği kurbandır. Tanrı Enlil insanları üremesi hakkında bir kısıtlama gelmesi gerektiği kararını Atrahasis’e kurban hayvanının başında açıklar. Tabletten kalan kısımlarında şöyle der;

*“Tufanı nasıl da gönderdik.
fakat bir adam felaketten kurtuldu.
siz Tanrıların danışmanlarısınız;
Emirleriniz üzerine kargaşa yarattım.
size övgüler yaratmak için*

¹¹⁶ Çığ, M. İ. (2017): 196

¹¹⁷ Scurlock, J. (2006): 246- 249

*İgigi bu şarkıyı dinlesin
ve sizin azametinizi kayıtlara geçirsınler.
Tufan şarkısını herkese söyleyeceğim:
Dinleyin”¹¹⁸*

Mezopotamya ritüelleri içinde, kurban kanı akıtılarak ve bu kan sunağın etrafına saçılıp tütsüler yakıldıktan sonra, sağ ayağı ve böbrekleri kızartılarak Tanrı’ya ikram edilen bir kurban ritüeli gerçekleştirilir ve kurban eti törene katılanlar arasında bir ritüelle paylaşılır. Kurbanın kısımlarından omuz, karın yağı ve serilmiş kavrulmuş etlerin bir kısmı sunakta mayasız ekmek ile sunulurdu. Tanrıların payı olarak kabul edilen bu kısımlar bazen çiğ bazen de mangalda pişirilerek sunulurdu.¹¹⁹ Toplu tapınmalarda, hayvanların insanlar için yaratıldıkları vurgulanır. Ayrıca koyunun insanın vekili olduğu ve bir insanın kendi yaşamı için bir koyun, kendi başı yerine de bir koyun başı vermesi gerektiği vurgulanır. Mezopotamya’da bir kez 350.000’e yakın koyun ve keçi ile bunların 1/10’inden az sayıda sığırın kurbanlık olarak tapınaklara getirildiği bildirilmektedir.¹²⁰

Mezopotamya sunuları içerisinde alışılmışın dışında balık sunularına da rastlamak mümkündür. Atalara tapınma konusunda, Lugalanda ve Urukagina zamanındaki kurban listelerinden, balık sunularının pratiği ve anlamı hakkında pek bir şey bilinmediği açıktır. Ayrıca ölümlerin anısına, Tanrı Luga / -URU.A.Ki'nin bir balık kurbanı aldığını da açıklar. Balık sunularının var olduğunu anlamak için iki yola başvuruyoruz. Bunlardan ilki öngörülen balık miktarlarını belirtmek için özel terimlerin tabletlerde kullanılması. Diğer yol ise, balık miktarlarının kişisel olarak tahsis edilmeyip gruplar dâhilinde belli tapınaklara tahsis edilmesidir. Bu iki yöntem ile kurban hayvanı olarak Mezopotamya'da balık kurban edilmiştir diyebiliriz. Erken Hanedan III ve Akad dönemlerinden sonra metinlerde ve sanatta balık kurbanlarına göndermeler yapılmaya devam etmiştir.¹²¹

Babil’de haftanın yedinci günü olan cumartesi uğursuz sayılır ve bu uğursuzluktan kaçınmak için adaklar adanıp kurbanlar kesilir. Asurlarda ise kurbanlık hayvanı kesip Tanrılara sunmak gereklidir. Yoksa Tanrılar insanın kendisini yiyeceklerdir. Asurlularda kesilen oğlak ya da kuzu gibi yavru hayvanların insanların bütün günahlarını temizleyeceklerine inanılır.¹²²

¹¹⁸ McCall, H. (2017): 78

¹¹⁹ Scurlock, J. (2006): 247

¹²⁰ Maisels, C. K. (1954): 28

¹²¹ Buren, E. (1948): 107-112

¹²² Crawford, H. (2015): 143

1.4.2. Hitit Uygarlığı

Hititlerde kurban ritüelleri adak, kefarete ödeme, gönül alma, şükran gibi amaçlarla gerçekleştirilir. Hititler, kirli olarak kabul ettikleri köpek ve domuzu pek nadir olarak Tanrılara kurban olarak sunarlar. Ülkenin ilk ürünleri, ilk meyveleri ve bir yaşındaki hayvanları, Tanrılarını yatıştırmak için kurban olarak sunulur. Tanrılara kurban edilmek için genel olarak öküz, koyun ve keçi yeğlenir. Bu kurbanlıkların iyi durumda ve kusursuz olmaları istenir. Hititlerde hayvanlar boğazları kesilerek, dolayısıyla kanları akıtılarak kurban edilir. Hititlerde yaygın olmamakla birlikte insanların da kurban edildikleri görülür.¹²³

III. Hattuşili, Kadeş Savaşından ülkesine dönerken Lawazantiya şehrinin Tanrıçası İştar'a kurbanlar sunmak üzere tapınağa uğramıştır. Hititler Anadolu'ya geldiklerinde kendi Tanrılarını getirdikleri gibi bu topraklardaki yerli Tanrılarını da benimsemekten geri durmamışlardır. Bunun yanında başka devletlerin Tanrılarını da saygılı ve hoşgörülü yaklaşmışlardır. Zamanla bu Tanrılarını da benimsedikleri olmuştur. Hititlerin Anadolu topraklarında kendilerinden çok önce Hurilerle birlikte yaşadıkları ve dini kültürel etkileşimin had safhada olduğunu söyleyebiliriz. Yeraltı ve yerüstü Tanrılarını kurban verme geleneği de Hurilerden Hititlere kalmıştır.

Eski Yakındoğu kurban anlayışı Tanrı'nın beslenmesine yönelik bir anlayıştır. Bu insanlar, Tanrılarının yemeye ve içmeye insan gibi ihtiyaç duyduklarına inanmışlardır. Tanrılar sonsuz güce sahiptirler fakat yeme-içme konusunda insana muhtaçtırlar. Tanrılar insanların bu ibadetleri karşılığında onlara mutlak bir koruma sağlarlar. Hitit topraklarında yaşayan Tanrılar gerektiğinde insanları yok etmeyi planlayacak kadar kudretli ama yiyecek konusunda bu gücü kullanamayacak kadar acizdirler. Hitit çivi yazılı metinlerde bahsi geçen üç çeşit kurban türü vardır. Bunlar kanlı, kansız ve yakma kurbanlarıdır. Kral Hitit panteonunda baş rahip, eşi de baş rahibedir. Kurban sunma yetkisi önce krala sonra eşine aittir. Belli başlı ritüellerle kurban töreni düzenlenir. Hayvan kurban kesim töreni tapınaklarda rahipler tarafından gerçekleştirilir. Hititler Tanrılarının bakımı ve beslenmesi konusunu çok ciddiye alırlar. MÖ 15. yy'da imparator I. Arnuwanda savaşta kaybettiği bir kült merkezinde artık Tanrılarını için dua edilip, kurban kesilemeyeceği için üzüntüsünü acı içinde dile getirmiştir.¹²⁴

¹²³ Armutak A. (2013):175

¹²⁴ Sevinç, F. (2007): 19-20-23

Hititler kanlı kurban ritüellerini nasıl ki Hurrilerden aldılarsa Libasyon eylemine karşılık olarak “şipant” ifadesini başka kültürlerden alarak kullandıkları da Hitit metinlerinde görülmektedir. Antik Yunan’da olduğu gibi Hititlerde de libasyon ölü kültü ile alakalıdır. Cenazenin yakıldığı ve kremasyon yöntemi ile gömüldüğü ayinlerde ölü ateşini on testi bira, şarap ve walhi (cenaze içkisi) ile söndürüldüğünü metinlerden anlayabiliyoruz. MÖ 13. yüzyıl Hitit metinlerinde “Pulisa” ve “Ashella” ritüelleri olarak adlandırılan ritüellere rastlamaktayız. Bu ritüeller Yunan dünyasının “Pharmakos” olarak adlandırmış olduğu günah keçisi eylemlerine benzemektedir. Toplumun huzurunu tekrar sağlamak adına kötü ruhları sakinleştirmek için yapılan ritüellerdir. Bu ritüeli gerçekleştiren büyücü bir kadının sözleri tabletlerden şu şekilde aktarılmıştır. “*Ey Güneş Tanrısı(bu koyun) onlara ağız ve dil için bir vekildir.* (Burada kurban sunusu gerçekleşir, kurban ekmeği bölünür, şarap sunulur, burada kurban ölümü gerçekleşmez büyücü kadın onu alır. Hastalık için gerçekleştirilen kurbanlar ise ordu komutanlarından önde gelen olanı bir koç¹²⁵ hazırlar ve bu koç renkli ipler ile bağlanır. Komutan “hangi Tanrı bu hastalığa sebep olduysa bu koçu onun için bağlıyorum” şeklinde dua eder, daha sonra sabaha kadar bekletilir. Sabah olunca güzel giyimli bir kadınla birlikte bu koçlar ülke toprakları dışına kovulur.”¹²⁶

Kurban edilen hayvan türleri metinlere göre en sık olandan en aza doğru; boynuzlugiller, geviş getirenler, domuz, köpek, bazı kuşlar, balıklar, eşekler ve atlar genellikle arınma ritüellerinde veya kraliyet cenaze töreni sırasında) şeklindedir. Vahşi hayvanların ritüelleştirilmiş kullanımı daha az görülür. Ayrıca ceylan, geyik (avlanma esnasında), ayı, yaban domuzu, leopar, tavşan, yılan ve bir tür fare (ritüel sırasında bir ikame olarak ve daha spesifik bir “günah keçisi” olarak,) ritüeller sırasında yemek sunusu olarak Tanrılara sunulurdu. Bu hayvanların bazıları açıkça yiyecek sunularını temsil ederken, diğerleri daha çok ritüel ikameleriydi.¹²⁷

Hitit dünyasında kurban Tanrı’ya bir yaklaşma çabasıdır. Amaç Tanrı’nın inayetini kazanma, duada bulunma gayretidir. Sunulan içki ve yiyecek kurbanlarıyla bu dua ve yakarılar daha belirgin ve somut hale getirilir. Böyle durumlarda kurban duayı güçlendirme işlevi taşır.¹²⁸ Hitit kurban ritüellerinde yeraltı veya yerüstü Tanrılarına kurban sunarken özel olarak geliştirilmiş bir terim kullanılmış değildir. “Libasyon yapmak, takdis etmek, kesmek,

¹²⁵ *sunulan kurban ise her zaman iğdiş edilmiş bir koç olurdu. Naso, P. O. (2016): 28/ (32)

¹²⁶ Akçay, T. (2021): 398-549

¹²⁷ Mouton, A. (2017): 10/20

¹²⁸ Sevinç, F. (2007): 31

yakmak” gibi terimler genel olarak kullanılmış terimlerdir. Fakat Tanrıların konumu kurban ritüellerinde Hititler için önem kazanmıştır. Şöyle ki yeraltı Tanrılarına domuz, koyun kurban sunmak isteyen bir kimse aşağı, yere, zemine yakın bir çukura doğru kesim ya da kan akıtma işlemini gerçekleştirmelidir. Eğer ki kişi gökyüzü Tanrılarına öküz, boğa, koç sunusu yapacaksa bir sunak, tapınak, temiz, yüksek bir mekân seçmeye özen göstermelidir.¹²⁹

Köpekler ve domuzlar genellikle ikamelerdir. Kuşları kurban etmek güneyde Kizzuwatna ve Suriye kültürlerinde görülen bir tür kurban çeşidine benziyor. Genellikle yakılan kuşlar, en azından çoğu durumda kefare ritüelleri ile ilgili görünmektedir. Kurbanlık bir hayvanın tamamen yakılmasından Kizzuwatna-Suriye ritüellerinde sıkça bahsedilir ancak burada ve orada Hitit başkent bölgesi gibi diğer Anadolu bölgelerinde de görülür. Zippalanda Fırtına Tanrısı onuruna düzenlenen dini bir tören dizisi, bu ifadenin bir örneğidir. Ritüel sahibi, Zippalanda Fırtına Tanrısına bir boğa ve bir keçi ayırır. Onları tamamen Hattuşa usulüne göre yakarlar. Son olarak, balıklar ise arınma ritüelleri sırasında kurban edilmektedir.¹³⁰

1.4.3. Fenike Uygarlığı

Uygarlıkların kaderi olan karışık etnik grupların getirdiği çeşitli dini ve kültürel farklar Fenikelilerin de dini ve kültürel alanlarını fazlasıyla etkilemiştir. Babil, Asur, Mısır, Frigya, Lidya, Urartu gibi aynı dönemde yaşamış olan diğer devletlerden çokça etkilenmiştir. Bu kadar çeşitliliğin ortasında Fenikeliler kurban ibadetlerini özgün bir şekilde yerine getirmişlerdir. Fenike dini hakkındaki bilgilerimiz kısıtlı olsa da Ugarit metinlerden hareketle Kenan dininde bulunan bazı Tanrıların Fenike dininde de olduğu görülmektedir. Fenike’den bahseden birçok kitabede çocuk kurbanlarının var olduğundan söz edilmektedir. Kriz anlarında, şehirlerin yöneticileri genel yıkımı önlemek için, en sevdikleri çocuklarını intikam arayan kötü ruhlara verirlerdi. Kurban edilmek üzere verilenler, gizemli ritüeller eşliğinde kurban edilirdi.¹³¹

Tanrılarını antropomorfik olarak betimleyen Fenikeliler, kurban ritüellerine çokça önem vermişlerdir. Genel kurban ritüellerini ana Tanrıça Kybele’ye sunmuşlardır. En yüce kurban hayvanı olan boğa her yıl Tanrıça’ya sunulmak üzere hazırlanır ve kurban sunusu Tanrıça’nın ağacı olarak kabul edilen çam ağacının yanında sunulurdu. Fenike dininde de çok sayıda insanın kurban edildiği görülür. İlk ürün ya da ilk çocuk, gelecek yıl ürünün daha

¹²⁹ Sevinç, F. (2007): 79

¹³⁰ Mouton, A. (2017): 10/20

¹³¹ Karageçi, M. (2019): 214-219

bereketli olması için Tanrılara kurban olarak verilirdi. Savaşa giderken de zafer kazanmak için çok sayıda çocuk, Tanrılara kurban olarak sunulurdu.¹³²

Fenikelilerin belli başlı konularda Tanrılara önce isteklerini dile getirip, ardından o isteğin gerçekleşip gerçekleşmemesine bağlı olarak sundukları çeşitli kurban ritüelleri vardı. Onlara göre olmasını istedikleri şeyi Tanrı'ya dile getirmeleri ve karşılığında ne vereceklerini söylemeleri yeterliydi. Aile içinde veya toplumsal bir krizle karşı karşıya kaldıkları zaman, sağlık için, rahat yolculuk etmek için, savaş, kıtlık gibi durumlarda kurbanlar adanırdı. Böyle durumlarda Tanrılar onları duyar istedikleri şeyi vermeleri durumunda da insanlardan bir karşılık beklerlerdi. Bu diğer uygarlıklarda ki gibi Tanrıların beslenmesi ile alakalı değil sadece ticarete olduğu gibi bir alma-verme dengesi geliştirdikleri içindi.¹³³

Fenikelilerde bir tapınak, sunak anlayışı yerine kurban çukuru yaklaşımı mevcuttu. Bu şekilde bir yaklaşımın sebebini toprak Tanrıçası ana Tanrıça olarak Kybele kültürünü benimsedikleri için kurbanın da en güzel sunum yerinin toprakta açılacak bir çukur olduğunu düşünmeleri olabilir. Bu kurban çukurlarında bulunan tabletler sayesinde kurban ritüelleri hakkında bir fikrimiz bulunmaktadır. Tanrılarına adak olarak sundukları konu her neyse istedikleri durum gerçekleştiği takdirde adanmış oldukları çocuk, hayvan ne olursa olsun bu çukurlara götürülüp orada gizli ritüeller ile kurban edilirlerdi.¹³⁴

Fenikelilerin neden çocuk kurban ettiklerine dair birkaç yorum yapılmaktadır. Bunlardan ilki, nüfus kontrolü için bir mekanizma görevi göreceğini düşündükleri için bu uygulamanın kurumsallaştığı ve böylece aile servetinin sağlamaştırılıp sürdürülmesine yardımcı olduğu görüşüdür. İkinci yorum, deniz ticaretinin refahını sağlamak için çocuk kurban edilmesinin bir bahar ayini olduğu iddia edildiğinden, Fenike toplumunun bel kemiği olan denizcilik endüstrisi ile bağlantılı olabileceği görüşüdür (Fakat her deniz yolculuğu için çocuk kurban etmek biraz aşırı bir ritüel olacağı için bu kanıtları bu şekilde yorumlayanların sayısı azınlıkta kalmıştır). Üçüncü yorum ise çocuk kurban etmenin, askeri veya doğal afetler gibi büyük bir krize karşılık Fenikelilerin bir tepkisi olarak yapıldığı görüşüdür. Truva savaşı sırasında Fenike geleneğinin, “şehrin prenslerini”, çocuklarının en sevilenlerini, Tanrılar onuruna gizemli törenlerde feda etmeleri; vebalar, savaşlar veya doğal afetlerden korunmak

¹³² Armutak A. (2013): 176

¹³³ Karageçi, M. (2019): 220

¹³⁴ Langdon, S. (1904): 85

için bir çocuğun kurban edilmesinin Tanrılara yardım için güçlü bir dua olduğunu da göstermektedir.¹³⁵

¹³⁵Di Benedetto, K.(2012): 32

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN'DA KURBAN RİTÜELLERİ

2.1. ANTİK YUNAN KÜLTÜRÜ

Yazılı kültürün etkisi, sözlü kültürün aksine ödünç alma yoluyla dışarıdan gelen değişimin belki de en dramatik örneğidir. Ödünç alma olgusu sadece daha detaylı yorum için bir başlangıç noktasıdır; seçme, uyarlama yeni bir şekil verme ve yeni bir sisteme uyumlu hale getirme işlemlerinin formu her bir örnekte anlamlı ve ilginçtir. Ama Yunanlıların gerçekleştirdiği yaratıcı dönüşüm ne kadar önemli olursa olsun dışarıdan ödünç alma, gerçeği gölgelememelidir.¹³⁶

Her ne şekilde olursa olsun toplumun inanmış olduğu genel geçer tüm kurallar hem devleti hem insanları bireysel olarak normlar bütününe doğru yaklaştırır. Yunanlıların, toplumun inanmış olduğu dine değil atalarından aldıkları ritüellere bağlılığı vardır. Bu toplumdaki ahlak düzeni bir şekilde Tanrılardan korkmakla, bunların düzenine dair olan inançla şekillenmektedir. Kim ki bu düzene aykırı davranır veya dinsiz olur, başka bir din veya tanrısı olduğunu söylerse yargılanma, tutuklanma gibi durumlara düşebilir.¹³⁷ En ünlü örnek MÖ 399'da gençlerin ahlakını bozduğu gerekçesiyle ve ünlü savunması ile yargılanan Sokrates'tir. Sokrates savunmasında şehrin ortak sunaklarında kurban kestiğini dile getirmiştir.¹³⁸

örnek üzerinde anlaşılacağı üzere Yunanlıların inançlarında sunakların, tapınakların ve kutsal alanların önemi büyüktür. Geliştirmiş oldukları inanç kültüründe Yunanlıların günlük din yaşantılarında kutsal alanlara duydukları saygı tanrı ile kurulacak olan iletişim ilk adımlarından kabul edilebilir. Dini ritüellerin halkın gözü önünde kutsal alan ve tapınaklarda gerçekleştirilme geleneği uzun yıllar devam ettirilmiştir. Tanrı ile kurulan iletişimin gerçekleştiği alanların kutsal sayılması; bir yandan tanrının o alana getirdiği bir özellik bir yandan da insanları dini bir ritüel gereği belli bir alanda toplamak için tapınak görevlilerin sağlamış oldukları imkanlar neticesinde meydana gelmiştir.

Yunanistan anakarası şehir devletlerinden biri olan Atina agorasının etrafında ve hemen üst kısmında tapınaklar ve kutsal alanlar bulunur. Yunanistan'da din, Tanrı'yla kişisel bir ilişkiden çok dinsel törenlerle sağlanır ve evdeki ya da tapınaktaki günlük basit sunulardan

¹³⁶ Burkert, W. (2017): 16

¹³⁷ Akçay, T. (2021): 74

¹³⁸ “*Hermogenes, rakiplerinin kendisini devletin taptığı Tanrılara inanmamak, yerlerine yeni Tanrılar getirmek ve gençleri yozlaştırmakla suçlamalarının ardından Sokrates'in bu kararlilikla jüri huzuruna çıktığını belirterek şu yanıtı verdi: Beyler, Meletos'ta hayret ettiğim bir şey, devletin taptığı Tanrılara inanmadığım iddiasının dayanağının ne olabileceğidir; çünkü o sırada yakınlarda bulunan herkes ve -eğer isterse- Meletos'un kendisi, beni halk bayramlarında ve halk sunaklarında kurban keserken gördüler.*” Xenophon. (1979): 10-12

akşam yemeklerinde sunulan sıvı adaklarına, söylenen ilahiler, kült üyeleriyle halkın iç içe katıldığı büyük bayramlara kadar günlük yaşamın içine girmiştir. Profesyonel din adamlarının yanında erkekler, kadınlar hatta küçük kızlar aile ya da devlet adına dini roller üstlenebilmektedirler. Atina agorası kentin dini yaşamının bir parçası olarak, kişilerin sessiz yakarışları kadar gösterişli törenlere de şahit olmuştur.¹³⁹

Bu gösterişli törenlerin günlük yaşantısı içinde mevcut bir görevi vardır. Fakat görünen ardında varolan bir başka işlevsellik kazandığı da kaçınılmaz bir gerçektir. Aslolan mevcut tören içinde kullanılacak olan hayvandır. Ancak kurban önemini başka işlevden alır ki bu ikinci işlevi birincisini pekiştirir. Burada karşılaştığımız ve atlamamamız gereken nokta kurbanın kent devletlerine kazandırmış olduğu politik bir güven ve güç simgesidir. Tüm tüketilebilir et ritüel olarak kesilmiş hayvanlardan gelir.¹⁴⁰ (Kurbanın) Yunanlıların, “kent” dediği sistemdeki tüm politik düzeylerdeki toplumsal ilişkilerin işleyişi ile arasındaki zorunlu bağıdır. Politik güç kurban mutfak pratiği olmadan kullanılamaz.

Kurban ritüelleri de özellikle şehir devletlerinin ortak törenleri olması hasebiyle tüm ilişki ve çıkarlar bu törenlerde konuşulup gerçekleştirilir. Örneğin; Yunan polis-kent devletlerinden iki tanesi bir anlaşmaya vardıklarında güçlü olanın diğer kent devletine üstün olması için kurban sayısı ile zayıf olanı her zaman geçmelidir. Kent devletinin önde gelen tüm kamu görevlileri kurban ritüeline katkı sağlamalıdır. Kurbanın günlük hayattaki bir diğer rolü bu şekilde tanımlanmış olur. Herhangi bir askeri veya politik teşebbüs, (bir askeri sefer, düşmanla çatışma, bir anlaşmanın sonuçlandırılması, geçici olarak görevlendirilen işler, meclisin açılması veya yöneticilerin göreve başlaması) devamında bir yemeğin geldiği kurban ile başlamalıdır.¹⁴¹ Kurban politiktir. Bu şekilde bir politik düzen kurulur. Toplumlarda kurban ile alakalı bir birleşim vardır. Örneğin Thukydides Korintlilerin bir Korint kolonisi olan Korkya halkından nefret ettiğini söyler, çünkü kurban etinin dağıtıldığı dini törenlerde Korkya yurttaşları ilk parçayı onur payını alması gereken bir Korintliye vermeyi ihmal etmiştir.¹⁴²

Bu şekilde bakıldığı zaman kurban hem günlük hem siyasi hem de sosyal yaşamın ortak bir kümede birleşimidir. tüm yuttaşlar katılım sağlamalı ve orada bulunmalıdırlar. bir başka deyişle kurban politik dini sistemde, tam haklara sahip yurttaşların toplum önünde genişletilmiş sofraya arkadaşlığının bir halkasıdır. Bu yönüyle bakıldığı zaman erkek

¹³⁹Deighton,H J. (2012): 33-34

¹⁴⁰ Anlaşılır ki burada yalnız bir tane kurban hayvanı sunulmaz. Ziyafetin katılım sayısına uygun olarak sunu gerçekleştirilir.

¹⁴¹ Detienne, M - Vernant, J-P. (2020): 1/11-12

¹⁴² Thukydides. (2019): 18/1.25.4.

yurttaşların kadınlara sunum esnasında tanımadıkları hakları kadınların kendi özgür iradeleri ile erkeklerin politik dini sistemi dışında oluşturdukları yeni bir yaklaşım biçimi ile ele aldıkları görülür. Kadınların Tanrılarla iletişim kurmasına engel olan politik dini sistem erkek yurttaşların paylaştığı ve büyük çoğunluğun sorumluluğu üstlendiği bir sistemdir. kadınların bu şekilde bir ayırıma maruz kalarak, günlük yaşantı içinde kendi aralarında seçtikleri bir lider eşliğinde ritüeller oluşturmaları söz konusudur.

Yunan kadınlarının toplum içerisinde hakları nasıl kısıtlandıysa kurban ritüelleri içerisinde de rolleri o kadar azdır. Libasyon ayinlerinde kadınlara kaseleri tutmak, kurban bıçağını saklayacak olan kurban kasesini tutmak, sunağı hazırlamak gibi basit görevler verilmiştir. Fakat kanlı kurbanlarda kadınların görünmesi bile alışılmış bir durum değildir. Bunun sebebi yine, politik olarak kullanılan din ve dinin ritüelleri arasında eril erki kaybetmemek adına kadınların toplumdaki diğer rollerden uzak tutuldukları gibi Tanrı ile kurulan iletişimde de uzak tutulmalarıdır. Kadın nasıl mahkemede bir aracıya ihtiyaç duyuyorsa Tanrı ile kurulan iletişimde de aracıya ihtiyacı vardır. Kurban etindeki payını kendi oğlundan bile sonra alan kadın, kendi sunusunu sunma özgürlüğüne ancak Thassos'a Paros'tan gelen kurucu ailelerle bağlantılı olan Athena Patros onuruna, iki yılda bir kutlanan törenlerde “*evli kadınlar da payların dağıtımında yer alır*” şeklindeki madde gereğince; sadece eşler ve her şeyden önce kabile ve kardeşliklerin yerini alan bu “*ülkelerin*” üyesi yurttaşların eşleri için geçerli olacak şekilde kavuşmuştur.¹⁴³

Antik Çağ Yunan coğrafyasında besin maddelerinin orada yetişmekte olan ürünler ile sınırlı olduğunu biliyoruz. Kurban törenlerinden elde edilecek olan kurban etinin kullanımı hakkında yukarıda vermiş olduğu bilgiler ışığında bazı yurttaşların ete ulaşımında zorluk yaşadığını söyleyebiliriz. Antik Çağ'da kurbanlık etin protein kaynağının çoğunu oluşturduğunu ve bu kaynağa ulaşımın her zaman mümkün olmadığını söyledik. Atina'da MÖ dördüncü yüzyılda kadınlar, çocuklar, yabancılar ve köleler o kadar şanslı olmasalar ve genellikle dışlanmış olsalar da yetişkin özgür erkeklerle ayda dokuz ila on kez kurbanlık et parçaları verilebilmekteydi. Kurbanlık ete sınırlı erişim sadece erkekleri ilgilendiriyordu. Yunanlılar dünyasında kadın ve erkeğin ayrı yaşamlar sürdüğünü düşünürsek toplu akşam yemekleri ve dinsel etkinlikler de ayrı dünyalarda gerçekleştiriliyor olmalıdır. Kadın ve erkeğin dini ritüelleri de farklılaşmış ve kadınlar gizem dinleri ile erkeklerin kabul edilmediği bambaşka dini dünyalar yaratmışlardır.¹⁴⁴

¹⁴³ Detienne, M.- Vernant, J.P. (2020): 203

¹⁴⁴ Ekroth, G. (2014): 20/343

kurban eti dışında sunum esnasında kullanılan başka sunum maddeleri de bulunmaktaydı. Tanrılarına mayasız ekmek¹⁴⁵ yapmak (maya çürüklüğü akla getirir), tuz serpmek(kötü ruhları uzak tutar), sıvı yağ yakmak(aşırı dumana sebep olur),¹⁴⁶ şarap dökmek (libasyon ayinlerinin en tercih edileni) bu şekilde sunumlar da kurban etinin yanında tanrılara sunulan nesnelerdir. antik Çağ yazarlarından Hesiodos'un aktarımı üzerine bu şekilde hazırlanan tören ve sunakların belli kurallar doğrultusunda yapıldığını anlamaktayız. Hesiodos bu konuda, Tanrılara kurban sunarken yapılacak olanları sıralarken şöyle diyor;

*Gün doğarken ellerin kirli olmasın sakın
Zeus'a da, öbür Tanrılara da şarap sunarken.
yoksa dinlemezler seni, duaların boşa gider.*¹⁴⁷

Kurban eyleminin toplumsal statüyü belirlemesi, Tanrı ile kurulan iletişimin boyutunu belirlemesi ya da toplum için yapılan belli fedakârlıkların yanı sıra kurban, ölümler ile kurulan iletişimde de kullanılmıştır. Yunan dünyasında pek çok Nekropoliste mezar adakları arasında, gömü sonrasındaki kurban ziyafetine yoğun bir katılım olduğunu görebiliriz. yukarıda anlattığımız gibi gösterişli törenler olmasalar da bu törenler saygılı bir şekilde gerçekleştirilirdi. Kadınlar gömüden sonraki üçüncü ve dokuzuncu¹⁴⁸ günlerde mezar adakları yapar, ölmüş kişi adına onu onurlandıracak ritüeller gerçekleştirirdi. Ziyafetler gibi kurban törenlerinde de Tanrı heykelleri, erkekler tarafından yiyecek ve içeceklerle bezenmiş sofraların yanındaki sedirlere yerleştirilerek halka sunulurdu. İnsanın Tanrı'yla bu kadar yakın olması yeni bir dinsel coşkunun yaratılmasına neden olduğundan söz konusu törenlerin ayrı bir önemi vardır.¹⁴⁹

Kansız kurbanların sıklıkla görüldüğü bu ayinlerin mezar başlarında gerçekleştirilmesi, mezarın yerinin hazırlanması ve ziyaret edilmesi Antik Yunan inancında büyük önem taşımaktadır. Mezarın ziyaret edilmesi ve gömü sonrasında da çeşitli hediyelerin sunulması, vazo resimleri üzerine de yansımıştır. Antik dönem Yunan dünyasında mezar hediyeleri genellikle kişisel eşyalar, günlük kullanıma dönük eşyalar ve mezar hediyesi olarak üretilmiş eşyalar olmak üzere üç farklı kategoriden oluşmaktadır. Bu şekilde organize edilen mezar başı ritüelleri tapınaklardaki kansız adakları hatırlatır. Atalar için yapılan bu ritüellerin

¹⁴⁵ Huzur ekmeği olarak Tanrı Yahve'ye sunulan ekmek. "Çıkış 25-30"

¹⁴⁶ Yaratılış; 28:18

¹⁴⁷ Hesiodos. (2020): 76:740-742

¹⁴⁸ Homeros. (2019): *İlyada da 2 defa ölü yemeğinden söz eder; ancak her iki durumda da ölü yemeği için belirtilen zaman farklıdır. Patroklos'un yemeği yakılmasından önce (23:29) Hektor'un yemeği ise daha sonra Priamos'un sarayında gerçekleştirilmiştir.* 24:801-809

¹⁴⁹ Dürüşken, Ç.(2001): 31-32

temelinde mezar başında ölen kişinin öbür dünyada yanında bulundurması gerektiğine inanılan eşyaların mezara bırakılması vardır.¹⁵⁰

İnsanın yaşamını düzenleyecek belli bir ahlaki davranış modeli sunan, insanı Tanrısal yetkinliğine eriştirerek ona Tanrısal özü duyumsatmayı amaçlayan kurban, özellikle Yunan dünyasının kültürel dokusuyla örülmüş haliyle tanımlanır. Kişinin kendi kararıyla seçtiği Tanrı'ya yakınlaşarak ruhunu arındırmasına olanak tanıyan ritüeller açısından tapınan insanların ölümsüzlerle kurduğu iletişimin, Yunan kültüründeki yeri önemlidir. Din ve dinin buyruklarını yalnızca atalarından almış oldukları bir inançlar sistemi geliştiren Yunanlılar, içlerine aldıkları diğer kültürleri özümseyerek kendilerine mâl etmişlerdir.¹⁵¹

Antik Çağ'da günlük ve siyasi yaşantının içinde kabul gören inançların ritüellere nasıl yansındığını ve bunun özelde kurban ritüellerini nasıl ve ne şekilde etkilediğini gözler önüne sermiş bulunmaktayız. Yunanistan anakarası içerisinde siyasi erki elinde bulunduran kimselerin kurban ile politik gücün ortaya koyduğu bağı tanrısal bir iletişim olarak görmüş olduklarını söyleyebiliriz. Yunanlılar bir karar verme eşiğinde kendilerini büyük ve gösterişli ritüellerin içinde bulmaktaydılar. Bunun siyasi getirisi ile birlikte üstünlük kurma isteği de taşımaktaydılar. Birlikte yaşamış oldukları komşu kent - devletleri içinde en büyük kurban ritüelini gerçekleştiren kent devleti olmak çabası içindeydiler. Böyle bir siyasi ortam içinde kurbanın ne denli vurgulandığını görmekteyiz. Anlaşılmakta ki kurban günlük olarak tanrılar ile iletişim kurmanın yanı sıra kent - devletlerinin birbiri ile olan bağlarını da güçlendirmektedir. Buna din ve günlük yaşantı dışında kurbanın işlevselliği diyebiliriz.

2.1.2. Yunan Dini

Her ilkel toplum tutarlı mitsel gelenekler yapısına, bir dünya anlayışına sahiptir. Esasen insan zamanın başlangıcında, mitler tarafından anlatılan belli olayları yaşamış olan varlıktır. Arkaik toplumların insanları kendilerini, mitsel bir tarihin yani zamanın başlangıcında, *in illo tempore*'de meydana gelen bir olaylar dizisinin son ürünü olarak kabul ederler.¹⁵²

Yunan dininin de ortaçağı olarak kabul edilen Arkaik Çağ (MÖ VII, VII. yy) Olympos Tanrılarının benimsendiği dönemdir. Zeus önderliğinde toplanan hiyerarşik Tanrı panteonu hâkimdir. Zamanla Apollo'ya olan inanç kâhinlik ile birlikte zirveyi görmüş ve Delphi kehanet merkezi haline gelmiş olsa da Olympos'un zayıfladığı dönem, ölümden sonra bir

¹⁵⁰ Hürmüzlü, B. (2008): 30-35

¹⁵¹ Dürüşken, Ç. (2001): 47

¹⁵² Eliade, M. (2015): 13-14

yaşamın olduğuna inanılan dönem olmuştur. Bunun için Orfizm'i geliştiren belli bir topluluk olan Orpheusçular, ölümden sonraki yaşamın mutluluğu için bu dünyada çalışmanın önemi ortaya koydular. MÖ V. yüzyıla gelindiğinde Klasik Çağ denilebilecek bir dönem başlamış Pers savaşları kazanılmış ve bunun Tanrılara tekrar inanılmaya başlanıldığı için olduğu düşünülmüştür. Orpheusçuluk ile birlikte doğayı tanımaya başlayan Klasik Çağ insanının Tanrılara duyduğu inanç artmıştır.

Antik Çağ Yunan insanının kendi dini ve Tanrılarını öğrenebildiği kaynaklar öncelikle Hesiodos ardından Homeros destanlarıdır. Yunan halkı içerisinde tapınılan Tanrılar tertipleyip belli bir düzene koyan Hesiodos bu görevi Tanrıların ona Musa'lar aracılığıyla verdiğini bize İşler ve Günler destanında aktarır. Homeros'un Troya önlerinde on yıldır zafer için savaşan Yunan ordularının yaşadıklarını anlattığı ve bu savaşın sadece Hektor'un ölümüne kadar olan kısmını bizlere aktardığı destanı İlyada'da ise Tanrılar savaş yanlısı taraflar olarak karşımıza çıkar. Adları, lakapları, görev ve sorumluluklarının paylaşıldığı bu iki destan Yunan halkının neye nasıl tapındığının kanıtı olarak tarihe geçmiştir.

Yunan dininin Tanrılarını insanlara özgü karakterlere sahiptir ve her ne kadar bazen “Öküz Gözlü” (Hera Boopis) veya “Baykuş Gözlü” (Athena Glaukopis) gibi lakaplarla bilinseler de asla hayvana benzer şekilde tasvir edilmezler.¹⁵³ Genel itibari ile Yunan Tanrılarını on iki Olympos Tanrı ve Tanrıçaları olarak birinci kuşak Tanrılardır. Dağın zirvesinde yaşarlar ve Titanlardan aldıkları dünya yönetimi ile Yunanistan'ı burada yönetirler. Zeus, Apollon, Ares, Hephaistos, Hermes ve Poseidon altı Tanrı ve Athena, Aphrodite, Hestia, Artemis, Demeter ve Hera altı Tanrıça olmak üzere toplam on iki Tanrı ve Tanrıça vardır. Bu hiyerarşiye yeraltı Tanrısı olarak Olympos'ta olmayan ama büyük Tanrı olarak kabul edilen Hades ve onun dışında halkın büyük kısmının kabul ettiği şarap Tanrısı Dionysos eklenmiştir.”¹⁵⁴ Yunan Tanrılarını insan biçimli Tanrılardır. Hisleri, duygu ve düşünceleri olan insani birçok özellikleri mevcut (*Antropomorfik*) bu Tanrılar ölümsüzdürler. Dünyanın yaratılışına etkisi olan Titanlarla mücadele sonucu yönetimi ele geçirmiş, Zeus'un önderliğinde belli bir hiyerarşiye göre Olympos'un zirvesine yerleşmişlerdir. Dünyada insanüstü gerçekleşen olayların sorumlusu olan Tanrılar ne kadar insan gibi betimlenmiş olsalar da insanüstü bir varlık olarak kabul edilirler.¹⁵⁵

Yunan dininde dikkat edilmesi gereken en önemli nokta Tanrılarla olan bağın toplum içinde nasıl bir yer kapladığıdır. Tanrılarının hem halk ile hem de kendi aralarındaki durumu

¹⁵³ Homeros. (2019): 1-21/565-570

¹⁵⁴ Hesiodos. (2020): 21/450-505

¹⁵⁵ Akçay, T. (2021): 59

önemlidir. Yunan dininin temeli bu ikili ilişkiler üzerine kurulmuştur. Çok Tanrıcılığın yaratmış olduğu kargaşanın bazen yeryüzündeki savaşılar sebeple olduğunu, bazen Tanrılar arasındaki anlaşmazlığın insan içine sığarak felaketlere yol açtığını söyleyebiliriz. İnsanların bu felaketleri yorumlaması, Tanrılar neyin öfkelenendirdiğini keşfetmeleri ve buna bir çözüm üretmeleri beklenmiştir. Titanlardan sonraki Olympos Tanrı panteonu arasındaki bağ büyük bir hiyerarşiyeye sahiptir. Çok Tanrılı olarak tanımlanan Yunanlılar, Tanrılarını memnun etmek için çabalasalar da bazen onlarla ters düşerek Tanrılar kendilerine düşman edebilmişlerdir. Tanrılar; insanlar gibi hislere sahip, duyguları ile hareket eden ve hatta güçlerini kötüye kullanmalarına sebep olacak kadar öfkelenebilecek varlıklardır. Yunan Tanrılar Yunan dininde bu şekilde var olmuşlardır. Apollon kültü yayılana kadar Zeus'a, Dionysos kültü yayılana kadar Apollon'a büyük gruplar halinde ibadet edilmiştir.

Yunan kent- devletleri insan yaşantısı, devlet işleri ve dini gereklilikleri arasında bir fark gözetmeksizin hepsini bir arada yönetebilme kabiliyetine sahiptirler. Günlük ritüellerin dine aykırı bir yanı yoktur. Dindışı kurallar yoktur. Hayatın her anı Tanrılarla ilişkilendirilebilir. Tanrılar günlük hayata müdahale edebilir. Bazı kararları insanların günlük yaşantılarına zıt düşmeden almak zorunda kalabilirler. Yunanlılar için geçmişten gelen ataların uygulamış oldukları adetler genel geçer bir kabule mahkûmdur.¹⁵⁶ Ataların uygulamış oldukları adetleri yerinde ve ritüele uygun olarak yapmak zorundadırlar. Onlar için dini yasalar, Tanrıların koymuş olduğu kurallar ve geçmiş ritüeller bir arada kabul edilebilir.¹⁵⁷

Geçmişin izlerini taşıyan bir atalar kültürü olduğu için Yunan halkından herkes dini ritüellere hâkimdir. Din, bir rahibin tek elinde olan bir mekanizma değildir. Tanrılarla iletişim kurmak isteyen herkes istediği vakit bir sunu eşliğinde Tanrı'nın huzurunda olabilirdi. Şehirler, Tanrılarının kontrolü altında olan bölgelere kurulmuştur. Tanrılar bireysel olarak sunu kabul edebilir. Toplu halde yapılan ritüeller halkın gözünde daha da önemli idi çünkü şehrin Tanrısı toplumun kaderine hükmedebilirdi. Tanrılar devletin ve siyasi kurumların da garantörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan her toplumun diğerlerine göre farklılık gösteren kendi panteonu ve gelenekleri vardır. Eski Yunan tarihinin tamamı boyunca hemen hemen bütün ortak etkinlikler için gerekli ortamı din sağlar. Spor müsabakaları, Zeus'un onuruna düzenlenen Olimpiyat Oyunları'nda olduğu gibi, Tanrılarını onurlandıran dini festival ortamlarında yapıldı. Savaş, sivil ya da askeri liderlerin, hayvanların kurban edilmesinden ve

¹⁵⁶ Herodotos, (2013), VI/325

¹⁵⁷ Akçay, T. (2021): 57

beklenmedik yağmur yağışı gibi doğa olaylarından çıkarılan kehanetlerde belirledikleri kutsal işaretlere göre yürütülür.¹⁵⁸

Antik dönem Yunan dünyasında atalara olan saygı dinin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Homeros'un İlyada'sında¹⁵⁹ gördüğümüz ölüyü savaş alanında bırakmamak için verilen mücadele bunun güzel bir örneğidir. Yunanlılar *Kremasyon* (yakarak gömme) ve *İnhumasyon* (vücudun bütünlüğünün korunması) olmak üzere iki gömü biçimi kullanılmıştır. Kremasyon, ateş vasıtasıyla cesedi et ve kaslardan arındırma yolu olarak tanımlanabilir. Antik dönem inancında et ve kasların, "*Psyche*"yi (ruhu) yaşayanların dünyasına bağladığını ve hayaletlerin arasına girmesine engel olduğuna inanılırdı. Kremasyon, et ve kasları hızlıca yok etmek, dolayısıyla da ruhu serbest bırakmak için uygulanan bir yöntemdir.¹⁶⁰ Kremasyon geleneği, "*yakılan bedenin ruhuna duyulan saygının göstergesi ve kahramanlara layık bir ölü gömme biçimi*" olarak tanımlanmaktadır.¹⁶¹

Yunanlıların tanrılarına ve ölü atalarına büyük saygı duyduklarını ve onların başlangıçtan beri yapmış oldukları ritüelleri tekrar ederek tapınımalarını gerçekleştirdiklerini söyleyebiliriz. Yunanlıların yerel Tanrılarının kabul etmelerinin yanı sıra yabancı Tanrılar da özelde gizem kültürleri içinde kabul etmişlerdir. kişisel olarak kabul ettikleri tanrılara tapınmada asla bir kısıtlama söz konusu değildi. Birbirleri ile uyuşmasalar da Tanrılar için tek bir Antik Çağ dini içinde toplanan başka başka biçimler, eğilimler ya da seçenekler olarak karşımıza çıkabilir. Yunan dini Antik Çağ'ın diğer birçok tapınmalarından beslenmiştir. Anadolu, Mezopotamya gibi yakın doğu inanışları Yunan dinine büyük katkı sağlamıştır. 17. yüzyıla kadar Yunan mitolojisi gerçek ve eşsiz bir mitoloji olarak görülmektedir. Bunun aksinin kanıtlanması 19. yüzyılda yakın doğu tabletlerinin ve diğer arkeolojik kanıtların ortaya çıkmasıyla olmuştur. Böylelikle Yunan dini çevresel olarak yakın ilişki kurduğu Mısır, Anadolu, Mezopotamya kültürlerinden birebir etkilenmiş olup kendi saf mitolojisini ortaya koyamamıştır. Bu da Yunan halkı tapınmalarının çeşitli ritüeller meydana çıkarmasına neden olmuştur.¹⁶²

Yunan Olympos Tanrılarına bağlılık geleneksel bir din anlayışı ile eskimiş bir düşünce olarak görülmüş ve bazı yeni fikirler eklenerek, yeni tarz inanışlar geliştirilmiştir. MÖ 4 ve 5. yüzyıllarda başlayan bu Tanrılar sorgulama aşamaları sonucunda Orpheusçuluk öne çıkmıştır. Bu sosyal, felsefi ve dini hareketlerin sebebi olarak politika ve ekonomik düzen

¹⁵⁸ Martin, T. (2014): 98

¹⁵⁹ Homeros. (2019): XVIII/20-30

¹⁶⁰ Hürmüzlü, B. (2008): 9

¹⁶¹ Burkert, W. (1983): 64

¹⁶² Burkert, W. (2018): 14

gösterilebilir.¹⁶³ Yunan dünyasında Orpheusçu öğreti eski zamanların ünlü ve destansı şairi olan Orpheus'un düşüncelerinden kaynaklanır. Söylence dünyasında, Trakya kralı *Oeagrus* (nehir Tanrısı) ve destansı şiirin esin perisi Calloopenin oğlu olduğuna inanılan Orpheus ile ilgili öykülerin Trakya- Scythia kaynaklı olduğu ve burada yaşayan şamanların ruh göçü öğretileriyle bilgilendiği ve bu bilginin Orpheus'a mal edilip MÖ 7-6. yüzyıllarda Ionia'ya getirildiği söylenir.¹⁶⁴

Orjinalinde Dionysos kültü içindeki yabancı unsurların Yunan dinini zamanla kapsaması gibi bir durumla karşı karşıya kalınmış olan Orfizim; arınma, günah işlememe, bu dünya için reddedilen her şeyden el ayak çekme gibi yaşam standartlarını kısıtlayan bir inanç çerçevesinden bakmaktadır. Teolojik olarak inancı kuvvetli kimselerden oluşmaktadır. Bu yönüyle doğrulanabilir bir dindir. Sistemsel olarak böyle bir din Yunan kültürü içinde oluşabilir ve kendine belli çevrede yer edinebilmektedir. Dinî ritüeller için özellikle ayrılmış bir tapınağa sahip olmayan Orfizim kültü gezgin rahiplere sahiptir. Böyle bir durumda ritüellerin ne gibi koşullarda gerçekleştiği hakkında fikir sahibi değiliz. Orfizim için kendi içindeki sistemsel ritüellerinden çok (ki ritüellerine dair kanıt yok) kurban üzerine yapmış oldukları yorumlar hasebiyle bu bölüme konu olmuşlardır.¹⁶⁵

Orpheus, bir canlının öldürülmesinin, ruhunun Hades'e bırakılmasının çok acıklı bir olay olduğunu düşünerek liri ile bu cinayetlere bir ses olmaya çalışmıştır. O kentinden kopuk yaşayan gezgin ruhlu, sakin birisi olarak hayatını sürdürmüştür. Hayatın içindeki günlük rutinler için, toplu ziyafetler ve akşam yemeklerinde yemek üzere insanların kendi istek ve arzuları için hayvanları kurban etmelerine anlam verememiştir. Cinayet her ne amaçla olursa olsun, kan dökme ile yaşam arasında suçlu bir kurumdur. Suç, kutsal şeylere olan hakarettir çünkü dökülen kan, yeri "*zehirlemesi*" nedeniyle tüm yaşam düzlemlerinde çok ciddi sonuçlar doğurabilir. Orpheus, doğası gereği bu düzene bir haykırış olarak lirini eline almış ve ormanlarda yaşamaya başlamıştır.¹⁶⁶

Orpheusçuluk öğretisinde bu dünyada çekilecek olan her çilenin mutlu bir başka dünyada karşılığı olacağıdır. Ruh için bu dünya ve bu beden bir cehennemdir. bir din olarak değil, insanların bu dünyada yalnızca kendileri varış gibi yaşamalarına bir karşılık olarak geliştirilen bu yaklaşım Zeus'u tek Tanrı olarak kabul etmiştir. Onun Semele'den doğma¹⁶⁷ Dionysos'un Titanlarca parçalanmasını dünya çilesine denk olarak görürler. Titanlar

¹⁶³ Berk, M.F. (2010): 108

¹⁶⁴ Dürüşken, Ç. (2001): 50-51

¹⁶⁵ Tierney, M. (1922): 77

¹⁶⁶ Eliade, M. (2009): 257

¹⁶⁷ Hesiodos. (2020): *bir başka rivayete göre Tanrı Zeus'un baldırından doğmuştur.* 41/940-945

Dionysos'u parçalayarak ruhunu serbest bırakmışlardır. Bu mite karşılık olarak et yemeyi, kan akıtmayı, hayvanlara karşı yapılan tüm zulmü reddederler.¹⁶⁸

Bu topluluklara katılanlar benimsedikleri Tanrı'yla kendi aralarında ve birbirleri arasında yakın bağlar oluşturmak için özellikle kurban törenlerine ve kesilen kurbanın etinin yenmesine ve şarapların içilmesine, görkemli şöenler düzenlemeye ya da toplu olarak cenaze törenlerine katılmaya önem verirlerdi.¹⁶⁹ Yunan toplumu içerisindeki gizem dinleri içine katılan katılımcılar kendilerine kutsal saydıkları bazı objeler, alanlar, saklanabilecekleri kuytu köşeler oluşturmuşlardır. Örneğin Demeter'in kutsal alanında bulunan bir stelde belli belirsiz "*Kadınların toplum içinde kurban vermesine dair bir yasak*" olduğundan bahseder.¹⁷⁰

Yunan halkı toplu halde yaptıkları festivalleri ile ünlüdür. Bu festivaller bir Tanrı huzurunda kurban töreni ile ziyafete dönüşmüştür. Bazen bir libasyon ile biten bu festivaller bazen de "agones" denilen yarışmaların da bulunduğu iki üç gün süren festivallerdir. Klasik çağda bayramlar üç aşamada gerçekleşir: Pompe (geçit töreni), Thysia (kurban kesme) ve Agones. (yarışma) Atina'da düzenlenen Panathenaia Bayramı, yurttaşların kült hayatının ne kadar önemli bir parçası olduğunun güzel bir örneğidir. "Bayramların doruk anı olan ve kurban kesme anlamına gelen, Yunan kurban ritüelinin özünde "*thyein*" fiili öncelikle "*duman yaratmak*" anlamına geliyordu. Ancak daha sonra bir kurbanı öldürmek ve yemek anlamında "*kurban etmek*" anlamı geliştirilmiştir. Bir thysia'da yakma, adakların insandan ilahi küreye aktarılması için temel araçtı.¹⁷¹

Gündelik pratik yaşam içerisinde kurban eylemine ayrılan zaman ve yaşam içindeki süreklilik toplu ziyafetlerin günlük rutinleri içinde en önemli eylem olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Kurban eylemini bireysel olarak gerçekleştirmek yerine toplu takdim törenleri ile gerçekleştirmenin daha önemli olduğu yunan toplumun göz ardı edilemez bir gerçektir. ritüeller kurban etinin dağıtımının herkesin önü önünde yapılacak olmasından ve bu dağıtıma tanrıları şahit oturmalarından dolayı bu şekilde gerçekleştiriliyor diyebilmekteyiz.

¹⁶⁸ Berk, M.F. (2010): 112

¹⁶⁹ Dürüşken, Ç. (2001): 63

¹⁷⁰ Cronkite, S.M. (1997): .527

¹⁷¹ Ekroth, G. (2018): II/308.

2.2. Antik Yunan'da Kurban Ritüelleri

Antik Yunan ve Afrika kurban ritüelleri feda edilecek olan şey ile ilgilidir. Antik Yunan Tanrıları arasında kurbanı bakış açısı, insanların onlara sundukları ile yetinmektir. Bu Tanrılar insanların kurbanı bölüştürmelerine razı olmuşlardır. Antik Yunan'da, Tanrıların uygun mutfak kısmı olarak kabul ettiği şey "*kurban*"ın (*thusia*) dumanıdır. Bölüştürmeler, Yunan siyasi yaşamında hem eşitlikçi hem de aristokrat bölünme biçimlerini yansıtır. Bu protokollere uygun olarak yapılan fedakârlık, ritüelleri ve ritüellerin işlenmesinde etik kuralları içermektedir. Bunlar en önemli özel veya sivil eylemlerin yerine getirilmesinden önce gelir ve aynı zamanda bireysel bir kabahati telafi etmek için de kullanılabilir. Her iki durumda da esas olarak dâhil olan şey kozmik düzenin yeniden teyit edilmesi ve şiddet unsurunu mümkün olduğunca en aza indirmesidir.¹⁷²

Ölümlüleri ölümsüzlerden ayıran mesafe kurbanla başlar ve kurbanla devam eder. Böylece insanlık tanrıya ayıracağı payı nasıl pay edeceğini, Tanrıların babası olarak Zeus'un kendi başına seçimde bulunduğu paylaşıma benzer bir paylaşımı izleyerek kararlaştırmaktadır. Örneğin Herodotos'un anlatısında yiyecek konusu hala merkezidir. Güneşin adasında karaya çıkan Odessa'nın mürettebatı Tanrılara davet edilmeden gelmiş ve Tanrıların kendilerine ayırdıklarını almıştı. Burada vurgulanmak istenen, ölümlüler ve ölümsüzler arasındaki engeller ve yasaklar üzerinedir.¹⁷³

Kurban eylemi, Prometheus ile birlikte insanlar ve Tanrılar arasında açılan mesafenin en doğrudan ifadesi olarak sunulur. Çünkü bundan önce insanların Tanrılara ulaşması kolay ve basitti. Mit, (Prometheus'un Zeus'u kandırmaya yönelik hazırlamış olduğu kurban ritüelinin anlaşıldığı mit)¹⁷⁴ kurban ritüelini insanları oldukları şey yapan kadim olaylara bağlar. İnsanlar başlangıçta çok yakın oldukları, birlikte yaşadıkları ve aynı yemekleri paylaşmak için aynı masalarda oturdukları varlıklardan tamamen ayrı bir soy haline gelmiştir. Tanrılar gökte yaşayan ve ambrosia ile beslenen, üzerlerinde şimdi kurban sunularının dumanının yükseldiği kutsal ölümsüzlerdir.¹⁷⁵

Yunan kurban eylemleri içerisinde gerçekleştirilen kurban pratiklerinde, Tanrı'ya yakışır olduğunu düşündükleri çürümez kemikleri Tanrılar için ayırır ve bu kemiklerin ilahi ateş ile kokulu duman biçimine dönüşerek yükselmesini seyrederlerdi. İnsanlara layık olan ise

¹⁷² DeMaris, R.E. (2013): 43

¹⁷³ Heredotos. (2013): III/23-24.

¹⁷⁴ Hesiodos. (2020): 23/535-570

¹⁷⁵ Detienne, M.- Vernant, J.-P. (2020): 46-50

Tanrı için kendini kurban eden bir hayvanın etidir. Yunan ziyafet şölenlerinde bir kurban vesilesi dışında ve onun kurallarına uymadan et yenmez. İnsanların yiyebileceği kurban eti ile tamamen Tanrı'ya adak olarak verilmiş olan kurban etinin yenmesi ile alakalı da bir dizi kural vardır.¹⁷⁶ Tamamen Tanrı'ya adanmış olan bir kurban etini insanlar yiyemez. O Tanrı'ya aittir ve kurbancının bıçak veya balta darbesiyle düşen hayvan yakılarak duman yoluyla Tanrısına ulaştırılır.¹⁷⁷

Yunanlıların politik sistemler içinde kabul görmeyen birçok davranış bulunuyordu. Kurban politik olarak kullanılan bir ritüel olması hasebiyle siyasi olmayan felsefi akımlar kurbanı reddetmeyi seçmişlerdir. Bu Yunan inanışlarından Pythagorasçılıkta kurban yerini vejeteryanlığa bırakmıştır. Kendi aralarında da kurban sistemine bakış açısı olarak farklı iki gruba ayrılan Pythagorasçıların “Safı”ler adı verilen grubu et yemeyi tamamen yasaklamıştır. Onlara göre kan, sunak ve tapınağı kirletir. Böylelikle o kana bulaşan herkes aşçı, kasap ve kurban günahkardır, insanlar sunağa sıçrayan kana yaklaşmazlar. Bu şekilde egemen politik dini sistemi eleştirirler. Ardından gelecek olan gizem dinleri arasında da et yemeye meyilli gruplara karşı çıkacaklardır. Onlara göre tahıldan yapılmış olan kekler sunaklarda yakılabilir. Diğer bir Pythagorasçı grup ise ilkinde göre Tanrı'nın insanlar için ayrılmış iki hayvan olan keçi ve domuzu yemeye daha ılımlı bakarlar. Bu iki hayvan Tanrıların (Demeter ve Dionysos) ekinlerini yiyerek günah işlemiş ve diğer hayvanlardan ayrılıp cezalandırılmışlardır. Bu yüzden bu grup, bu iki hayvanın etini yemekten çekinmezler. Aslında iki Pythagorasçı grup arasındaki ayrım, sadece yemekle ilgili seçeneklerin atıfta bulunduğu politik dini düzenden anlaşılabilir. Et yemeyi reddetmek sadece diğerlerinden farklı davranmak değil politik dindeki en önemli eylemi icra etmemeye karar vermektir. Bu vejetaryenlik denilen şey, “*dünyayı terk etmenin*” özellikle etkili bir yoludur. İki tür Pythagorasçı arasındaki fark, onların ilgili “*politik*” konumları ile bağlantılıdır. Birincisi terk etme yolunu seçmiştir. Çilecilik, ruhun selameti, et ve kanlı olan herhangi bir ilişkinin inatçı reddidir. Kentin reformu ve kurtuluşu ile uğraşan diğerleri bir gün dünyevi beslenme pratikleri ile uzlaşır ve et ile et olmayan arasındaki ayrıma dayanan bir sistem geliştirir. Buna göre etli yiyecekler statüsünü öncelikle öküz, boğa, sığırlardan sonra koyunlar üstlenir. Küçük kurbanların yenilebilir bölümleri ise etsiz yiyecek olarak kabul edilir. Yunan felsefi yaklaşımlarında, Pythagorasçı bir yönden bakıldığında bu öğretiler içerisinde kanlı kurban ritüellerine yer yoktur. Özellikle dönemin yaygın inancı olan Apollon tapınağı geleneklerinde, Tanrı'ya ne kadar saygı duyulsa da

¹⁷⁶ Hesiodos (2020): “*Kurban etlerini yıkarken, Tanrı sırlarıyla eğlenmeye kalkma: Bu da pek kızdırır Tanrıları.*” şeklinde biz dizi kural Hesiodos'un anlatımıyla kıysalayabilmekteyiz. 76:755

¹⁷⁷ Durkheim, E. (2011): 3/ 457-458

tapınakta gerçekleştirilen ve halka dayatılan kanlı kurban ritüellerine karşı çıkılmaktadır.¹⁷⁸ Bu şekilde gelişim gösteren Orpheusçular ise vejeteryenlik hususunda çok dikkatli olmuşlar hatta inancı daha ileri taşıyıp et yemenin öte dünyadaki mutluluğa vurulmuş bir darbe olduğunu söylemişlerdir. Bu çerçeveden baktığımız zaman Campbell “*Homeros öncesi Minos Girit’inin ritüel atmosferlerini tarif ederken; ürpertici ve kasvetli bir havada olmadığını aksine sanat yapıtlarında yaşayan evrenin haşmeti ile incelikli bir uyum içinde gerçekleştirdiklerini*” söyler.”¹⁷⁹ Tüm Yunan toplumu kurban ritüellerine aynı bağlılığı göstermez.

bu bağlamda antik Yunan kurban ritüellerine bakış açılarının farklarının yaratmış olduğu hava tüm yunan kültüründe ele alınabilecek bir nitelik taşımaktadır. farklılıkların getirmiş olduğu bu çeşitlilik içerisinde ritüellerin belli başlı işleyiş tavırlarını ele almak daha anlaşılır bir yöntem olacaktır. bu yolla takip ettiğimiz ritüellerin nerede, ne şekilde ve hangi imkanlarla yapıldığına dair açıklamalar yerinde bir davranış olacaktır.

ritüellerin başlangıç aşamasında belli hazırlık ritüelleri yapılmaktadır. bunların sunağa gelinceye kadar ki kısımda kurban edilecek olan hayvanın süslenmesi (öküzün, boğanın, iki böğrü ve boynuzlarına çiçek çelenkleri takılır) ve kendi rızası ile sunağa getirildiği aşamadır. Ardından sunak etrafında son derece görkemli ipek giysiler giyen, alnına bir bant başına da altından bir taç geçiren rahip daha önceden yerin altında derince kazılmış bir çukura kutsal mızrak ile deşilmiş göğsünden akan kanı akıtarak ilk önce libasyon ritüelini gerçekleştirir. bu kanın rahibin başından aşağı akıtılarak gerçekleştirildiği arınma ritüellerinde ise kan banyosu yapan rahibin, kurban edilen boğadan çıktığına inanılan Tanrısal yaşamın bir armağanına sahip olduğu düşünülür. Rahip ölümsüzlük için yeniden doğmuştur ve o artık Tanrı’dır.¹⁸⁰ böyle bi yorum elbette gizem dinleri içinde gerçekleşen ritüelin bir yorumu olduğunu düşünebiliriz. genel yapıda Yunan kurban ritüelleri içinde tanrılaşma çok sık rastladığımız bir durum değildir.

Tanrılaşma yorumunu kabul etmemekle birlikte Yunan tanrılarına belli günlerde belli hayvanları kurban ettiklerini söylemeliyiz. Bu şekilde yapılan ritüeller festival havasında şenlik ateşi etrafında toplu ritüellere sahne olur. Kortej, takdim ve eğlencenin yer aldığı bu ritüellerin işleyişleri de diğer ritüellerin sıralamasına göre farklılık gösterebilmektedir. Fakat şunu söylemeliyiz ki ritüellerin farklı olması işleyişin herhangi bir noktasının atlanacağı veya değiştirileceği anlamı taşımamaktadır.

¹⁷⁸ Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): 1/16

¹⁷⁹ Campbell, J. (1995): 21

¹⁸⁰ Dürüşken, Ç.(2001): 80

Orta Attika'daki Erchia'da MÖ 4. yüzyılın başlarına tarihlenen bir kurban takvimi, mermer bir stel üzerindeki geniş yazıt, bu yerel topluluğun yukarıda bahsettiğimiz festival niteliğinde bir yıl boyunca gerçekleştireceği fedakârlıklara örnek teşkil eder. Metageitnion¹⁸¹ ayı için, yaklaşık olarak Ağustos ayı sonundan Eylül ayı başına kadar, dokuz kurban listelenmiştir. Ayın 12'sinde Apollon, Hera, Demeter, Zeus ve Athena'ya Hera'dan ayrı birer koyun verilir ve Hera'ya kara kuzu verilir. Bu kurbanlar aynı zamanda Atina'da da gerçekleşir. Ayın 15'inden sonraki bir gün, Artemis Hekate ve Kourotrophos, Artemis'in Erchia'daki tapınağında sırasıyla bir keçi ve bir domuz yavrusu alırlar. 19'unda, Erchia'daki yerel bir bataklıkta kadın kahramanlara bir koyun verilir. Son olarak, ayın 25'inde yine Erchia'da Zeus Epopeteus'a (Gözetleyen) bütün olarak yakılması gereken bir domuz yavrusu verilir. Bu ay için listelenen dokuz kurbandan sekizi *thysiai*¹⁸² olurdu ve tapanlar etlerini verdi. Bazı durumlarda, etin belirli bir yerde tüketilmesi gerekiyordu ancak çoğu durumda dışarı çıkarılabilir ve muhtemelen evde yenebilirdi. Sadece bir keresinde, Zeus Epopeteus için yapılan domuz yavrusu kurbanında, katılımcıların yemesi için et ayrıldığı anlaşılmaktadır.¹⁸³

Yunan kültüründe kurban ritüelleri ile ilgili en vahşi örnek Homeros'un İlyada destanında Akhileus'un arkadaşı Patroklos'un savaşta ölümü üzerine cenaze töreninde yaptığı kurbanlardır. Homeros destanında Akhilleus intikam için Hektor'u öldürdükten sonra barakasında uyumak ister. Fakat rüyasında Patroklos'u görür ve cesedi artık uygun şekilde Hades ülkesine göndermesi gerektiğini anlar. Agamemnon hemen emir verir, cesedi meydandan alıp gelirler, İda Dağının eteklerinde keskin tunç baltalarla meşe odunları toplanmaya başlanır. Mezar yerine toplanan odunlar yığılır ve Patroklos'un ölüsünü taşıyan bir kalabalık saçlarını kesip ateşe atar. Akhilleus da oradadır ve Akhilleus'un saçı en son atılır. Akhilleus söz vermiştir; Hektor'u öldürmeden saçlarını kesmeyecek, alnına bir damla su değmeyecektir. Burada tören esnasında saçlarını bir sunu gibi sunar çünkü bu bir adaktır. Aslında saçlarını babasının dileği üzerine Sperkheios için uzatmıştı.

Şarap rengi denize bakıp öfkeyle dedi ki:

“Sperkheios, boşuna adanmış babam bu saçları sana;

döndüğümde sevgili baba toprağına kesecektim saçlarımı,

kutsal kurbanlar kesecektim sana,

¹⁸¹ Ağustos ayı sonu ve Eylül ayı başını kapsamaktadır.

¹⁸² Kurbanın belli kısımlarının yakılarak tanrıya sunulması geri kalan kısmın ritüele katılanlar arasında pay edildiği ritüel.

¹⁸³ Ekroth, G. (2018): II/311

kurban edecektim elli tane teke.

*Madem dönmüyorum sevgili baba toprağına,
sunuyorum saçlarımı Patroklos'a, alsın o götürsün.*¹⁸⁴

Cenaze töreni için birçok koyun derisi yüzülür, bir de öküz kurban edilir. Ölünün bedeni bunların yağları ile yağlanır. Akhilleus ölünün yakılacağı yığınının üzerine dört at sunar, Patroklos'un sahibi olduğu dokuz köpek Akhilleus tarafından boğazları kesilerek kurban edilir. Hektor'u öldürdüğü esnada kaçırılan on iki tane Troyalı erkek çocuğı da tunçla öldürüldükten sonra Hades'e dek eşlik etsinler diye Patroklos uğruna kurban edilir.

*Duyar duymaz bu sözleri Agamemnon, erlerin başbuğı,
dağıttı orduyu, yolladı düzgün gemilere.
Orada yalnız ölünün yakınları kalmıştı,
bir yığın yaptılar eni boyu yüz ayak,
koydular yürekleri yana yana yığının tepesine ölüyü.
Yüzüldü bir sürü yağlı koyun derisi,
çarpık yürüyen boynuzlu öküz derisi yüzüldü,
bu iş yapıldı yığının önünde.*

*Ulu canlı Akhilleus aldı hepsinin yağından bir parça,
sürdü yağı ölünün bütün bedenine,
yüzülmüş kurbanları çevresine yığdı,
yanına da küpler dayadı balla zeytinyağı dolu,
sonra hıçkırır hıçkırır hızla attı
yığının üstüne geniş enseli dört tane at.
Patroklos'un dokuz köpeğı vardı,
onlar artıklarla beslenirdi sofrasında,
kesti Akhilleus ikisinin boğazını, attı yığına,
yanlarına on iki Troyalı çocuğı da kattı,
on ikisini de tunçla öldürdükten sonra.
Yüreğinin tek isteğı canlara kıymaktı.
Sonra da bütün bunları silsin süpürsün diye
yaktı ateşin yıkıcı gücünü.*

¹⁸⁴ Homeros. (2019): XXIII-496/140-150.

*Arkasından ağlaya ağlaya başladı ağıta:
"Selam sana Patroklos, selam Hades'e dek!
Verdiğim bütün sözleri getireceğim şimdi yerine.
Ulu canlı Troyalıların on iki soylu oğlunu
yutacak alevler seninle birlikte,"¹⁸⁵*

Akhilleus'un on iki Troyalı çocuğu Patroklos'un cenazesinde öldürmesinin 3 temel amacı olabilir. Yorumlamalara göre birincisi, ölümler için yapılan hayvan kurbanlarına tamamen eşdeğer olduklarını düşünmeleri; ikincisi, Troyalı çocukların yeraltında Patroklos'a yardımcı olabileceğini düşünmeleri; üçüncüsü ise öldürmenin büyük ölçüde öfke ve intikamla yoğun olarak gerçekleştiğidir.¹⁸⁶

Kurban sunuları farklılık gösterdiği gibi kurban hayvanlarında da alışılmadık örneklerle karşılaşabilmekteyiz. Örneğin, balıklar Tanrılar için önemli bir besin maddesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük tapınakların görevlileri belli miktarlarda balığı taze, kavrulmuş veya kurutulmuş şekilde saklarlar. Bunun için özel görevliler vardır ve tapınak giderlerinden bir miktar para balık sunumu için ayrılırdı. Belli dönemlerde gerçekleşen balık sunuları özel günlerin vazgeçilmez kurban hayvanıydı.¹⁸⁷

Bir başka arkeolojik kanıt olan ve Berlin'de sergilenen bir vazo üzerinde görülen kurban ritüeli Yunan'a ait olduğu bilinenlerin dışında gerçekleşir. Burada resmedilen ritüel bir balık kurbanıdır. Büyük bir balık olan kurban hayvanının bir orkinos olduğunu söyleyebiliriz. Balık sunak üzerinde yatırılmış olup "kurban bıçağını" (*Makhaira*) elinde tutan bir görevli ilk darbeyi vurduğu zaman akan kan "sunağa" (*Bomos*) ulaşır. Resimdeki en önemli özellik görevlilerin taç takıyor olmalarıdır. Kurban törenleri sırasında kurban dokunabilecek olan tapınak görevlileri taç takmalıdırlar. Buna göre bir balık kurbanından bahsetmek gayet normaldir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Homeros. (2019): XXIII, 497/160-185

¹⁸⁶ Hughes. D. (1991): 50

¹⁸⁷ Buren, E. (1948): 103

¹⁸⁸ Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): IV/196

2. 11332. Ritüelin Hazırlanması

Kurban kesmeye karar verdikten ve ortamı hazır hale getirdikten sonra kurban eylemi amacı doğrultusunda başlatılır. Kurban hayvanı sunağa sanki rızası varmış gibi getirilir. Kurban hayvanını seçecek olan da sunacak olan da tapınak içerisinden sadece bu işleri yerine getirmek için görevlendirilmiş kişilerdir. *Hiereus*¹⁸⁹ yani rahip denilen en üst düzey tapınak görevlisinin kurban kesme ve ritüele başkanlık etme gibi görevleri de vardır. Bu kişiler kurban hayvanını tanrıya hazırlayan ve kan akıtma aşamasında yetkili olan kişilerdir.

Kurbanlık hayvanın kesilmemek için çırpınması mücadele etmesi ya da debelenmesi Tanrı'ya uygun bir sunum olarak düşünülemez. Çünkü kurbanlık hayvanın tanrı için seçilmiş olduğu bilinir ve bu kurban ritüeli için hazırlanır. beslenmesi, temizliği, o güne özel hazırlanması kurbanı ayrı bir konum kazandırır. sunak etrafında insanların önünde basına su serpmek suretiyle hayvanın başını sallaması bir onay hareketi olarak algılanır (Burada kullanılan bir başka yöntem kurban hayvanın önüne uzaktan bir sopa yardımıyla yem tutarak sanki kurban edilmeye razıymış gibi gösterilmesidir) ve böylelikle ritüelin tanrı için uygunluğu halkın gözü önünde onaylanmış olur. Bunlardan sorumlu kişiler tapınak görevlileridir. Sunağın yanına gelen hayvanın başından aşağı süt ya da şarap döküldüğüne dair betimlenen vazo resimleri mevcuttur. Yunan kurban ritüelleri libasyon ile birlikte yapılır.¹⁹⁰

Yunan dünyasındaki kurban ritüelleri Tanrı'nın rızası için yapıldığından baskı ve şiddet gösterilmemesi önemlidir. kurban edilmek üzere seçilmiş olan hayvanın bu ritüele uygun olduğu sonucunun çıkarılacağı bu işlem iki anlama gelmektedir. bu anlamlardan ilki, “*yakarma*” anlamı taşımaktadır. Kurban tanrı ile iletişimi bizzat Zeus'un huzuruna çıkarak gerçekleştirecek ve ritüelde bulunan insanlar adına tanrıya af için yakaracaktır. Tanrının huzurunda bulunan hayvanın tanrıya yakışır bir şekilde hazır bulunması dikkat edilecek hususların en önemlisidir. ikinci anlam ise tapınak içerisinde “*Aphetos*” (*serbest*) olarak gezinen hayvan herhangi bir boyunduruk altına girmeden tapınak içinde yaşadığıdır. herhangi bir başka gücün varlığını hissetmeden yalnızca bir tanrı için hazırlanmış, kendini adanmış hayvan, kurban olmaya ve tanrı için yaşamından vazgeçmeye razı olmuş olması anlamı

¹⁸⁹Bizim için kurban ve kasaplığın farklı semantik alanlara ait olduğunu hatırlatarak, Yunanlılar arasında meselelerin tamamen farklı olduğunu belirtir. Homeros'tan klasik Çağın sonuna kadar, aynı kelime hazinesi iki alanı da kapsar. Antik Yunancada bir hayvanı kesmek amacıyla öldürme düşüncesini ifade etmek için onu Tanrılara kurban etmeye veya onlar için öldürmeye atası bulunan terimlerden başkası yoktur. “*HIEREUO*” Her iki şekli ile çevrilebilir. Homeros'ta “*Hiereion*” Hayvana hem “kurbanlık hayvan” (*victime de sacrifice*) hem de “kasaplık Hayvan” olarak atıfta bulunur. Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): 50, Homeros, (2019): VIII/175-545

¹⁹⁰ Naso, P. Ovidius. 2016. 30/55

taşımaktadır.¹⁹¹ Kurban sunacak olan kişi ya da aile için de bu geçerlidir. Kurban sunma eylemini gönüllülük içerisinde yapılmalı ve kurban ritüeli birebir yerine getirilmelidir. Bir üst düzey yönetici veya bir aile bu şekilde kurban sunmaya karar vermiş ise ritüel boyunca eylemlere katılmak durumundadır.

Yunan yaşamındaki bu asli eylem, dünyanın Tanrıların bakışları altında yerli yerine konduğu bir andır. Doğaüstü ile ilişki meşru olmalıdır. Canlı bedeni başkaları tarafından yenen bir bedene dönüştüren yöntemlerin düzenliliğinin bir garantisi olmalıdır. Rahibin (*hiereus*) işlevi budur. Hayvanların dini ölümünün kent çerçevesinde geçerli olması için bu kişinin varlığı gereklidir. Onun denetimi en azından insan eyleminin bütünlüğünü doğrudan Tanrıların denetimi altına koyar, rahip onların taleplerini bilir. Hatta *trapeza*¹⁹² üzerine Tanrıların kullanımı için konulan paylardan bile hak alır. Tanrıların yerine geçmese bile onların varlıklarını bir anlamda insanlara uzatır.¹⁹³

Kurban hayvanının bir aile ya da kişi için seçilmesinde ve ritüelin başlamasında da görevli kişiye “*Kerykes*” denir. Görevleri arasında; tören alanı temizliği, düzenlenmesi, geçit töreni, sunağın hazırlanması, dua okumak ve kurban hayvanına ilk darbeyi vurmaktır. MÖ 5. yüzyıla kadar bu görevlerin dağılımı bu şekilde iken kurban eyleminin de evrim geçirmesi üzerine “*Mageiros*” sunağa kadar hayvanın kesimi ile alakalı en işlevsel eylem olan *kurban bıçağının kullanımı (Makhaira)*, *saklanması (Sphagisi)* ve daha sonra şiddetin sorumlusu olarak bıçağa verilen suç ile ilgilenecek olan kişidir. Bir başka görevi ise etlerin hem Tanrılar için olan kısmını hem de insanların ziyafet sırasında yiyeceği kısmını paylaşmaktır.

Kurban hayvanının sunağa taşındığı alaya “*kortej*” denirdi. Kortej sırasında hayvan süslenir. Kurban katılacak olan kişiler de özenli ve temiz giyinip hazır bulunurlardı. Elinde içinde arpa taneleri ya da kurban keki olan bir sepet taşıyan masum bir bakire törene eşlik ederdi. Kurban bıçağı bu tören esnasında *Magerious*¹⁹⁴ tarafından sepet içinde gizlenirdi. Sepetin dışında tütsü ve su kabı sunağa taşınırdı. Geleneksel olarak, kurban alanında tasvir edilen farklı unsurlar için de kurban malzemelerine destek olarak hizmet eden bu saplı hasır sepet, bir daldan sarkar ve zeminde tabanlı bir anfora sepetin gövdesine yaslanır. Bu iki

¹⁹¹ Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): 21

¹⁹² Günlük yaşamda alışveriş yapılan masa anlamına gelmektedir. buradaki anlamı sunak.

¹⁹³ Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): II/151-173

¹⁹⁴ Kasap-aşçı-kurbancı: bir tapınağa bağlı olan veya üzerinde anlaşılan bir maaş karşılığı yıllık bazda tutulan ve genellikle kamu görevlisi.

aksesuar kurban pratiği için vazgeçilmezdir ve başlangıçtan itibaren yenilebilecek şeylerin konulacağı eşyalar olarak yer edinir.¹⁹⁵

Kurban malzemeleri dışında kurban alanı, sunak ve tapınak çevresinde dahi savaşa sebep olacak aletlerin kullanılması yasaktır. Çünkü ilkel kurban ve kurban sunakları ölümler ve ölümsüzler arasında bir kesişim noktası olarak görülür.¹⁹⁶ Böyle bir durumun kurban eylemine zarar vereceği bilinir. Tanrı'nın öfkesini dindirmek için kurban sunan bir kurbancı, çevresinde kendisinden başka birinde bir silah bulunsun istemez. Bunun en açık örneği Pausanias'ın Lakedaimonluların Lidya askerleri ile savaşında kalkanlarını indirip kurban alanında silah taşımamalarını söylediği hikayede bulunur. Bunun üzerine karşı hamle başlar ve savaş hattı aşıp kurban alanına bir hareket başlar. Fakat burada ilginç olan şudur ki saldıran askerlerin de ellerinde birbiri ardı sıra gelen kurbanların seçildiği keçi sürüsünü gütmek için kullanılan kamçı ve çubuklar vardır. Savaş alanının ortasında ve tüm bu savaşçılar tarafından çevrelenen kurban eylemleri, silahların taşınmasını yasaklayan kuralın böyle bir acil durumda bile uygulanacak kadar güçlü olduğu “*silahsız*” bir alan yaratır.¹⁹⁷

2125575. Kurban Hayvanın Pay edilmesi

Klasik çağdaki Yunanlar için, bugün bizim için olduğu gibi hayvanlarla ilişki et kullanımı üzerinden kurulur. Ancak Yunan hayvanlarının eti Tanrılar aracılığıyla gelir. Tüm yenilebilir etler öncelikle dini olarak tanımlanmış bir bağlam olan tören içinde ele alınır ve etle ilgili her şey bu bağlamda önemlidir. O halde başından beri kategorilerle ilgili bir sorunla karşı karşıyayız. Kasaplık, din, yemek pişirme: Yunanlar bunları “*Thusia*” anlamı taşıyan kurban manasında birleştirir.¹⁹⁸

Sunağın üzerine yerleştirilen kurban hayvanı Tanrı için uygun olup olmadığına bakılması için bir ağaca asılır. Midesindeki koku ve beslenme şekli ile uygunluk kontrolü sağlanan hayvanın Tanrı için ayrılan kısımları ateşte yakılmak için hazırlanır. Karaciğer bu süreçte özel bir önem taşır. Uyluk kemikleri kesilip midedeki yağa sarılıp sunakta yakılarak Tanrılarının teneffüs ederek zevk aldığı sert, yağlı ve lezzetli bir duma ortaya çıkarılır. Ayrıca sakrum kemiği ve birlikte “*osphys*” adı verilen kuyruk, Tanrılarının payının bir parçası olarak ateşe yerleştirilir. Uyluk kemikleri ve kuyruğun ritüeldeki önemi, Yunan kutsal alanlarında bu

¹⁹⁵ Bknz: EK-13/ Leventi, (2007):117

¹⁹⁶ Eliade, M. (2009): 235

¹⁹⁷ Pausanias. (1918): III/ 1.1

¹⁹⁸ Detienne, M - Vernant, J-P. (2020): 5/148

kısımlara sıklıkla rastlanıyor olması sebebiyle doğrulanır. Osphy'nin yakılması genellikle MÖ. 6. ve 5. yüzyıllara ait Attika vazo resimlerinde tasvir edilmiştir. Bağların kasılmasını sağlayan kuyruğun kıvrılması, ateşin bir işareti olarak Tanrıların kurbanı hayırla kabul etmesi şeklinde yorumlanırdı.¹⁹⁹

Hayvanın bedeni, derisi soyulduktan sonra bir kesime tabi olur. Bu süreç iç organların öncelikli olarak göğüs ve üst karın boşluğundaki karaciğer (kehanet için) akciğerler, böbrekler ve kalp kanlı oldukları için ritüelin canlı bir parçasıdır. Mide ve bağırsak ise katılımcıların oluşturduğu çemberin içinde bulunurdu. Bu çemberin en içinde duran kişiler bağırsakları tatmak ayrıcalığına sahiptir. “*Kreonomos*” denilen tapınak görevlileri yenilebilir parçaları sunduktan sonra kurban hayvanının geri kalanı ve kemikleri sunağın üzerine özenle dizilerek yakma sunusu gerçekleştirilir. Burada ziyafet başlar ve kurban sahibi ateşe şarap dökerek ateşi tutuşturur.²⁰⁰ Kurban töreni esnasında sunaklarda tütsü, safran, sinameki, tarçın gibi hoş kokulu baharatlar yakılırdı.

hem iki aylık dişi bir domuzun çiğ bağırsaklarını tutar
hem de şöyle söyler: “gecenin kuşları, esirgeyin çocuğun bağırsaklarını”
bebek için öldürür küçük kurbanı
“yürek için yürek alın, yalvarırım
bağırsaklar için bağırsak veriyoruz”²⁰¹

Kurban hayvanının iç organlarına (kalp, karaciğer, böbrekler, akciğerler ve dalaktan oluşan yenilebilir bağırsak) “*splanchna*” denir ve şişlere geçirilerek ateşte kızartılır. Bu da genellikle Attika vazolarında görülen bir eylemdir. Ardından sunağa en yakın duran iç çember *splanchna*'yı tüketir. Ritüele katılanlar ve bu parçaları, Tanrı heykelinin ellerine veya dizlerine yerleştirerek Tanrılarla da paylaşılabilirdi.²⁰²

Et payları tanrılara adak olarak masaya konur daha sonra rahip onları düzenler. Tanrılar, tamamen ateşler içindeki kurbanın tüketilmeyen kısımlarından ziyade kültün aracılığı tarafından yenilen payları da alır. Rahibin tanrılarla özel bir ilişkisi vardır. Bu yüzden önce kurban hayvanının bağırsakları ve böbreği (rahipler *splanchna*dan en önemli olan böbreklere sahiptir) tanrıya sunulmak üzere sunağa çıkarılırdı. Daha sonra kehanet için

¹⁹⁹ Ekroth, G. (2014): 20/326

²⁰⁰ Akçay, T. (2021): 84, Detienne, M - Vernant, J-P. (2020): 22

²⁰¹ Naso, P. O. (2016): VI./ 155-170

²⁰² Ekroth, G. (2014), 20/326

kullanılacak olan ciğerler sunulurdu. Bu iki işlem gerçekleşene kadar kurban ritüelini izlemeye gelen herkese “*uğurlu bir gün doğuyor, sessiz olun. Dilinizle ve gözünüzle!*” diyerek sessiz olmaları gerektiği söylenirdi. Konuşulacak olan her kelimenin o gün için uğursuz sayılacağı ve kehaneti etkileyeceğine inanılırdı.²⁰³

Karaciğer, pişirilmesi ve yenilmesi ile tanrıya ve insana da ait olması sebebiyle splancha içinde özel bir konumdadır. Karaciğer, kurbancının, hayvanın ne zaman kesilip açıldığını incelemek için ilk önce baktığı organdır. Konfigürasyonu, parlaklığı, dokusu ve rengi kurbanın kabul edilip edilmeyeceğini, hayvanın yaşamının yer ile gök arasındaki iletişimi sağlamak için uygun olup olmadığını belli eder. Karaciğer, diğer splanchna ile birlikte, kurban edilen hayvanın kanıyla bağlantılı “*hayati*” parçalardan daha fazlasıdır. Hayvanın içinde gizlenmiş karaciğer, kehanetsel rolü nedeniyle ilahi dünyaya çevrilmiş gibi görünür. İçine, kurbanın bağırsaklarına kadar, Tanrıların ölümlü varlıklara ilişkin eğilimleri ve kurban ritüeli yoluyla onlarla temasa geçme konusundaki rızaları ve retleri yansır.²⁰⁴

Etin kesiminde ve dağıtımında iki sistemin rekabet ettiği görülmektedir. İlki imtiyaz (geras), et imtiyazı üzerine odaklanır. Değerli parçalar (but, arka çeyrek, omuz ve dil) kentin rahibine, kralına ya da yüksek yetkililere verilir. Burada kasabın görevi eti düzgünce uzuvlarından ayırmaktır. Belirli bir onur ya da itibar sahibi kişi ya da kişilere verilen değerli parça alındıktan sonra, kurbanın geri kalanı kentin ekonomik ideolojisine uygun olarak eşitlikçi bir şekilde dağıtılır. İlk olarak her biri kentin dairesel mekanı içindeki yurttaşların hakları gibi ikame edilebilir olan şişeler ya da et payları için uygulanabilen kura ile gerçekleştirilir. Fakat eşitlik kurban süreçleriyle de ortaya çıkabilir. Örneğin tüm Kos toplumu yurttaşları tarafından Zeus’a sunulan kurban bir alt grubun tüm topluma sunduğu ve Zeus Polisoa rahibinin ocağı Hestia’nın önüne, yani dairesel mekanın kalbinde ve her konuga eşit uzaklıkta, ortak şeylerin yerleştirildiği orta noktaya, Meson’a getirilir. Her yurttaş bu noktaya göre birbiri yerine ikame edilebilir bir konumdadır. Burada konukların her biri tarafından yenilen parça, beslenme ve kurban düzeni çerçevesinde, yurttaşlar halkasına dahil olmasından ve prensipte diğerleriyle ayrı konuma ve erk kullanımı haklarına sahip olmasından doğan politik haklar payını kutsar. Burada yine, beslenme pratikleri kurbanın politik dokusunu ve bununla ilgili sosyal ilişkilerin türünü yansıtır.²⁰⁵

Kurbanın tüm formlarında ortak olan, ilahi iyi niyeti güvence altına almak veya ilahi öfkeyi önlemek için bir hediye sunarak ilahi âlemlerle bir tür karşılıklı iletişim kurma fikridir.

²⁰³ Naso, P. O. (2016): I/ 50-55

²⁰⁴ Detienne, M - Vernant, J-P. (2020): 97.

²⁰⁵ Detienne, M - Vernant, J-P. (2020): 1/26.

Kanlı ve kansız kurbanların bazen yerine geçebilecek kadar önem verildiği ve bazen de mezar sunularının arasında sık sık karşımıza çıkan içki kâselerinde libasyon törenlerinin varlığını kanıtlar niteliktedir. Sıvı adakları antik metinlerde “*khoai*” adıyla anılmakta ve şarabın yanı sıra, bal, süt, zeytinyağı ya da suyun da kullanıldığı belirtilmektedir.²⁰⁶

Libasyon törenlerinde çeşitli araç gereçler kullanılmaktadır. Bu kurban sunusu olarak sunulacak olan sıvının türüne de bağlıdır. “*Thymiaterion*” sunağın güzel kokusu için tütsü yakmaya yarayan araçtır. “*Phiale (kâse), Oinachoe (sürahi)*” Yunan Tanrılarına sıvı adakları dökmekte kullanılan bir dinsel tören kabıdır.²⁰⁷ Genellikle *Kanharas* ve *Alabasron* kaplar kullanılır. Özellikle şarap ayinlerinde “*yonca ağızlı Oinachoeler*” kullanılır. “*Lekythos*”, kokulu yağların taşındığı tepsi gibi olan kaplardır. Arkeolojik verilerden, resimlerden kullanılan araçlardan hangi tanrıya kurban sunusu yapıldığı nadiren anlaşılır. Örneğin bir “*Kanthoros*” kullanılıyorsa Dionysos kurbanından söz edilebilir. Bir “*alabastron*” varsa burada Aphrodite kurban sunusundan bahsedilir.²⁰⁸

²⁰⁶ Hitch, S - Rutherford, I. (2017): 348.

²⁰⁷ Roller, L. E. (2013), 176

²⁰⁸ Akçay, T. (2021): 128

2.3. TAKDİM EDİLME AMAÇLARINA GÖRE KURBAN ÇEŞİTLERİ

2.3.1. Bereket Kurbanları

Tarım ile birlikte yerleşik hayatın başladığı ve bunun getirilerinden olan dini inançların tarıma yönelik bir beklenti içine girmesiyle, arkaik insanlar Tanrılarla iletişimini, yalnızca topraktan aldıkları verime göre şekillendirmişlerdir. Bunun için farklı iletişim yolları benimsemişler, bunları geliştirmişlerdir. Yılda bir kez özellikle hasat zamanı iletişimin arttığını söyleyebiliriz. Ekilebilir olan her şeyin bir ruhu olduğu inancı tarım toplumlarının Tanrılarını yeryüzünde görmelerine sebep olmuştur. Genellikle bir insan ya da hayvan şeklinde temsil edilen Tanrı kendine insanlar arasından bir temsil bulur ve bunun topraktan alınacak verim için kurban edilmesini beklerdi. Tarım toplumunun işlemiş olduğu suçun tek müsebbibi Tanrı olmakla birlikte kendisinin bu suçu gelecek yıl için ürünün daha bereketli olması için işlediğini söyleyebiliriz. Birinci bölümde anlattığımız totemik kurban gerçeğine değinen bereket kurbanların Antik Yunanda da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Tarım toplumlarında hasat sonlarında ya da ekim esnasında yapılan bazı davranışlar vardır. İnsanlar bu anlarda Tanrılarına ihtiyaç duyarlar, onları memnun etmeleri gerektiğini düşünürler ki gelecek yıl güzel ve bereketli ürün alabilsinler. Bu yüzden Tanrı'yı temsil eden hayvan ya da insan şeklinde ekmeklerin kullanıldığı dini törenlerde yeme töresini geliştirmişlerdir. Tanrı'nın vücudunun böyle paylaşılmasının nedenleri, arkaik insanların görüşü açısından yeteri kadar basittir. Yabanıl bir hayvanın ya da insanın etini yemekle, o hayvana ya da insana özgü yalnızca fiziksel değil aynı zamanda ahlaki nitelikleri de edinebileceğine inanır. Buradan yola çıkarak kurban hayvanlarını ağır, hantal hayvanlardan değil genellikle hızlı, çevik, güçlü, yenilmez olarak düşündükleri hayvanlardan seçer ve bunların etini yedikleri zaman bu niteliklerin kendilerine geçeceğine inanırlardı.²⁰⁹

Buna göre tarım toplumunda yaşayan bir insanın, kutsal olarak kabul ettiği bir canlının etini yemeyi neden arzu ettiğini anlamak daha akla uygun olmaktadır. Tanrı şeklinde tasvir ettiklerini yemenin de arkasında aynı istek yatar. Tanrı'nın bedenini yiyerek Tanrı'nın niteliklerini ve gücünü paylaşmış olurlar. Böylelikle Tanrı bir tahıl Tanrısı olduğunda tahıl olarak ele geçen hasat Tanrının bir bedenleşmesi olur. Böylece tapınan kişi, ekmek yemek, şarap içmek gibi ritüeller eşliğinde Tanrısının gerçek vücudunu ve kanını paylaşmış olur.

²⁰⁹ Frazer, J. G. (2012): II /84-90

Yani Dionysos gibi bir Şarap Tanrısının ayininde şarabın içilmesi bir keyif eylemi değil, dinsel bir tören olmuş olur.²¹⁰

Bereket amaçlı tanrıya sunulan bir başka kurban örneği; üzüm bağlarını fırtınalardan korumak amacıyla insanların iki horoz kurban etmesiydi. Bu kurban ritüeli kurban sahibinin üzüm bağlarının sınırları içerisinde gerçekleştirilirdi. İki erkek birey ellerine az önce kanı akıtılmış iki horoz alırlar ve sırt sırta vererek koşmaya başlardı.tüm tarlayı koşup ilk karşılaştıkları yerde durur ve hayvanları toprağa gömerlerdi. Bu şekilde üzüm bağlarının gelecek seneye doğal afetlerden etkilenmeden bereketli bir hasat dönemi geçirmeyi arzularlardı. Bu örnekler ışığında Tanrısını kendi yetiştirdiği ürünün temsilcisi olarak gören insan aklının asırlar boyunca vazgeçmeden Tanrı'dan aynı tarzda etkinliklerle bereket beklemesi, bunun için kurbanlar sunması, etkili bir yöntem olmuştur.

2.3.2. Kehanet Kurbanları

Antik Çağda kehanetin önemi büyüktür. tüm toplumsal olaylar bir kehanetine hizmet etmektedir. gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi kehanetin yapılmış olamsı durumuna herhangi bir zeval getirmemektedir. kahinler yalnızca durum tespitinden sonuca ulaşmayı amaçlarlar. bunu en yaygın yöntem olan Hepatoskopi ile yaptıklarına dair örnekler mevcuttur. kehanetler, nesnel olarak sonuç odaklı yapılmış “*evet*” ya da “*hayır*” cevabına alternatif olarak bir başka yol gösteren ipuçlarıdır.²¹¹

Yunanlılar kehanet kurbanlarını düzenli kurbanlardan ayrı tutarlardı. Kehanette bulunmak için kesilen kurbanlar kurban kesmenin bir diğer amacıdır. bunun için yalnızca kurban edilmiş olan hayvanın bağırsakları ve karaciğerindeki belirtiler ve bu belirtilerin kahinlerce yorumlanması durumu söz konudur. Kuzu ciğeri kullanılması ve Anadolu, Mezopotamya, Mısır gibi uygarlıklarda aynı uygulamanın görülmesi bunun ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu bize göstermektedir. Mzeopotamya'da neredeyse üç bin yıldır uygulanan Babilliler ve Asurlular arasında sıklıkla görülen ciğer okuma (hepotoskopi) küçük Asya'daki Hititlerden Yunanistan'a kadar ulaşmıştır.²¹² Hitit, Suriye, Ugartit, Filistin, Kıbrıs, Asur Hepatoskopisi arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır.

Yunanlıların kehanet için hepatoskopinin dışında rüyaların yorumlanması, kuş biliciliği (harpiaoskopi) ve kurban kanının akışı ile ilgili yorumlamalar yapılabilir. Ancak kurban hayvanının organlarından (ciğer, bağırsak) kehanette bulunma en yaygın kullanımdır.

²¹⁰ Smith,W. R. (2019): 137

²¹¹ Collins, D. (2008): 320

²¹² Collins, D. (2008): 321

Bu şekilde özel hayat, diplomatik sorunlar, sağlık, salgın, barış, savaş, göç, yolculuk, ticaret gibi sonuç beklenen her şeye dair kehanette bulunulabilir. Tanrıların kurbanı kabul edip etmediğini anlamak için kurbanın iç organlarına bakmaktadırlar. Yunanlılar savaş zamanı ilk iş bir kahinden kesilen kurbanın kanından kehanette bulunmalarını isterlerdir. burada kanın hızlı ve akışkan olma durumu iyiye, yavaş ve yoğun olma durumu da kötüye yorumlanırdı.²¹³

Antik Yunan rahipleri kehanet yoluyla gelecekte haber vermek yerine Tanrıların isteklerini söyler ya da fal açtıran kişi için öğüt verme yeteneğine sahiptir. Apollon Delphi tapınağı en bilinen kehanet tapınağıdır. Orpheus inancında rahipler geleceğı önceden haber vermek, uğursuzlukları yok etmek gibi işlerle meşguldü.²¹⁴

Yunanlılarda kehanet büyük kitlesel kararlarda çok önemli bir yer tutmaktaydı. Kahinlere de ayrı bir saygı duyulurdu. İlyada'nın 24. kitabında bir kahinden ayrıca bahsedilir.²¹⁵ Ama Yunanlıların en ünlü kahini Agamemnon'un kahini Kalkhas'tır. Bahsi geçen kahinin kehanetleri kurban ritüelleri esnasında gerçekleştirilirdi. En yaygın kehanet ritüeli ciğer okumasaydı.²¹⁶ Kehanet yorumlamalarında ciğer genel de gelecek hakkında fikir sahibi olmak için kullanılırken, bağırsak geçmişte yapılan hataların sonuçlarının ne olacağı ya da kötü bir durumunun sebebinin ne olabileceğı hakkında bir fikir sahibi olmak için kullanılan yöntemlerdir.²¹⁷

2.3.3. Arınma Kurbanları

Katharsis; yani arınma, temizlenme anlamına gelen bu kelime ve kavram ilk kez Aristoteles'in Poetika kitabında kullanılmıştır. Kutsal mekana girmeden önceki yıkanma, temizlenme eylemi ve sıfatı ile temizlenmek anlamlarını içinde barındırır. Yunan içsel temizliğı hakkında Katharsis ile bağlantılı faaliyetlerin Yunan metinlerinin sıklıkla karşımıza çıktığı doğrudur. Yunan tanrılarının her anlamda insanın ibadeti esnasında tam bir arınma beklediğı gerçeğı Yunan kutsal alanlarının girişlerinde halka açık olarak gösterilen yazıtlarda kanıtlanmıştır. *“dini açıdan doğru düşünceler düşünen”, “temiz bir zihne sahip*

²¹³ Viték, T. (2016): 140

²¹⁴ Akçay, T. (2021): 392

²¹⁵ Homeros, (2019): 24/115-130

²¹⁶ Burkert, W. (2017): 81

²¹⁷ Collins, D. (2008): 323

olan”, “saf bir ruha sahip olana tanrı yardım eder.” bu gibi cümlelerden anlaşılmaktadır ki Yunan yazıtlarında ve metinlerinde arınmanın her alanda gerçekleştiği gayet açık bir şekilde ifade edilmiştir.²¹⁸

“Rahipler sunakları kanla kirletiyor sonra bazı insanlar büyük bir felaket yaşadığında kentlerinin niye bu kadar talihsiz olduğunu soruyor. Ne cehalet! Çamurla arınma olmaz.”²¹⁹ diyen Heraklitos’un bahsettiği arınma ritüellerindeki arınmanın manasında kötü olandan temizlenmek vardır. Neyin kötü olup olmadığına karar veren insanın kendisi değil Yunan toplum normlarıdır. Bu şekilde günah işleyen kişi arınmak için temizlik anlamına gelen dini ritüelleri gerçekleştirmek zorundadır. Bunun için de Tanrı ile birebir iletişim kurabildiği dua etmenin dışında kurban eylemini de sıklıkla kullanılır. Kişi günahları için bir kurban hayvanı temin eder ve kurbancıya teslim eder. Kurban ritüeli başlangıcında ellere su dökülmesi bir arınma ritüeli olarak adlandırılır. Bu ritüele de “Archestia” denir.²²⁰

Yunanlıların kathartik geleneği daha çok katilleri kandan arındırmaya yoğunlaşmaktadır. Çünkü kan, kanla arındırılır. Bunun ilk örneğini Aiskhylos, Orestes’ten verir. Bir domuz yavrusu çukura yerleştirilmiş olan katilin üzerinde kurban edilerek katilin kana bulanması ile ritüel gerçekleştirilir. Ardından kan su ile temizlenir. Lekelenmiş kişi domuz yavrusunun kanı ile arınır. Aristoteles’in “katharsis”²²¹ adını verdiği, başkasının sahnede ölümü üzerine hissedilen korku ve acıma duygusu temelinde gerçekleşen arınma, tragedyayı ahlaki sınırlar dahilinde kalmaya zorlar. Birinin ölümüne şahit olmak, başka birine ait kan ile temizlenmek ve bu durumdan bir çeşit arınma beklemek Aristotelesçi anlamda tragedyanın başlıca işlevidir.²²² Yunanlıların Katharsis, Pharmakos²²³ gibi kurban ayinlerinde başka bir şey üzerinden arınma bekledikleri açıktır. Platon katharsis’i “ruhun tutkulardan

²¹⁸ Petrovic, A. (2016): 68,

²¹⁹ Çevik, C. (2020): 66, Petrovic, A. (2016): 68,

²²⁰ Akçay, T. (2021): 84

²²¹ Aristoteles “katharsis” kavramını Poetika’da açıkladığını söylüyor; oysa bu kavram, yalnızca bir kez geçiyor Poetika adlı kitapta; demek ki eksik bölümde katharsis ile ilgili bir şeyler olmalı. Aristoteles. (1987): katharsis’in sözlük anlamı ‘Arınma’dır. Ama arınmanın nasıl gerçekleştiğini ve yapılan eylemlerin arınmaya uygun olup olmadığı tartışılan bir konudur. Bunun en güzel örneği de Aristoteles’in bu kavramı açıklamasına rağmen Platonun bunu kabul etmeyip tamamen farklı bir yorum getirmesidir. Aristoteles’in tanımı; “yeniden yaratma”dır. İnsan tragedyalar ile kendi iç dünyası ile bir iletişim kurar. Tragedyaların sonun kötüler iyileşir. İnsan bunu içselleştirerek kendi üzerinden kendine bir yaratım oluşturur. Seyirci iç hesaplaşma yapmaya başladığı zaman Katarsis gerçekleşir. Platon ise bunun bu şekilde gerçekleşmeyeceğini savunur. Devletin koruması varsa insan zihninin de korunduğu söyleyen Platon heyecan uyandıran tragedyaların duygular üzerindeki etkilerini zayıflık olduğunu söyler. Ona göre eğer bir arınma gerçekleşecekse bu aklın birliği ile ulaşılmış bilgi ile yapılan tartışma yoluyla gerçekleşeceğini savunur. Platon, (1980): 560 c-d.- Can, (2016): 68

²²² Sümül Y. - Demir Güneş C. (2019): 31

²²³ bkz. 2.3.6 başlık Pharmakos ve Günah Keçisi

temizlenmesi”, “*ruhu ahenkli hale getirmek suretiyle arındırma*” olarak da yorumlar. Yani aslında bu arınma felsefesinin temelidir.”.²²⁴

İnsanların kendilerini bedensel olarak temiz tutmalarının dışında, ruhsal olarak da temiz tutmaları temel bir gereksinimdir. Dolayısıyla arınma ritüellerinde insanı içinde bulunduğu suç veya günden arındıracak tek tövbe yolunun Tanrı’ya ulaşabilecek bir mevkide olan bu kurban geleneğidir. Su ile yıkanarak sadece görünen lekeler temizleniyorsa kan ile görünmeyen, bilinmeyen, duyulmayan lekelerden kurtulabileceklerine inanmışlardır. Bu inanç doğrultusunda kolektif bir birikim ile kan akıtma yoluyla yapılan arınma ritüelleri dünya üzerinde seküler bir konumdadır. Kutsal olan kan, kutsal dışı bir nedenden dolayı akıtılır ve arınma önünde sonunda gerçekleşir. Bu yönüyle seküler olması gayet doğaldır. Çünkü ritüellerin aşkın varlıktan beklentisi bir belirsizlik içerisindeyken arınma ritüellerinde neden ve sonuç kesindir.²²⁵

İlkel akıl için ateş bütün arındırıcı maddelerin en güçlüsüdür. “*Günahlarımı geride bırakıyorum*” diyerek yaz dönümü ateşinin üzerinden atlarken Yunan kadınlarının kafasında açıkça arınma gerçekleşmiş oluyordu.²²⁶

*Temiz yüreğini uzak tut bu suçlardan
Lekesiz ellerle kurbanlar kes Tanrılara,
Pırıl pırıl butlar yak, kesene göre.
Yatarken de, kutsal şafak ağarınca da
Tanrılara sunulması gerekeni sun ki
Senden yana olsun yürekleri.
O zaman baba senin mirasını satmaz,
Başkasınınkini de satın alırsın üstelik.*²²⁷

Bir başka örnek mit; Orestes’in annesini öldürme talimatını Apollon’dan aldığını söylemesi üzerine kehanet tapınağı olan Delphi tapınağında domuz kurban etmesi söylenmesidir. Öyle ki domuz kanı ile cinayet günahından arınılır. İnsanoğlu işlediği günahın ağırlığından kurtulmak ister. Bunun için günahlarını bir şekilde omuzlarından atmalıdır. Birçok yöntem yüzyıllar içinde kullanılmıştır. Arınma yöntemi tövbe, Tanrı’ya kendini adama, kurban bu soruna çare olmuştur. Eylemlerin dışında arınma nesneleri de çok önemlidir. Kurban kanı, su, tuz, lül ve yağ gibi özellikle sıvı olan nesnelerE arındırıcı bir kutsallık verilmiştir.²²⁸

²²⁴ Platon. (2019). 137/4.437b

²²⁵ Burkert, W. (2017): 91

²²⁶ Frazer, J. G. (2012): II/ IV-249

²²⁷ Hesiodos. (2020): 61.335-340

²²⁸ Euripides. (1938): 415-425.

2.3.4. Kefaret Kurbanları

Kefaret inancında amaç işlenen bir günahın veya bir hatanın telafisini yapmak ve oluşmuş olan kötü, sıkıntılı durumdan kurtulmayı hedeflemektir. Bu kötü ve sıkıntılı durumun içine birçok yaşanmış olayın dâhil olması gibi hastalıklar da dâhil olmuş ve insanlar sebebini anlayamadıkları olayları veya iyileştiremedikleri hastaları için Tanrılara dua edip yazıt adanmışlardır. Herhangi bir kişi, Tanrının hoşuna gitmeyecek işler yaptığında yahut günah işlediğinde, başına kötü bir olay geldiğinde ya da hastalandığında Tanrının kendisini cezalandırdığını düşünür, günahının kefareti olarak tapınağa bağışta bulunur ve günahını itiraf ettiği bir yazıtı Tanrılar adına adardı.²²⁹

Tanrılarla iç içe bir dünyada yaşayan Yunanlıların ilk edebi kayıtlarından olan Homeros ve Hesiodos destanları içinde birden bire ortaya çıkıp insanı aciz bırakan, baş edilmesi güç hastalıkların ve kötü şeylerin kaynağı olarak Tanrılar görülmektedir.²³⁰ Bu destanlarda ani ölümlerin, hastalıkların Tanrısal bazı sebepler sonucu ortaya çıktığına ilişkin pek çok örnek vardır. Sözelimi İlyada'da Priamos'un karısı Hekabe oğlu Hektor'un Akhilleus tarafından öldürülmesi sonucu cenazesi başında ağıtlar yakar:

*Şimdi sen, şu bozulmamış, tazecik bedeninde
uzanmış yatıyorsun evimde; tıpkı gümüş yaylı Apollon'un
tatlı oklarıyla vurup devirdiği bir adam gibi*²³¹

Kefaret inancında yaygın olarak ruhsal hastalıkların ve birçok kötü, istenmeyen durumların sebebi, bazen işlenen bir günah, bazen de öfkeli Tanrıların cezaları olmuştur. Öyle ki, bazı hastalık türlerinin bilindiği bu dönemde, (epileptik nöbetler, manik bozukluklar,

²²⁹ Mercan, T. (2019): 9

²³⁰ Hesiodos, Opera Et Dies, 100-105

ama Sayısız başka felaketler dolaşır durur insanların arasında;
yeryüzü kötülüklerle doludur, Deniz kötülük kötülükler dolu;
Kimi hastalıklar gündüz gelir insanlara, kimi gece;
kötülükler kendiliğinden gelir ölümlüleri,
yaklaşarak sessizce; seslerimi almıştır onlardan Kurnaz Zeus,
onun için yolu yoktur Zeus'un iradesinden kaçmanın.
Sonuçta bu dünyada yaşanan bunca sıkıntı, katlanılan bunca bela Tanrılar
ve insanlar alemini bir baba gibi çekip çeviren Zeusun iradesiyle meydana gelmektedir.
O kötü kibre kapılıp çirkin işlere meyledenlerinse
verir cezasını Kronosoğlu, gümbürdeyen Zeus.
Çoğu zaman bütün bir kent kıvrılır tek bir kötü adam yüzünden
suç işleyip kötü işler peşinde koşan. Bu insanların başına büyük belalar yollar göklerden Kronosoğlu
kıtlık gönderir, hatta veba; tükenir gider insanlar,
(kadınlar doğurmaz olur, viran olur haneler
Olimposlu Zeus'un kurnazlığıyla):

²³¹ Homeros. (2019): 24:757-59

delilik, budalalık, çıldırmak, Tanrısal öfke) bu hastalıkları taşıyan kişiler için tedavi yöntemleri dua etmek, adak adamak, sunular yapmak ve Tanrıları onurlandırmak için tapınaklara bağışta bulunmaktır.²³²

Hastalıklar için sunulan adaklar da kefarete kurbanı başlığı altında ele alınabilir. Çünkü hastalıkların arka planında Tanrıların kızmış olduğu insanlığı cezalandırma fikri vardır. Ondan uzaklaşmak ve Tanrının bu fikrinden caymasını sağlamak için tapınaklarda özel günlerde adaklar sunulurdu. Günahların kefareti için adanmış kurban eylemi bir yazıtta karşımıza çıkmaktadır. Tanrının görevlendirmiş olduğu bir hizmetli bu görevi yapmakta geç kalması ya da isteksiz olması nedeniyle Tanrı tarafından cezalandırılır. Çünkü ceza olarak kısmî bir felç ile akıl sağlığını kaybeden bu kişi Tanrıyı öfkelenmiştir. Ancak adak adayarak bu hastalıklardan kurtulma talep etmiştir.²³³

Anlaşılabileceği üzere Homeros'un tasvir ettiği dünyada kahramanlar, Tanrıların hoşnutsuzluğuna neden olan davranışlarda bulunup arınma için şifa bulabileceklerine, tüm suçlar neticesinde Tanrıların insanları cezasız bırakmayacaklarını bildikleri için başlarına gelen olayları bu suçlara karşılık bir ceza, bir kefarete olarak görmektedirler. Örneğin Akha ordularının Troia önlerinde beklerken bir salgın ile karşılaşmalarının nedeni Apollondur. Anlatılana göre olay şöyledir: Khrysses ve kızı, Agememnon tarafından yakalanmış ve kızı kendine ganimet olarak almıştır. Bunun haksız bir esir edilme olduğunu söylemek için gelen Khryses kızını geri istemiştir. Fakat Agememnon'un hakaretlerine maruz kalmıştır. İçindeki nefret ve öfkeyle Apollon'a dua eden Khryses'in duaları karşılık bulmuş ve intikam için yalvarmıştır.²³⁴ Apollon bu yalvarışa karşılık olarak oklarından saçılan hastalığı bütün orduya musallat etmiştir. Buna çare aramak için Akhilleus önderliğinde toplanan askerler ordunun kâhini Kalkhas'a danışır.²³⁵ Kâhinin bu salgının sebebi olarak bu kızı gösterir ve çözüm olarak bu kızın babasına istenilen zamanda bir kurban eşliğinde teslim edilmesi gerektiğini söyler. Bu şekilde Tanrının öfkesi dinecek, hastalık son bulacak ve işlenen günahın kefareti ödenmiş olacaktır.²³⁶

Bir kefarete kurbanı veren kimsenin kurbana elini sürmemesi, sunu yapıldıktan sonra bir kente veya kendi evine girmeden önce vücudunu ve giysilerini bir nehirde ya da kaynakta yıkaması, Yunan dinsel törenlerinin bir kuralıydı.²³⁷ Bir başka kural ise kutsal sayılan

²³² Çoraklı E. (2017): 108

²³³ Aytaçlar, P. Ö. (2012): 104/57

²³⁴ Homeros. (2019): 1:94-96.

²³⁵ Homeros. (2019): 1:70

²³⁶ Homeros. (2019): 1/97-100

²³⁷ Frazer, J.G. (2021): II/59

alanlarda cinsel ilişkiye girmenin yasak olmasaydı. Yunanlılar için böyle bir günahın bedeli pahalı bir öküz kurban töreni tertiplemeektir.²³⁸ Ava çıkmadan önce daha önceki avlarda öldürülen ayıların ruhlarına kefareet kurbanı sunmak da kefareet için muhakkaktır.²³⁹

Burada anlatılan kurban eylemi hem kefareet, hem arınma hem de şifa kurbanı olarak ele alınabilir fakat bir ceza karşılığı olduğunu kabul edersek bunların tam bir kefareet kurbanı olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.5. Yemin Kurbanları

Yemin, sadece köken olarak bir şeyin teyit edilmesi anlamında arkaik bir hafızada yer edinen, doğruluğunun garantisi olmayan şeylerin temini adına kullanılan sözler bütünüdür.²⁴⁰ Kelimelerin ifade ettiğı konulara ilişkin söylenen sözler dışında yapılan eylemler de birer yemin tanımına örnek eylemlerdir. Hesiodos farkında olarak yeminlerini bozanlar için iblislere sahip olan Yemin Tanrısı Horkos'tan bahseder. Bu tanrı için verilen yeminlerin uygun vakitlere yerine getirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde iblisler yemin bozan kişinin başına türlü belalar getirecektir. Buradan anlaşılacağı üzere sözlü olarak bozulan yeminlerin cezası tanrılardan beklenmektedir.

*Sonra bile bile yemin bozduran ölümlüler için
Belaların en büyüğü olan Ant Tarnısı Horkos 'u.*²⁴¹

Sözlü yeminin önemini anlatan bu dizelerden sonra kurban ritüellerini ve bazı önemli anlarda Tanrılar huzurunda edilen yeminlerin önemi vurgulanmış olur.

Yemin, yemin eden kişiyi kelimelerin büyüğü gücü aracılığıyla, dünya ve yakarılan nesne ile özel bir ilişki içine yerleştirir. Ancak geniş çapta kutsallaştırılmış bir evrende, tanık olarak çağırılan her nesne, bir kefil ve koruyucudan korkunç bir güce dönüşebilir. İnsanı Tanrısı ile bağlayan özel ilişki nesneyi değil yemin edeni kuşatır. Arkaik zihinlere göre kutsal olan nesne iken Antikçağ zihnine göre kutsallık ilişkidir. Böylelikle yeminin temeli daha kökensel bir bağlamda ele alınabilir.²⁴²

Yemin kuşkuya yer bırakmayacak bir vaattir. Bunun hukuksal ve dini yanı vardır. Devlet dini olarak bir din varsa burada Tanrıları yemine ortak etmek veya kutsalların üzerine

²³⁸ Akçay, T. (2021): 87

²³⁹ Frazer, J.G. (2021): II/109

²⁴⁰ Öztürk, N. (2002): 173

²⁴¹ Hesiodos. (2020): 11/231

²⁴² Agamben, G. (2020): 24.

yemin etmek hukuksal bir vaattir. Tanrıların tanıklığı, nesnelerin varlığı en eski kaynaklarda yerini almıştır. Akhilleus'un yemini bu konudaki en detaylı betimlemedir:

*bak sana diyeyim, ant içeyim, bu değnek üzerine ki,
dağlarda gövdesinden kesildi alındı bu değnek,*

*işte bir büyük ant sana bu değnek üzerine,
bir gün gelecek Akhaoğulları teknil,
dövünüp duracaklar Akhilleus gitti diye*

***²⁴³

Toplumsal kolektife ait olan bu sözlü kefil gösterme yolunun bir de canlı varlıklar ile olan karşılığı söz konusuydu. Yunan halkı bireysel olarak dua ederek, yemin ederek ve kurban keserek Tanrıları ile iletişime geçebiliyorlardı. Özellikle düğün ve cenaze törenleri yemin kurbanları için önemliydi. Ölüye adanan kurban, ölünün arkasından yapılacak olanlar veya alınacak olan intikam için edilen yeminlere dair birçok örnek vardır:

*atreusoğlu çekti eliyle bıçağını,
koca kının yanında asılı durdu o bıçak,
kıl kesti erkek domuzdan bir tutam,
kaldırdı ellerini, yakardı zeus'a,²⁴⁴*

Agamemnon'un savaş ganimeti olan Briseis'e dokunmadığına dair yemin ederken bu şekilde bir erkek domuz saçını ateşe atarak kurban etmesi bir örnek teşkil eder. Yemin etme üzerine saç, kıl gibi nesneleri ateşe atmak ve yemin ederken Tanrıları şahit göstermek geleneği Yunanlıların günlük kurban sunuları arasında yer almaktadır. Kutlamaların başlıca dini ritüeli kurban olmasına rağmen bu şekilde yerine getirilen eylemler bir bütün olarak karşımıza çıkar. Gösterişli ziyafetlerine Tanrıların davet edilmesi, Yunanlıların Tanrı ile ilişkilerini iyi tutmak istediklerinin açıkça gösterir. Kurbanın belli kısımlarını sunakta yakma suretiyle gerçekleştirilen sunular sözlü yemin geleneğinin bir bakıma hareketlere dökülmesi anlamı taşır.

Yunanlı kadınların toplumsal bir sorun haline gelen Akhalı erkekler ile Atinalı erkekler arasında geçen husumetli savaşın artık halkın arasında isyana sebep olmasına çözüm aranırken ki diyalogunu yazan Aristophanes:

²⁴³ Homeros. (2019): I,11/230-245

²⁴⁴ Homeros. (2019): XIX-427/250-255

Erkekler için şu şekilde bir çare bulurlar. Kadınlar hiç bir şekilde erkeklere kendilerini vermeyecekler ve sonunda barış istediklerini dile getirecekler. Bu şekilde erkekler kadınlara hayır diyemeyecek hale geleceklerdi. dialog şu şekilde devam eder:

Lysistrata: Ah şu kadınlar!

Lysistrata: bir çare düşündük. Akropolis'i tutacağız bugün. Yaşlı kadınları işe koştum. Biz burada anlaşırken onlar kurban kesmek bahanesi ile Akropolise girip yerleşecekler. Barış için anlaşılırken kadınlar nasıl yemin edeceklerini sorarlar:

Lysistrata: yatır önümüze kalkanı. Biriniz de bana kurban etlerini getirin.

Kalkan üzerine, Aiskhylos da öyle yapmış hani bir koyun keserek.

Kleonike bu duruma karşı çıkar ve Lysistrata beyaz bir at kurban etmeyi teklif eder.

Kleonike onun yerine ortaya bir kâse şarap içinde koyun boğazlamayı teklif eder. Bu fikir kabul görür.

Lysistrata yemin etmeye başlar sözlerini diğer kadınlar tekrar ederler.

Lysistrata: Ey inanç Tanrıçası ve sen Sevgi Kâsesi! Bu kurbanı kabul et ve biz kadınların dileğini yerine getir.

Kleonike: İşte kan dediğin de böyle olur! ne de akıyor.

Lampito: Mis gibi kokuyor!²⁴⁵

MÖ 472'de başlayan Olimpiyat oyunları Atina'da başladığı günden itibaren beş gün boyunca devam etmiştir. Bu oyunların katılımcıları dini bir ritüelin de parçası olmuşlardır. Bu katılımcılar dinin kullanımı açısından Zeus tapınağında bir sunak önünde yemin etmeleri gerekirdi. Burada verilmek istenen mesaj oyununun katılımcılarının Tanrı önünde bir kurbandan farksız olmalarıdır. Kurban eylemindeki rıza göstergesi burada da mevcuttur. Her katılımcı Tanrıya kurban olmaya hazır olduklarını dile getirerek bu oyunu kazanması için oyuncuya yardım etmesi için de dua ederlerdi. Zeus'un eylemsel ritüelin içinde hangi katılımcıya yardım edeceği ise bu oyunun dini boyutunu bizlere göstermektedir. Oyunların bitişinde kurban kesimi ve teşekkür ritüelleri ziyafet eşliğinde gerçekleştirilirdi.²⁴⁶

2.3.7. Erginlenme Kurbanları

Arkaik toplumlar tarih içinde artık varlığını devam ettirmiyor gibi görünseler de aslında başlangıçta olan birkaç harikulade olaylar bütünlüğü antik dünyanın ritüellerinde yaşamaya devam etmektedir. Modern dünyanın insanına ait ritüellerin, Antikçağ

²⁴⁵ Aristophanes. (1958): b55-56

²⁴⁶ Akçay, T. (2021): 84

ritüellerinden ayrıldığı söylenir. erginlenme ritüelleri sayesinde bireyin anlamlı bir yaşama, belli bir imaja sahip olduğu kabul edilir. Ritüel yalnızca şahsın dini ve sosyal statüsünü değiştirmek ile kalmaz, aynı zamanda toplumun öğretilerini de bilme ayrıcalığı kazandırdığına inanılır. Ritüelin ilk temel eyleminin, ölüm tecrübesini ima ettiğinin vurgulanması önemlidir. Çünkü adaylar, Tanrısal varlıkların ortaya koydukları terör vasıtasıyla duyularla algılanamayan dünyanın içine vahşice atılırlar.²⁴⁷

Genel bakış açısı itibariyle bu ritler, kökenden bir parça gibi anlatılagelmiştir. Biz insanın bitki ve hayvan ölümlerinin dinsel kuramlar çerçevesinde (erginlenme, inisiyasyonlar, gizli dernekler, kanlı kurbanlar vb.) bugünkü durumunun, kökeninde yatan tutum ve sergilemiş olduğu davranışlarını anlatmasını görürüz. İnsanın erginlenmeye duyduğu istek toplumun aslında genç bireye aktarmak istediği tüm ritlerin ve mitlerin doğru elden doğru ele aktarılacağına inanmasıdır. Bu şekilde toplum yaşamaya devam eder.²⁴⁸

Ana Tanrıça kültlerinde gizli dini törenler; kadınlar ve erkeklerin birlikte katıldığı, bazen erkeklerin ritüelin ön planında olduğu bazen de kadınların ritüeli gerçekleştirdiği “*mysteria*” denen törenler olarak kayda geçmiştir. Bunların en mükemmel anlatılanı M.S. 200 yıl boyunca varlığını devam ettirmiş “*Taurobolium*” törenidir. Erkek bireylerin erginlenme törenin daha açık anlatılması sebebiyle erkek törenlerini bilmekteyiz. Burada birey dallarla örtülmüş bir çukura çömelir, kurban edilen boğanın akan kanı ile yıkanarak erginlenmiş olurdu. Bu genç bireyin kurban yemeklerine katılması ve belli konularda söz sahibi olması için gerekli bir törendi. Kan, arınma sağladığı için birey üzerindeki çocuksu merakın giderilmesi için gerekli görülürdü.²⁴⁹

Bu ritüeller gerçekleştirilirken göğün yüce varlıkları ile iletişim büyük rol oynamıştır. Bu törenler sırasında Tanrısal varlıklar belli bir yol haritası çizmiş olmalı ki devam ritüelleri orijinaline uygun olarak yapılmıştır. Erginlenme kurban ritüelleri şifacı rahip denilen kişilerce gerçekleştirilir. Şifacı rahipler ritüel esnasında aşkın varlıklardan aldıkları büyüsel güçler ile büyüsel yeteneklerini kullanırlar. Buradaki gücü bazen sadece ritüeli gerçekleştirmek için bazen de kurban hayvanını takdim etmek için kullanırlar. Ritüel içerisinde en bilinen eylem sünnet törenidir. Sünnet dışında törene katılanların dövme yaptırma, saç yolma, sırt derisini zincirleme gibi eylemler gerçekleştirdiği tespit edilmiştir.²⁵⁰

²⁴⁷ Eliade, M. (2015): 11,14,37

²⁴⁸ Eliade, M. (1993): 140

²⁴⁹ Burkert, W. (2018):17-18

²⁵⁰ Eliade, M. (2015): 53

Erginlenme kurbanları sırasında önce ölüm sonra yaşama geri döndürölme ritüeli vardır. Burada ruh dışarıdaki bir nesneye, bitki, hayvan ya da akla gelen bir başka canlı varlığa aktarma işlemi gerçekleşir. Bu eylem ya gerçekten vardır ya da sadece inançtır. Bunun için yapılabilecek akla uygun tek yorum yaşamın ve ruhun tehlike geçinceye kadar güvenli bir yere geçici olarak bırakılması olabilir. Ama erginlenme için özel bir zaman ya da özel bir tehlike beklenmez belli bir yaşa gelen insanlar belli dönemlerde erginlenmek zorundadırlar.²⁵¹

2.4. ANTİK YUNAN MIT VE TRAGEDYALARINDA İNSAN KURBANLARI

Kurban en temel de insanın kendisidir, insan kendi içinde kendine duyduğu hayranlık ile Tanrıya ulaşmak ister. Ulaşmak istediğı Tanrı ise insandan, kurban olmadan önce bazı fedakârlıklarla kendi değerini artırmasını ister. Bu bir öğreti olarak bazen asketik yaşam tarzı ile dünya hayatından el ayak çekme olur, bazen minimalist yaşam tarzı ile Tanrıya sakinlikle yaklaşma ile olur, bazen de vejetaryenlik ile hem antik çevrede hem de günümüzde Tanrıya saygı duyma ile olur. Ama sonuç olarak Tanrı için kurban olacak olan insanın kurban olma masumluğuna erişmesi gerekmektedir. İnsan dünya hayatında yaşadıkları ve yaptıkları ile kurban olmayı hak eder. Ölüm şölenlerinde arkasından yapılan ritüellerde ölümü anlam kazanır. Bu anlamda en güçlü kurban bir başka insandır. Hemen arkasından ikincil kurban olabilecek insanın kendi yetiştirdiğı hayvan gelir. Ayrıca bu tür hayvan kurbanlarının bulunduğu yerlerde hayvan mitolojik olarak ilahla ilişkilendirilmiş bir tür olmaktadır.²⁵²

İlk öldürme eyleminin (yani, fark yaratan öldürmenin) tesadüfi olduğunu, ancak sapkın ve şiddetli olsa da, bildiğimiz şekliyle insan toplumunun öldürmeden var olamayacağını düşünülebilir. Sadece başka bir insanın toplumca öldürölmesi, eyleme insani önemini verir. Sosyal bağlamdaki tüm diğer cinayetler, özellikle ritüel öldürmeler, anlamını bu ilkel ilk öldürme eylem üzerinden kazanır. Kurban ile ilgili tüm çalışmalarda yer alan insan kurbanı, barbarca veya şiddet eğilimi azaltıcı sadist davranış olarak ele alınır.²⁵³

İnsan kurbanlarının anlamını kavramak için, kutsalın güçlerinin mevsimlik olarak yenilenmesi şeklindeki ilkel kurama baktığımız zaman Tanrının anthropomorphik olarak düşünüldüğü arkaik dönemlerde Tanrının gücünün sınırı olduğunu, Tanrı yaşlanıp zayıflayabildiğini ve en önemlisi de Tanrı gücünü insanların verdiği kurbanlar sayesinde

²⁵¹ Frazer J. G. (2012): II/322

²⁵² Campbell, J. (1995): 442-43

²⁵³ Girard, R. (2003): 11-99

yeniden kazandığını dile getiren kaynaklar bulunabilir. Buradaki döngü klasik yaşam döngüsünü göstermektedir. Belli zamanlarda (özellikle mevsimsel değişimler esnasında) Tanrının gücünün yenilenmesi gerekirdi. Bu gereklilik Tanrının bir insan gibi zayıfladığı yönündeki eksikliği gidermek adına ortaya atılan görüş üzerine insan kanıyla giderilmektedir. İnsanın kanının dökülmesi Tanrının kurban olarak rıza gösterdiği bir eylemdir.²⁵⁴ Eylem tamamen döngüsel bir süreç izlemektedir. Tanrının kendini kurban etmesi düşüncesini reddedip Tanrıya insan kurban etme düşüncesi sağlamlığı tartışılır olsa da bir yıl boyunca halkın başına türlü felaketler gelmemesi için gerçekleştirilirdi. Eğer felaket gelirse ise bu kralın suçudur ve bu sefer Tanrıya kral kurban edilir ve kral bu duruma itiraz edemez. Çünkü hasat bereketli olmaz ise Tanrının bir öfkesi halkın tümünü ilgilendirir. Bunun dindirilmesi kralın bu bereketsizliği ortadan kaldırması gerekirdi.

Ancak insan kurbanı gerçekten hoş olmasa da yazılı kaynaklarda ve arkeolojik veriler de sıklıkla karşımıza çıkar. İnsanlarla hayvanlar üzerine yapılan son çalışmalar “*insan olmayan hayvanların*” insanlara göre ayrı ve ikinci bir kategori olduğu varsayımını sorgulamıştır. Bu bağlamda dikkate alınması gereken en önemli nokta kurbanların doğası dışında insan ve hayvan kurban etme arasında önemli farklılıklar olup olmadığıdır. İster insan ister hayvan olsun, yalnızca belirli kurbanlar tipik olarak kurban için uygun kabul edilir. Bunun nedeni için de, genellikle kurban edenin kurbanla olabildiğince yakın bir ilişki içinde olması gerektiği öne sürülmektedir. Bu perspektifte kurban, kendi fedakârlığı mümkün olan en aşırı fedakârlık olacak olan kurban edenin vekilidir. Bir başka insan, kurban eden ile benzerliğe ulaşılabilecek en yakın varlıktır. İnsan kurban etme durumunda, kurbanlar genellikle köleler, mahkûmlar gibi daha düşük sosyal statüye sahip bireylerdir.²⁵⁵

Yunanlılarda insan kurbanının yer aldığı (özel durumlar hariç) anlatmış olduğumuz *pharmakos kurbanları* öldürülen insana verilen değerle alakalı bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu şekilde bir kurban Tanrı ile kurulacak olan iletişimin bir ağı değil aksine insanın kendi çıkarları ve bir nevi gönül rahatlaması adına yapmış olduğu bir günah çıkarma ayini olur. Fakat insan kurbanına hem arkaik dönemde hem de antik dönemde bir kutsallık atfedilir. İnsan, Tanrı ile kurulacak olan iletişimin boyutunu belirleyen mükemmel kurban kategorisinde yer almış olur. Tanrı için kurban edilecek olan “*bakire, temiz, masum*” gibi kavramları taşıması beklendiği için *pharmakos* kurbanlarındaki seçilmiş insanların bu özellikleri taşımadıklarını aksine toplumdan ilk dışlanacak olan insanlar olduklarını

²⁵⁴ Eliade, M. (2009): 132

²⁵⁵ Porter – Schwartz. (2012): 10-13

söyleyebiliriz. Tanrı için sunulan kurbanda kusursuzluk aranırken pharmakos kurbanlarında böyle bir özellik aranmamaktadır. Bu kategoride pharmakos kurbanlarını insan kurbanı başlığı altında ele alamamaktayız.

Şunu açıkça söyleyebiliriz ki, insan kurbanları toplumca karar verilmiş ve gerçekleşmesi halinde tanrıları memnun edip etmeyeceğinden tam emin olunamayan bir ritüeldir. İnsan kurbanının gerçekleşeceğine karar verilme aşamasına kadar kadar gelinmiş ve Yunan halkları bu kararı vermişse gerçekten ritüeli gerektiren küresel bir olay ile ya da felaket ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunun Birinci Bölüm’de bahsettiğimiz şekli ile bireysellik ve evrensellik arasında ki ince bir çizgide yer alması, durumu gerçekten içinden çıkılmaz bir hale sokar. İnsan kurban edildikten sonra tanrı gerçekten memnun kalır mı? Yoksa kendi yaratmış olduğu canlının kanını döktükleri için insanlara kızmış mıdır?

Bu bahsettiğimiz kurbanın gerçekleştikten yani kan döküldükten sonrası için yapılacak olan bir yorum olmakla bircilikte bir de karar verme aşamasından çıkıp insanların bu iş için gönüllü olacak bir insan arayışına girmeleri de ritüelin bir parçasıdır. Bilindiği üzere kurban eyleminin en temelinde gönüllük esası kabul görür. Bir insan gönüllü olarak tanrıya kurban olmaz ise tanrı ile toplum arasındaki iletişimi nasıl doğru bir şekilde tamamlar? Böyle bir durumla karşılaşmamak için Yunanlıların bu tip kurbanları ya savaş tutsakları ya da doğuştan veya belli bir zamandan sonra kurban olma fikri aşılandığı için bu kurbanları din görevlilerinin kusursuzlaştırıldığını söyleyebilmekteyiz. Örneğin; Kafkasya Arnavutları ay tapınağında birtakım kutsal köleler barındırırdı, bunların birçoğu belli psişik güçlere sahip kehanet gösteren kişilerdi. Bu adamlardan biri alışılan esin belirtilerinden daha fazlasını gösterip, aşağı yukarı yürümeye başlayınca bir rahip onları kutsal bir zincirle bağlar ve bir yıl süreyle lüks içinde beslerdi. Yılın sonunda vücudu merhemle yağlanır ve kurban edilmek üzere götürülürdü. İşi bu insan kurbanlarını öldürmek olan ve bu işte bir hayli ustalık kazanmış olan bir adam, kalabalıktan öne çıkar ve kurbanın yan tarafına kutsal bir mızrak atarak kalbini delerdi. Öldürülen adamın yere düşüş şeklinden, ülke halkının refahı konusunda belirtiler çıkarırlar. Daha sonra vücudu belli bir yere götürülür. Bütün halk bir arınma töreninde orada bulunurdu.²⁵⁶

Çağcıl bir Yunan halk masalında, kader Tanrıçaları bir prensesin, güneşin üzerine parlamamasına dikkat etmesini söyler. Eğer bu olacak olursa kertenkeleye dönecektir. Bir başkasında ise; güneş, çocuksuz bir kadına, çocuk on iki yaşına geldiğinde tekrar kendisine getirilmesi koşuluyla bir kız çocuk bağışlar. Ve çocuk on iki yaşına gelince anne kapıları,

²⁵⁶ Strabon xi. 4, 7 /-Frazer J. G. (2012): II/188

pencereleri kapatır, bütün çatlakları ve yarıklar tıkar. Güneşin gelip kızını götürmesini engellemeye çalışır. Ama anahtar deliğini tıkamayı unuttuğu için bir güneş ışını da onun içinden süzülür ve kızı alıp götürür.²⁵⁷

Galya-Kelt toplumlarında her beş yılda bir yapılan kurban ritüellerinde M.Ö. 2. yüzyılın sonlarına kadar yargılanmış ve suçu kanıtlanmış suçluları toprağa kurban ederlerdi. Bunun her beş yılda bir yapılarak toprağın bereketini arttırdığına inanırlardı. İnsan kanının kutsal olduğu ve toprağın buna ihtiyacı olduğu varsayan Galyalılar bu ritüellerde yeterli suçlu sayısına ulaşamazlarsa savaş esirlerini kurban ederlerdi.²⁵⁸ Bu ritüellerde kurban sunuları okla vurulur, kazığa oturtulur veya canlı canlı yakılırdı. Sazlıklardan yapılan sepetler, odunlar içine yerleştirilen canlı kurbanlar ve tasvirleri ateşe verilerek kurban sunusu gerçekleştirilirdi.²⁵⁹

Yunanlıların destanında anlatılan birçok insanın kurban edilme hikayelerine rastlayabiliyoruz. Fakat bunların içinde en vahşi olanı Akhilleus'un arkadaşı Patroklos'un cenazesi için düşman taraftan kaçırdığı 12 tane Troia'lı çocuğu kurban etmesidir. Cenaze töreni komutan Agamemnon'un emri ile başlar önce saç kurbanları daha sonra libasyonlar gerçekleştirilir. Acısı en fazla olan ve gözünü kin ve nefret bürümüş olan Akhilleus 12 tane Troia'lı çocuğu cenaze ateşi önünde gözünü kırpmadan kurban eder. At kurbanı ve dokuz köpek kurbanlarını da gerçekleştirir. Bunların hepsini Hades ülkesinde Patroklos'u yalnız bırakmamaları için yaptığını anlıyoruz.

Ayrıca diğer insan kurbanı örneklerine Aristophanes'in Thesmophoria'da kadınlar oyunundaki tanıklığı eklenir. Onu mahvetmeye kararlı bir grup kadının planlarını bozmayı ümit edenler tarafından gönderilen, şairin yardımına koşmuş hatırıinas bir akraba Thesmophoria'nın ortasında maskesinin düştüğünü görünce, annesinin kollarındaki bir bebeği rehin almaktan başka çare bulamaz. Bebeğin boğazını sunağın üzerindeki kurbanların yanında kesmekle tehdit eder: *"Tam burada, bu uyluk kemiklerinin üzerinde, bu bıçakla vuracağım ve dökülen kanı sunağı ıslatacak"* der ve panik yapıp (aslında bir bebek gibi kundaklanmış bir şarap tulumu olan) zavallı bebeğin boğazını kestiğinde, gözü yaşlı anne kanı toplamak için kan vazosu ister." Thesmophoria'da kan dökülmesi yersiz olsaydı, sahnenin komik bir etkisi olmazdı. Bıçak, kanı yakalamak için tekne, sunak, tanrılara

²⁵⁷ Frazer J. G. (2012): II/219

²⁵⁸ Strabon iv.4/197 bu yaygın cinayet hukuku başka ülkelerde de hızla yayılarak yasal düzenlemenin başlangıcını oluşturdu.

²⁵⁹ Ekroth, G. (2014): 325

ayrılmış kemikler ve rahibeye gitmesi gereken birinin hepsi beşinci yüzyıl Thesmophoria çerçevesinde kan ve besin kurbanına atıfta bulunan işaretlerdir.²⁶⁰

Örneğin; Leucadia adalarında âşık atlayışı olarak bilinen bir uçurumdan suçlu (ama halkın kendi çıkarlarına uygun olarak suç görülen nedenlerden dolayı suçlu olan) kişi her yıl günah keçisi olarak aşağıya atılırdı. Bu atlayış esnasında kişiye kanatlar, kuş tüyleri gibi düşüşü hafifletecek olan nesneler takılırdı. Bu düşüş sonucu bir ölüm gerçekleşmez tam aksine aşağıda görevli kişiler bekler ve bu kişiyi şehrin dışına çıkararak kovarlardı.²⁶¹

2.4.1. Pharmakos Ve Günah Keçisi

Şiddet ile iç içe kirliliğe bulaşmış bir topluluğun, aynı veya farklı günahlara sahip olan kimseler tarafından topluluk içinde tüm haksızlıklara göz yuman insanların bir araya gelerek seçtiği bir kurban olan *Pharmakos* Yunan kent devletlerinde sıklıkla uygulanan bir ritüellerdir.²⁶² Bu şekilde tüm günahlarını bir başka canlıya yükleyerek arınma yoluna giden toplumların canlı olarak gönderilmek üzere seçilen iki keçiden biri, halkın günahlarını sembolik olarak üzerine yüklenirken, diğeri kurban edilmek üzere tayin edilirdi. Günah keçisi, zulmedenlerin gerçekmiş gibi görünen sorunlardan kurtulmasını sağlar.²⁶³

Kötülük, hastalık, kıtlık, salgın gibi toplumsal olaylarda kullanılan *Pharmakos* kurbanının amacı her şeyin dolaylı yoldan kovulması amacıyla yapılan eylemler ve ritüeller insanın kendi çıkarları için başvurabileceği her türlü yolu gözler önüne serer. Örneğin; “*her türlü hastalığı buradan uzaklaştır, başka adalara, başka topraklara götür onları doğuya uzanan güneşin doğduğu yerlere dağıt onları*” diyerek bir canlının denize bırakılması; kapıya bir köpek götürüp bir parça ekmek vermek ve “*uzaklaş buradan köpek bu yılın sonuna kadar bu evde insanların başına ne kadar ölüm gelecek ya da ne kadar sığır kaybı olacaksa hepsi senin başına gelsin*” diyerek köpeği kovalamak gibi çeşitli ritüeller *pharmakos* kurbanına örnek teşkil edebilir. Sonuç olarak başka bir canlının canı insandan önemli değildir.²⁶⁴

Halkın günahlarının üzerine yerleştirildiği *pharmakos* kurbanı, bir hayvan veya bir insan olabilir. Yunan kent- devletlerinde ülkenin genel günahlarını arındırmak adına *pharmakos* kurbanları verilir. bu ritüeller de insanların kullanıldığı söylenebilir. bu kurban ritüeli için insan ya da hayvanlar ortak bir katkı ile satın alınır. eğer bir insan kurban

²⁶⁰ Aristophanes. (1938): 754-55

²⁶¹ Strabon. (2018): 35/ X-2, 9.

²⁶² Akçay,T. (2021): 456

²⁶³ Walter B, - diğerleri. (1988): 74

²⁶⁴ Frazer J. G. (2012): II/179-80

edilecekse bu insanların satın alınmasında geçen yıl içinde, kundakçılık, hırsızlık zina büyücülük vb. büyük günahlar işlemiş olan herkesin bir katkıda bulunması beklenir. Bu şekilde toplanan para ülkenin içine götürülür ve bütün bu çirkin suçlar için kurban olarak sunulmak üzere komşu bir köyden iki adam satın alınır. Bu insanlar toplumun önünde tamamen hiçselleştirilir. Sonuç olarak dışlanır, tüm günahların sorumlusu ilan edilir, toplu bir şekilde dövülür. Bu ritüel günah geçisini toplu bir zulme maruz kalmasını gösterir.²⁶⁵

Pharmakos kurbanının seçiminde ne gibi kriterler uygulanmakta bunları net bir şekilde izah edemeyiz. Fakat hasta doğmuş, doğduktan sonra ülkeye felaketler gelmiş olduğu düşünülen veya cinsine göre farklılıklara sahip olan canlılar Pharmakos olarak seçilirdi. Genel olarak kabul gören ise; savaş tutsakları, köle, sakat, budalalar, deliler ve toplumdan dışlananlar olduğu söylenebilir. Tüm suçluların içinde özellikle katil olanlar pharmakos kurbanı olarak seçilirdi. Bazı yörelerde çirkinler, genç erkek veya kadınlar ve fakirlerden bile pharmakos seçileceği bilgiler mevcuttur.

Yunan Tanrı Panteonunda Demeter için yapılan bazı festivaller Apollon ile de bağdaştırılıyordu. Thargelia festivali de bunlardan biridir. Tarım ile alakalı Tanrıça olan Demeter için gerçekleşen bu festival Pharmakos uygulaması açısından önem taşır. Thargelia festivallerinde de kurban taşıyarak öldürülür. Burada bu festival aracılığı ile pharmakos ayinlerine de bir gönderme olduğu düşünülebilir. Kurban Apollon tapınaklarından birine getirilerek burada tapınak ritüellerine uygun olarak kurban edilir. Ardından merkezde birçok kişi kurbana, ada soğanları ve incir dalları fırlatır. Burada kurban öldürülmez kentten kovulur. Bu ritüelin gerçekleşmesi Thargelia festivallerini iğneleyici bir dille anlatan Hipponaks'tan bizlere ulaşmıştır.²⁶⁶

..... arıtmak kenti ve incir dalları ile dövmek,
vurun ona uğursuz zamanlarda ve kırbaçlayın onu incir dallarıyla,
ada soğanlarıyla bir günah geçisi gibi
bunlar şarttır pharmakos olmaya
incirler, ekmekler ve peynirlerle donatın ellerini, böyle olur pharmakos'un yemeği
hazırlayın şimdi incir dallarını, bitmek üzere büyük bekleyiş, açlığını giderdi işte geliyor
vurun ona, vurun yedi kez dönüştürün gerçek bir pharmakosa....

²⁶⁵ Walter B. ve diğerleri (1988):76

²⁶⁶ Akçay, T.(2021): 460-61

Antik Yunan dininde ki anlamı ile pharmakos günah keçisi anlamının dışında şifa ilacı ya da zehir anlamında kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplum içinde genel kabul görmüş bir yanlışın sonucunun topluma sonradan dahil olmuş bir insana mâl etmenin örnekleri vurgulanmaktadır. İnsan kendi günahının bedelini bir başkasına yükleyebilir. Bunun Yunan mitleri arasında en ünlü örneği Oidipus pharmakos olan en ünlü mit kahramanıdır.²⁶⁷ Kahraman tarafından yapılan son derece olumlu bir izlenim daha sonra keşfedilen zararlı bir etkiye sahiptir. Oidipus Sfenks ile bir bilmece hikâyesinde bu olumlu izlenimi ve sonrası karanlık miti yaşamıştır. Thebes'in başına bela olan Sfenksi alt edince ödül olarak dul kraliçeyi ve tahtı kazanır. Fakat kraliçe annesi Iokaste'dir. Dört çocukları olur: Eteocles, Polyneices, Antigone ve Ismene. Durum anlaşıncı Iokaste intihar eder. Oidipus kör olur. Fakat durumdan rahatsız olan halk ve yeni kral Oidipus'u sürgüne göndermekte karar kılar. Oidipus fiziksel şiddet görmez ama toplumdan dışlanır.²⁶⁸ Oidipus yabancı olduğu toplumda ilk gözden çıkarılan insan yani Pharmakos olmuştur. Genel bir çıkarım açısından bu mit: Toplumun içinden çıkamadığı zorlu koşullarda insanlar gruplar halinde bir kurtarıcı benimseme eğilimindedirler. Popüler olan insan eğer istenilen sonuca ulaşmazsa yeri doldurulur ve günah keçisi ilan edilerek kovulur.²⁶⁹

Plutarkhos'un Boeotia'da yaşadığı zamanlarda bir yöneticinin sefalet ve açlığın kente ve kendi hane halkına uğramaması adına yapmış olduğu bir törenden bahseder. Bir köle "*agnus castus*"²⁷⁰ çubuklarıyla dövülür çünkü kurban olan insanı geçit töreni sırasında ada soğanı, yaban inciri veya hayıt bitkisi ile dövme ayininde kurbanın kıvrınması gerekir. Bu tür ince dallar acıyı sıklaştırır. Bunun için herhangi ağır bir odun ya da dal parçası kullanılmalıdır. Burada Frazer'ın W. Mannhardt'tan aktardığı şekli ile "*eski Yunanlıların ada soğanı kabuğunu ve "agnus castus" olarak bildikleri hayıt bitkisinin dallarını kötü ruhlardan ve onların getirdiği etkilerden korunmak için kullandıkları söylenebilir.*"²⁷¹ Bu şekilde tören dövülme ile sözlü bir şekilde "*açlıkla çık git, varlık ve sağlıkla dön*"²⁷² sözleriyle kapılardan kovulması ile devam ederdi. Plutarkhos, belediyede göreve geldiğinde bu töreni kendisi yönetmiş, daha sonraları bu törenin açtığı tartışmaları da kaydetmiştir.²⁷³

²⁶⁷ Homeros. (2018): 11/271-280

²⁶⁸ Sophokles. (1992): 117

²⁶⁹ Walter B ve diğerleri. (1988): 86

²⁷⁰ Doğan, Y., Ay, G. Kozuharova, E. (2008): 98

²⁷¹ Frazer J.G. (2012): II/207

²⁷² Theokritos. (1949): vii. 106.

²⁷³ Plutarkhos. (1874): 8

Ama uygarlaşmış Yunanistan'da günah keçisi töresi, Plutarkhos'un devraldığı dini törenden çok farklı, daha karanlık bir hal almıştır. Yunan kolonileri arasında ne zaman bir veba salgını baş gösterse özellikle Marsilya'da bir adam derhal kendini günah keçisi olarak adardı. Çünkü bu kişiye bütün yıl bakılacak, ihtiyaçları karşılanacaktı. Kurban olacağı için iyi beslenecek, iyi giyinecek, kutsal varsayılacaktı. Kutsal Pharmakos törenlerinde görev alan rahipler bu kişiye bütün yıl, halkın başına gelebilecek tüm felaketleri bu kişinin üstüne yüklenmesi için dua edeceklerdi. Yılsonu tören vakti geldiğinde bu kişi sopalarla dövülerek kent dışına sürgün edilirdi.²⁷⁴

Bir başka yunan kolonisi olan Atinalılar ise düzenli olarak, halkın başına gelebilecek her türlü felaket için aşağı sınıftan birtakım insanları yıl sonundaki bu törenler için beslerlerdi. Kentte bir afetle veya hastalıkla karşı karşıya kalındığında bu toplumdan dışlanmış insanlardan bir erkek ve bir kadın günah keçisi olarak kurban edilirdi. Bu iki kurban boyunlarında günahlarının temsilcisi olan bir takım siyah ve beyaz incir takar ve bu şekilde kentin içinde dolaştırılırlar, daha sonra muhtemelen kentin dışında ölünceye kadar taşlanarak kurban edilirlerdi.²⁷⁵

Toplum içinde insan kurbanı olarak göze çarpan bu ritüellerin kabul görmesi olağan bir durumdur. Çünkü ritüellerin insanlık dışı bir yanı yoktur. Günah işleyenlere bakış açısını değerlendirdiğimiz zaman bunun nedenini daha iyi anlarız. İnsanlar yalnızca kendilerinden daha aşağı tabakada gördükleri insanları günah keçisi olarak seçmiş ve onlar cezalandırma yolunu bu törenleri kullanarak bulmuşlardır. Onların zaten buna layık olduklarını hatta bazı pharmakos olarak seçilen ya da gönüllü olan insanların bunu gerçekten içten istediklerini düşünülürdü. Bu yüzden halk pharmakos olacak insanları yıl boyunca besledikleri gibi kurban ritüeli gerçekleşeceği zamanda insancıl yaklaşımlar sergilemişler. Örneğin; Leucadia adalarında aşık atlayışı olarak bilinen bir uçurumdan suçlu (ama halkın kendi çıkarlarına uygun olarak suç görülen nedenlerden dolayı suçlu olan) kişi her yıl günah keçisi olarak aşağıya atılırdı. Bu atlayış esnasında kişiye kanatlar, kuş tüyleri gibi düşüşü hafifletecek olan nesneler takılırdı. Bu düşüş sonucu bir ölüm gerçekleşmez tam aksine aşağıda görevli kişiler bekler ve bu kişiyi şehrin dışına çıkararak kovarlardı.²⁷⁶

M.Ö 6. yüzyılda Küçük Asya'daki Yunanlıların uyguladığı bir pharmakos töreninde kenti etkileyen kötülükler; veba, kıtlık ya da herhangi bir başka kamu felaketi başlarına

²⁷⁴ Frazer J. G. (2012): II/195

²⁷⁵ Diller, A. (1962): 390

²⁷⁶ Strabon. (2018): 35/ X-2, 9.

geldiği zaman doğuştan engelli ya da toplumca çirkin görülen kişi tapınak etrafına uygun bir yere getirilir. Tapınak için hem Tanrı sunumu olarak hem de kurbanın kendini beslemesi adına elinde bir somun, kuru incir ve peynir verilirdi. Karnını doyurması beklendikten sonra ada soğanı, yaban inciri ve başka yabani ağaçların dallarıyla cinsel organları üzerine yedi kez vurulurdu. Bundan sonra da, orman ağaçlarından yapılma bir odun yığını üzerinde yakılır, külleri denize saçılırdı.²⁷⁷

Bir başka görüş ise pharmakos kurbanının ile kuracağı iletişimde araya kötü ruhların girerek bu iletişime engel olduğu görüşüdür. Arkadyalıların hasat şenlikleri sırasında ve avlanma törenlerinden sonra elleri boş dönen avcılara ada soğanı ile dövme törenleri bir ceza anlamı taşımamaktadır. Ada doğanı ile dövülen kişinin Tanrısının, av ve hasat sağlanmasını engelleyen, kutsal görevine mani olan kötü ruh ve etkilerden kurtulma amacı taşımaktadır. Buradan çıkarılan sonuç kurbanın cinsel organına ada soğanı, hayıt otu, incir dalları ile vurarak onun üretici gücünün, cin ve diğer kötü güçler tarafından yapılmış büyülerden kurtarılmasıdır. Her yıl tekrarlanan bu şenlik ve bu şenliğin ritüellerinin amacı bereketlendirici Tanrının temsili ile kutsal yaşamının zayıflamada devam ettirilmesidir.²⁷⁸

2.4.1 Iphigenia

Yunanistan'ın edebi kaynaklarından olan Homeros'un *İlyadası* Iphigenia'nın ölümünden sorumlu kişi olan babası ve Akhilleus'un kavgası ile başlar. Agamemnon savaşın kazanılması için öyle büyük bir iradeye sahiptir ki bunu kimse kıramaz. En iyi savaşçısı Akhilleus'u kaybetmek pahasına bu savaşa var gücüyle devam eder. Fakat Agamemnon'un omuzlarında işlediği bir günahın ağırlığı vardır. Yunanistan Aulis limanı yakınlarında ormanlık bir alanda Tanrıça Artemis'i çok kızdırmış ve yanlış avlanma sonucu onun kutsal geyiğini vurmuştu. Artemis bu konu da Agamemnon'a çok kızmıştır. Agamemnon kâhin Kalkhas ile konuşup Tanrıçanın neden bu kadar öfkeli olduğunu öğrenince Troia önlerine gidemeyen gemilerinin sebebini şimdi anlamış olur. Kâhinin söylediğine göre kızı Iphigenia'yı kurban olarak istemektedir. Bunun üzerine Agememnon hemen bir plan ile kızı Iphigenia ve karısı Klytaimnestra'yı Aulis limanına davet eder. Kızını Akhilleus ile evlendireceğini ve nişan merasimi için gelmeleri gerektiğine ikna eder. Babasını kurban

²⁷⁷ Frazer J. G. (2012); II/201

²⁷⁸ Frazer J. G. (2012); II/202

bıçağı *Makhaira* ile görünceye kadar bunun bir yalan olduğunu anlamayan Iphigenia, durumu anlayınca babasına olan sadakatinden dolayı onu sorgulamaz ve sunağa doğru yürür. Sunak önünde Troia savaşının gidişatını etkileyecek hareket olan bu kurban ritüeli gerçekten bir kurbandır fakat ritüellere asla riayet edilmez. Daha çok gelişigüzel sırf Tanrıçanın gönlünü yapmak için gerçekleştirilmiş bir merasimden ibarettir.²⁷⁹

Fakat bunun arkasındaki asıl neden Agamemnon 'un Paris'in kaçırdığı Helen yüzünden bir savaşa sürüklenmek istemedikleri konusunda ona kin ve nefret duyan halkı önünde elinde tuttuğu erki kaybetmek istemediği için Tanrıça Artemis'in bu savaşı desteklediğini göstermek amacıyla bu organizasyonu düzenlemiş olmasıdır. Kurban merasimi gerçekleşirken anlatılan bir başka rivayete göre Tanrıça insan kurbanına göz yummamış ve gökten bir dişi geyik ile gelip kızın kurban edilmesine karşı durmuştur. Iphigenia'yı kendi tapınağında bir rahibe olarak saklamıştır. Bu şekilde Agamemnon kendini halkın gözünde aklamış ve savaşın kendi aleyhinde seyran etmesinin arkasındaki gücü Tanrıçaya bağlamıştır. Böylelikle Akhalılar savaşa var güçleriyle devam etmişlerdir.²⁸⁰

Iphigenia kurban edilmesine karşın şu sözleri söyler: *“Artemis, babamın günahı karşılığında beni isteyen Tanrıça Artemise kurban ettiniz beni. Çünkü bir keresinde meşale taşıyan Tanrıçaya o yıl dünyaya gelen en güzel yarattığı kurban etmeye ant içtiniz; Ve Odysseus'un kurnazlığıyla, Akhilleus'la evlenmiş gibi yaparak beni annemden aldılar, Aulis'e geldim.; mihrabın üzerinde yüksekte duran ben, mutsuz olan, kılıçtan ölecektim; ama Artemis Akhalara benim karşılığında bir geyik verdi ve beni onlardan çaldı; beni parlak havada gezdirerek beni buraya, Toroslar diyarına yerleştirdi. Bu barbarlar diyarına bir barbar hükmediyor: Kuşların uçuşu kadar hızlı koşan Thoas ve bu nedenle adını ayak çabukluğundan almıştır. Artemis beni bu tapınağın rahibesi yaptı. Burada, Tanrıçanın zevk aldığı, yalnızca adı soylu bir ziyafetin ayinlerine başlıyorum- geri kalanı hakkında sessizim, çünkü Tanrıçadan korkuyorum.”*²⁸¹

Anlatılan her mit üzerine iki yönlü ele alınabilecek yorumlar yapılabilmektedir. Agamemnon halkın gözünde istenmeyen bir komutan olmak yerine Tanrıçanın öfkesini dindirmek isteyen bir komutan durumuna getirilmiştir. Bir yandan da babasına saygısından bu kurban ritüeline ses çıkarmayan bir kız çocuğu olarak Iphigenia ölümün kaçınılmaz olduğunu anlayınca sunağa kadar kendi isteği ile gitmiş, onun ölümünü bekleyen herkese meydan okumuştur. Yunanlı kadınların bir düşmanın eline düşmektense ölmek istemeleri gayet

²⁷⁹ Sorum, C. E. (1992): 542

²⁸⁰ Siegel, H. (1981):260-264

²⁸¹ Euripides. (1938): 20-40

doğaldır. Savaşın gidişatı için kendini feda etme eylemi Yunanlılardaki kurban anlayışına birebir uymaktadır.

Euripides'in "*Iphigenia Aulis'te*" tragedyasında shanelenen söylenceye Akhilleus ile nişanlanması ile başlar. Burada Homeros İlayda'sında anlatılan Iphigenia tragedyası arasında belli başlı farklar vardır. Bu farklardan bir tanesi kurban edilmenin şeklidir. Hem Polyksena hem de Iphigenia tragedyalarında aslında Yunan kızlarının bakire olarak baba evlerinden çıkıp bir kurban edasıyla istemedikleri bir evliliğe sürüklenmeleri anlatılmaktadır. Buradaki kurban çeşidi insan kurban etmeye yönelik olmayıp tamamen bir vazgeçiş hikâyesidir. Kızlar vatanları, aileleri için kendi hayatlarından vazgeçmeyi göze aldıkları için kurban sayılmışlardır. Örneklerin asıl nedeni bu şekilde göz önünde dururken Yunan tragedyalarında bunun dramatize edilmesi gayet doğaldır. İşin içine giren Tanrılar ve olağan dışı sebepler bu iki kurban örneğini insan kurbanı başlığı altında ele almamıza olanak sağlamaktadır.

Euripides ise eserinde kral Agamemnon'un kızını nasıl kandırdığını ve ne olarak evliliğe ikna ettiğinden bahseder.

Agamemnon:

Akhilleus, benim entrikalarımın kızımı sözde nişanlamaya hazırladığım ve bir şey bilmeden ödünç verdiği kişidir, kendisi değil.

Yaşlı adam:

Korkunç bir girişim, kral Agamemnon, sen ki, kızını Tanrıçanın oğluna söz vererek kızı Danaidler için kurban edilmek üzere buraya getirdin.²⁸²

İphigenia için bu nişan merasimi bir kurban merasime dönüşür ve nasıl kandırıldığını şöyle anlatır:

Ey zavallı yüreğim, önceleri yabancılara karşı naziktin ve her zaman merhamet doluydun, Helenler eline geçtiğinde ortak ırkımız uğruna gözyaşlarını ölçüyordun.

Ama şimdi, Orestes'in artık hayatta olmadığını düşünerek beni vahşileştiren o düşlerden sonra,²⁸³

buraya kim gelirse gelsin, onlara karşı beni sert bulacaktır.

Ne de olsa bu doğru dostlarım, anladım: talihsizler, kendileri kötü durumdayken, daha talihsiz olanlara karşı iyi düşünceler beslemezler.

Ama Zeus'tan ne bir esinti ne de bir kayık geldi,

²⁸² Euripides. (1891): 130-140

²⁸³ Trieschnigg, C. P. (2008): 465

*Helene'yi Symplegedes'in kayalıklarından buraya getirdi - Helen beni Menelaus'la
birlikte yok etti,*

böylece onlardan intikamımı alabilirdim,

*Aulis'i burada ona karşı ayarlayabilirdim. Orada, Danaidler beni yendi ve beni bir
buzağı gibi kurban edeceklerdi ve kendi babam rahipti.*

*Ah ben! - Geçmiş kötülükleri unutamam - kaç kez babamın yanağını okşadım ve
dizlerinin üzerine çökerek ona şöyle dedim:*

*“Ey baba, senin tarafından utanç verici bir nişana getirildim; ama sen beni
öldürürken, annemle Argoslu kadınlar düğün ilahileri söylüyorlar ve bütün ev flüt ezgileriyle
doluyor; ama senin tarafından yok ediliyorum. Ne de olsa Aşil Hades'ti, bana koca olarak
sunduğun Peleus'un oğlu değildi ve beni ihanetle kanlı bir düğüne arabayla getirdin. Ama
ince bir peçenin ardından alçakgönüllülükle dışarı bakıyordum ve kardeşimi kollarıma
alamadım - ve şimdi öldü - kız kardeşimi öpmedim,
çünkü Peleus'un evine gidiyordum; Argos'a tekrar geleceğimi düşünerek birçok
kucaklaşmayı başka bir zamana erteledim.”²⁸⁴*

Sonuçta komutan olarak ordusunu sürüklediği savaşın yükü ve bu savaşın kazanılması için kendi kızını kurban etmesi sorumluluğunu taşıyan bir baba olarak Agamemnon ülkesi için tüm fedakârlıkları yapmıştır. Aslında Yunanlılar için mitolojik bu hikâyelerin tragedyalardaki acıma ve masumlaştırma çabalarını Aristoteles'in *kathartik* anlayışının bire bir örneğini görmekteyiz. Kurban olma fikri veya tanrı için kurban verme eylemlerini bazen sadece tanrı ile iletişim kurmak için değil insanın kendi vicdanı ile bazı tercihler yapabilmesindeki rolünü kurban eyleminin üstlendiğini söyleyebiliriz. Kurban yalnızca tanrı ile kurulacak olan iletişimle değil var olan durumların tersine dönüştürülmesinde tanrının yardımına ihtiyaç duyulmasını bir zorunluluğundan ortaya çıkar. Buradaki kabulleniş ve inanç Yunanlıların tanrı ile ilişkilerinin zaten sorgulanmayacak kadar yakın olduğunun birer ispatıdır. İnsan Tanrısına bağlılığını her türlü durumda gösterir. Günah işlemiş olsa da tanrının affetmek için hazır beklediğini bilir. Yol sadece bu affa nasıl layık olacağını bulmaktan geçer. Yunanlı Tanrılar öfkelenedikleri kadar affedicidirler.

²⁸⁴ Euripides. (1938): 345-370

2.4.2. Polyksena

Troia savaşı başladığında Akhilleus'un bu savaşa asla gönüllü olmadığını Homeros'un İlayda'sında komutan Agamemnon'a isyan etmesinden anlıyoruz. Bu şekilde savaşmayan Akhilleus'un arkadaşlarının birer birer ölümü üzerine dayanamayıp savaşa girmesi ve Troia prensi Hektor'u öldürmesi Polyksena ile tanışmasına vesile olmuştur. Hektor'un cenazesinin teslimi sırasında kızı görüp âşık olan Akhilleus'un onunla annesi Tanrıça Thetis'in yapmış olduğu bir hata sonucu topuklarındaki zayıf noktasını açıklamasına sebep olmuştur. Polyksena ise kardeşi Paris'e bu durumu yanlışlıkla ağzından kaçırması olacak ki Paris Akhilleus'u öldürmek üzerine bir plan kurmuştur. Akhilleus'un ölümünün gerçekleşmesi üzerine savaşın devamında kazanan Yunan askerleri savaş ganimetlerini kazanarak ülkelerine geri dönmüşlerdir. Burada hayalet olarak oğlunun rüyasına giren Akhilleus kendi savaş payı olan Polyksene'nin mezarı üzerinde kılıç ile kurban edilmesini istediğini söyler.

*“Akhilleus mezarının üstünde gözüdür ve evlerine dönmek üzere yola çıkan Greklerin gemileri dalgalarla kesilir. Akhilleus Polyksene'nin kurban edilmesini ister, yoksa Akhaların (Grekler) asla yurtlarına dönemeyeceğini söyler.”*²⁸⁵

Menelaos elbette Helene'yi, Agamemnon Cassandra'yı, Neoptolemos Hektor'un karısı Andromache'yi ve Odysseus da Hekabe'yi almıştır. Öfkeli hayaleti yatıştırmak adına durumu Agamemnon'a anlatan Akhilleus'un oğlu Neoptolemos Polyksena'nın getirilmesini emreder. Polyksena Troia'dan bu şekilde alınır. Âşık olduğu adamın mezarı önünde Akhilleus'un arkadaşları kızı yarı çıplak bir vaziyette kurban etmek için hazırlarlar.

*“Akhalar Polyksene'yi kurban etmek üzere birlikte karar vermişlerdir.”*²⁸⁶

Agamemnon Polyksena kurbanının gerçekleşmesini istemezken Akhilleus'un oğlu kılıçla kızı boğazına attığı bir darbe ile kurban eder. Akhilleus'un öfkesi kendi savaş payının verilmesi üzerine yatışır.²⁸⁷

*“Polyksene'nin kurban edilmesi fikrine Agamemnon karşı çıkmıştır.”*²⁸⁸

Bu şekilde anlatılan mit Troia'dan daha önce başlayan bir öfkenin savaş kazanılsa bile halen devam ettiğinin bir göstergesidir. Paris Akhaların elinden Helene'yi halası Hesione'nin kaçırılmasının intikamı olarak kaçırmış ve sonuç olarak kendi kardeşinin ölümüne sebep olmuştur.

Bir başka anlatı da ise savaşın başlangıcındaki İphigenia kurbanı ile rüzgârları kendilerine destek alan Akhaların yine savaşın bitiminde bu sefer ülkelerine dönmek için

²⁸⁵ Euripides. (1938): 36-43

²⁸⁶ Euripides. (1938), 107-115

²⁸⁷ Çevirici, F. (2006): 44

²⁸⁸ Euripides. (1938), 119-121

destek istemelerine yol açmıştır. Rüzgârların tersine esmesi durumu yine bir kâhinin öfkeli bir ruhu dindirmek için kurban verilmesi gerektiğini söylemesi üzerine Akhilleus'un oğlu babasının öfkeli hayaletinin rüyasına girerek Polyksena istediğini söyler.

“...Şimdi Argoslulara özellikle de Atreus'un oğlu Agamemnon'a söyle, Priamos'un kızı Polyksene'yi benim mezarıma götürün ve orada kurban edin. Herhangi biri benim öfkeme karşı gelirse hepsini yakarım. Derinliklerin büyük dalgaları ve fırtınalarla onların yollarını engellerim ki onlar evlerine dönmek için sunularda bulunurlar. Fakat o evlenmemiş kızı öldürdüğünüzde kin beslemem, her kim isterse onu benden uzağa gömebilir. Sonra soluk soluğa uyanan oğlu (Neoptolemos) uyandı ve babasını aklından geçirdi”²⁸⁹

Odysessa ülkesine dönmek için gerekli olan bu kurbanı gerçekleştirmek için hiç vakit kaybetmez. Ama Agamemnon bu kurbana razı değildir.

“Akhilleus'un oğlu kollarının arasına Polyksene'yi almış ve kurban edecekken Agamemnon Polyksene'nin dokunaklı konuşmasına istinaden kızı serbest bırakın emri vermesi üzerine;

Onlar, emrin son kelimelerini işitir işitmez, hükümdarın iradesine boyun eğerek, onu bıraktılar. Polyksene, efendimizin sözlerini işitince, duvağını tuttu. Omuz başından yan beline, göbeğinin yanına kadar yırttı, memelerini ve heykel gibi nefis göğsünü meydana çıkardı. Sonra, bir dizini yere koydu, yiğitlikte eşsiz şu sözleri söyledi.

*«İşte göğsüm, genç adam!
Eğer, oradan vurmak istiyorsan, vur;
eğer boynumdan vurmak istiyorsan,
işte boynum da hazır»”*

“Kimi, elleriyle ölünün üzerine yaprak atıyordu;

kimi,

kurban yerini çam kütükleriyle dolduruyordu.

Hiçbir şey taşımayanları, arkadaşları şöyle ayıplıyorlardı:

*«Genç kızı ne örtüyor, ne süslüyorsun,
elleri boş orada durup duruyorsun,
öyle mi hain?*

Bu kadar yiğit yüreğin, seçkin ruhun sahibine hiçbir şey sunmayacak mısın?»”²⁹⁰

²⁸⁹ Quintus Smyrnaeus, XIV: Çevirici 2006: 30.

²⁹⁰ Euripides. (1938): 554-580

Troia'dan gelen Polyksena babası ve kardeşlerinin katillerinin elinde köle bir kadın olmak yerine sevdiği adamın mezarı üzerinde kurban edilmeye razı olur. Kurban edileceği yere hiç başını eğmeden bir göğsü açık ve duvaksız olarak getirilir. Bu Troia'lı kadınların ölümden hiç korkmadıklarının bir göstergesidir. Burada kurban eylemi ile başlayan savaşın kazanılması ile yola çıkmak isteyen Akha savaşçıların tekrar kurban eylemi ile yola çıkma istemeleri gayet doğaldır. Fakat burada Polykse'nanın katledilmesinde bir ölümün kurban eylemi adı altında yumuşatıldığı da düşünülebilir. Kurban ritüeli adına gerçekleştirilen, takip edilen bir davranış sistemi bulunmamaktadır.²⁹¹

“Akhilleus'un hayaletinin Achaeans'tan talep ettiği şey, leydim sizin değil, onun ölümüdür.”²⁹²

Polyksena'nın kurbanında klasik kurban ritüeli sabit olarak izlenmemiştir. Aksine tamamen kurban ritüelinin dışına çıkmıştır. Kurban bıçağı, kurban sunağı, kurban çanağı gibi malzemeler yoktur. Mezar sunak olarak kullanılmıştır. Neoptolemos'ın kılıcı kurban bıçağıdır. Ama kurbandan sonra saklanmaz ve suçlanmaz. Kurban gönüllü değildir ve son dakika kendini sunar. Göğsünü açması kendini kurban etmesi anlamına gelmektedir.

“Odysseus, sağ elini cübbenin altına sakladığını ve sakalına dokunmayayım diye yüzünü çevirdiğini görüyorum.

Gönül alın; benim durumumda yakaranın Tanrısından güvendesin, çünkü hem mecbur olduğum için hem de ölmek istediğim için seni takip edeceğim;

çünkü isteksiz olsaydım, korkak bir kadın, yüreksiz bir kadın gibi görünürdüm.

Günlerimi neden uzatayım?

Babası tüm Friglerin efendisi olan ben, hayattaki en büyük gururum.

Sonra, kimin evini kendim yapacağımı görmek için, talipler arasında keskin bir kıskançlığın merkezi olan krallar için bir gelin olma yolunda güzel umutlarla beslendim; ve Ida'nın her leydisinin üzerinde kraliçeydim; ah ben!

bakireler arasında, bir Tanrıçaya eşit, sadece ölüm dışında hayran kaldım, ama şimdi ben bir köleyim!”²⁹³

²⁹¹ Çevirici, F. (2006): 34

²⁹² Euripides. (1938): 335-339.

²⁹³ Euripides, (1938c): 345-355

Kurbanın kanı akıtılmadan önce sunu sunmak o kişiyi ya da Tanrıyı anmak anlamına gelir. Burada dikkat edilmesi bir husus Polyksena'nın kurban edilmesi Tanrıya ithafen değil Akhilleus'a ithafen olmasıdır. Tanrının rızasını kazanmak ya da öfkeli Tanrıyı sakinleştirmek için değil savaş esiri olan bir bakireyi hak ettiklerini düşündükleri kişinin mezarı başında ona kurban etmektir. Yapılabilecek en doğru yorumu Tanrıça Thetis'in oğlu olduğu için ve ölümsüzlüğün sınırından döndüğü için Akhilleus'un Tanrı gibi görülmesidir.

“Gel başımı ört Odysseus ve beni götür; şimdilik, ölümcül darbeden önce, kalbim annemin feryatlarıyla, onunki benimkilerle eriyor.

Ey gün ışığı! Çünkü yine de sana adınla hitap edebilirim, oysa şimdi senden payıma düşen yalnızca Akhilleus'un mezarı ile kılıç arasında gidip gelmektir. Odysseus ve yardımcıları Polysena'yı uzaklaştırır.”²⁹⁴

Sonuç olarak Yunanlılar arasında insan kurbanı çok nadiren görülen bir olaydır. Kurban eyleminin günlük ritüellerde yer almasına karşılık insan kurban etmek her ne kadar küresel bir olayla karşılaşmış olunursa olunsun tercihen Tanrıların bile hoş karşılamadığı bir durumdur. Çünkü Tanrı Zeus'un oğlu Dionysos'u parçalayarak kurban eden titanlara kendi silahı olan şimşeklerle saldırması insan kurban etmeye yönelik tavrını net olarak ortaya koyar. Yine Artemis'in Agamemnon'un öfkesini dindirmek adına kızını kurban etmek istemesi ve sonunda gökten dişi bir geyik ile inmesi bir Tanrıçanın bile insan kurbanına olan hoşnutsuzluğunu gözler önüne sermektedir.

2.5. Antik Yunan Tanrıları ve Kurban Kültleri

Edebi kaynaklar, arkeolojik kanıtlar, sözlü anlatım geleneği ile birlikte hem toplumlar arası hem de nesiller arası aktarım sağlayan tüm bu veriler ışığında kurban eylemlerinin nedenlerini, amaçlarını, psikolojisini her bakımdan ele aldık. Kurban eylemlerinin ritüelleşmesindeki kökenlerin en ilkel zamanlara dayandığına ve Arkaik dönemin insanları sorunsuz bir şekilde yaratılışı tekrar etmek zorunda olduğu inancına ulaşmışlardır. Bu inanç doğrultusunda Tanrılarla olan tüm bağlarını bu yollardan geçirmişlerdir.

Farklı dönemlerin farklı tanrıları vardır. Özellikle çok tanrılı olan dinlerin dönemsel olarak değişim gösteren milli gelenekleri dahil değişen etnik durumları içlerine alıp kabul ettikleri tanrılarına tapınma ritüellerini geliştirmiş ve değiştirmiştir. Klasik dönem Yunan toplumu kendinden başka gruplara barbar gözüyle bakmış olsa da kültürel gelişimlerini destekleyecek faktörlere her zaman açık olmuşlardır.

²⁹⁴ Euripides, (1938c): 435-440

Bir diğ er değişim sebebi ise Yunan toplumunda sıklıkla görülen üst tabaka-k le kavramlarının yaratmış olduğu ayrımcılığın insanlar arasındaki yönelimleri değiştirmesidir. Siyasi olarak erkleri elinde tutan sınıfın tanrı ile kurulan iletişimdeki yeri kurban ritüellerine yansımıştır. Tanrı ile iletişimde bile bir aracıya ihtiyaç duyan grupların bir araya gelerek kendilerine yakışır tanrılarla, gizem kültleri içinde kurban ritüelleri geliştirmişlerdir. Aileler arasında bile farklı kurban ritüelleri geliştirilmiş ve sadece tanrıya yakınlık kurmak istemişlerdir. Bu şekilde tanrısını, ritüellerini ayıran bir toplumda her tanrıya ait kurban ritüellerini incelememiz şart olmuştur.

2.5.1. Demeter

Demeter kültü Phigalians adlı bir mağarada başlamıştır. Poseidon'un Demeter'e tecav z  sonucu doğan Persephone'nin kaçırılışı ve yer altına gitmesi ile siyahlar giyinip mağaraya sığınan Demeter; dünyada kıtlığa sebep olmuş, ekinler yok olmuş, insanların ürettiği her şey bereketini kaybettiğine inanılmaya başlanmıştır. Durum  yle bir hal almış olacak ki Tanrıların bile Demeter'in nerede olduğunu bilmediğine inanılmıştır. Mitolojik bir anlatıda Zeus'un Pan'ı Demeter'i aramaya doğaya gönderdiği ve Pan'ın, Demeter'i Phigalians adlı bu mağarada bulduğu söylenir. Mağara önünde bulunan bir kayanın halk arasında kadına benzetilmesi üzerine yapılan bu yorum daha sonra bir kahinin Pan'dan almış olduğu bilgi neticesinde, Tanrıça için yapılan şenlik ve kurban törenlerinin ihmal edildiğini ve Phigalia halkının Demeter'i sakinleştirmek adına ritüeller gerçekleştirmesi gerektiğini s yer. Phigalia halkı kurbanlar için özel yasalara tabi tutulur; ağaçların ilk meyvesi, üzüm, bal peteğinin ilk mahsulü, b k lmemiş yağlı yönler, sunaklarda Tanrıçaya sunulur, rahipler tarafından çocuklar kurban edilir.²⁹⁵

Demeter daha sonra Yunan halkının tarım Tanrıçası olmuş; hasat, bereket, toprak ile ilgili tüm ritüellerde başvurulan Tanrıça haline gelmiştir. Erkeklerin avlanma alanında evin dış kısımlarındaki meselelerle ilgilendikleri düşünülürse Tanrıçanın kadınlarla daha çok i  i e olduğunu söyleyebiliriz. Bu y zdeendir ki Tanrıçanın kadınlar arasındaki gizem kültürlerindeki yeri daha fazladır. Yeme alışkanlıklarının sürekli politik meselelere karıştığı ve kadınların bu konuda kendilerine ait bir statü oluşturduğu ritüeller, dişi ve eril olanın ayrımını kesin olarak ortaya koyar. Bu bağlamda kurban ile iletişim kurmayı erkek tekeline almadan kendilerine yeni ritüeller oluşturan ve bunları tamamen gizli olarak yapan kadınların Tanrıçaları da bu

²⁹⁵ Harris, D. (1991): 490-89-88

ritüellere ortaktır. Thesmophoros; Demeter onuruna bu gizemler içerisinde verilen en büyük bayramdır.²⁹⁶

M.Ö. 7. yüzyıldan Helenistik döneme kadar, Yunan kentinde, fizyolojik doğaları ve doğurganlık ayrıcalıkları nedeniyle doğrudan “kadınlar soyu”nu ilgilendiren bir politik-dini işlev üstlenir. Kadın türünü kasıtlı olarak politik-dini alanın sınırlarına iteleyeni, fakat kendi değerlerine içkin belirli sınırlamalar tarafından kadınlara tüm sistemin yeniden üretiminde belirleyici bir rol vermeye zorladığı görülen bir toplum ve düşünce sisteminin çelişkileri düğümlüdür.²⁹⁷

Demeter; domuzun, tahıl ruhunun ortak bir bedenleşmesi olduğunu varsayarsak, Demeter ile o kadar yakından ilişkili olan domuz, hayvan şeklindeki Tanrıçanın ta kendisi olarak betimlenir. Arkeolojik verilerde Demeter, bir domuzu taşıyor ya da domuz eşliğinde temsil edilirdi. Demeter için düzenlenmiş açık veya gizli üm ritlerinde domuz kurban edilirdi. Bunun nedeni de domuzun insanların ekmiş olduğu veya ekeceği tahıla zarar vererek Tanrıçaya bir nevi isyan ediyor oluşundandır. Bu yüzden domuz insanlar açısından Tanrıçanın bir düşmanı ilan edilmiştir. Fakat bir Tanrı hayvan şekli ile düşünölmeye başlandıktan sonra Tanrı hayvan şekli ile kurban olarak sunulursa Tanrı kendi kendine kurban edilmiş olur. Bundan sonra başlangıçta Tanrı karakterlerinde kesilen hayvana, bu Tanrıya düşmanlığı yüzünden ona sunulan bir kurban gözüyle bakılmaya başlanır; kısacası, Tanrı kendi kendinin düşmanı olduğu için kendisine kurban edilir.²⁹⁸

Arkeolojik kalıntılardan elde edilen bilgilere göre Demeter kültüne ait olduğu düşünülen yapılar ve kalıntılar vardır. Hidroforlar, domuzlar, kuşlar, kadınlar, çocuklar, kemik maskeler, bir dişi Tanrı, Tanrının kaz tutan çıplak bir bedeni ve sayısız kadın heykeli bulunur. Demeter’e adak malzemesi olarak pişmiş topraktan yapılmış nesneler çeşitlilik arz eder. Ayrıca M.Ö. 314 ve 166 arasında *Hieropes* (kurban görevlileri) muhasebe defterlerinde ortaya çıkan şema, Thesmopharia’ya yönelik kurban satın alımlarında bu nesnelerin özel bir

²⁹⁶ Detienne, M ve Vernant, J-P. (2020): V/199

²⁹⁷ Kadınların, kentlerin politik dinleri dışına çıkarak, kendilerine yeni yol oluşturarak yaratmış oldukları Demeter kültü içerisinde Thesmophoria törenleri ile; erkeklerin uzak tutulmasının hissettirdiği gizem ortamındaki şiddeti anlatan bir anekdot vardır. Kyrene kralı Battos’un hikâyesidir. Kral bu gizemi çözmenin peşine düşmüştür. Kral ilk önce gücünü kullanarak rahibelerden törene katılımına izin vermelerini emreder. Fakat rahibeler bunun uygun olmadığını söyler ve kralı caydırmak isterler. Israrcı olan krala bu sefer törenin seyircilere uygun, olağandışı olmayan ilk kısmını izletirler. Burada olan; kadınların kutsal kıyafetlerini giyerek kendilerinden geçmeleridir. Törenin devamında elleri ve yüzleri kanlı olan ve kılıç sallayan kadınlar birden anlaşılmış gibi kral Battos’un üstüne atlarlar ve onun erkeklik organını kesmeye yeltenirler. Detienne, M-Vernant, J-P. (2020): V/200.

Bknz: Bekkeri, I,1854. “Suidae Lexicon; Ex Recognitione” 1785-1871, Berolini, Typis et Impensis G. Reimeri. <https://archive.org/details/suidaelexiconexr00suid/page/265/mode/1up> E.T 04.11.2022

²⁹⁸ Frazer, J.G. (2012): II/47-48

kategori olarak ele alındığını ve rahibelerin bunun için bir miktar para vermiş olduğunu görürüz. Demeter için hamile bir domuz, ellerinde yemek pişirme malzemeleri, yağ, meyve ve eti pişirmek için odun kömürü ve odun bulunur.²⁹⁹ Domuz ve yavrularının heykellerini taşıyan özel olarak görevlendirilen kadınlar vardır. Bazı anlamlar içeren şekiller verilmiş nesneler bir sepette hazır bulunur. Bu sepete “*Kista*” denirdi. Kanlı kurbanın dışında bu nesneler çanak, çömlek minyatürleri ile halka adak olarak sunulur.³⁰⁰ Demeter festivalleri tapınakta başlar gece olunca doğada devam ederdi.³⁰¹

Thesmophoria törenlerinde domuzlar kurban edildikten sonra yere açılmış olan çukurlar içine atılır ve orada çürümeye bırakılırlar. Pharmakos kurbanlarını andıran bu ritüelde günahları kurban hayvanına yüklemekten ziyade hayvanın Tanrıçanın tarlalarına zarar vermiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Domuzun Persephone mitinde yeraltına Tanrıça ile birlikte girişi, kurban edilen kurtarıcının eşdeğeri olarak görüldüğünü de bizlere gösterir. Sonsuz yeraltı yaşamının kapılarını açan, kılavuzluk edecek olan domuzdur.³⁰²

Tanrıça için ritüel birkaç gün sürer ve tapınak rahibeleri bayram boyunca oruç tutarlar. Oruç, sadece (çiğ ya da pişmiş lapa olarak) arpa ve buğday, kuru incir, yağ, şarap, bal, pişmiş susam tohumları, haşhaş tohumları, sarımsak ve peynir gibi yiyeceklerin yendiği bir ritüeldir. Üç tam gün boyunca inzivaya çekilen Demeter’in kadınları arasında bir tür vejetaryenlik olduğu söylenebilir. Oruç bittikten sonra çürüyen domuz yavruları yerdeki çatlaklardan çıkarıldıktan sonra kurban eylemi gerçekleştirilirdi. Bundan önce kadınların kanlı kurban ritüeli yerine kansız kurban ritüellerini devam ettirdikleri düşünülmüş olup Delos’ta ortaya çıkan arkeolojik kanıtlar kanlı kurbanların varlığını kanıtlamıştır.³⁰³

Ayrıca Aristophanes’in Thesmophoria’da kadınlar oyunundaki tanıklığı eklenir. Onu mahvetmeye kararlı bir grup kadının planlarını bozmayı ümit edenler tarafından gönderilen, “kadın düşmanı” şairin yardımına koşmuş hatırlı bir akraba Thesmophoria’nın ortasında maskesinin düştüğünü görünce, annesinin kollarındaki bir bebeği rehin almaktan başka çare bulamaz. Bebeğin boğazını sunağın üzerindeki kurbanların yanında kesmekle tehdit eder: “Tam burada, bu uyluk kemiklerinin üzerinde, bu bıçakla vuracağım ve dökülen kanı sunağı ıslatacak” der ve panik yapıp (aslında bir bebek gibi kundaklanmış bir şarap tulumu olan) zavallı bebeğin boğazını kestiğinde, gözü yaşlı anne kanı toplamak için kan vazosu ister.” Thesmophoria’da kan dökülmesi yersiz olsaydı, sahnenin komik bir etkisi olmazdı. Bıçak,

²⁹⁹ Detienne, M ve Vernant, J-P. (2020): V/209

³⁰⁰ Cronkite, S - M. (1997):311

³⁰¹ Harris, D. (1991): 497-527

³⁰² Campbell J. (1992): 140

³⁰³ Harris, D. (1991): 304

kanı yakalamak için tekne, sunak, tanrılara ayrılmış kemikler ve rahibeye gitmesi gereken birinin hepsi beşinci yüzyıl Thesmophoria çerçevesinde kan ve besin kurbanına atıfta bulunan işaretlerdir.³⁰⁴

Thesmophoria’da domuzları “*kurbanlık*” olarak kullanmaya dair iki yöntem vardır. İlkinde, hayvan yer yarıklarına fırlatılır; bir kadın yere doğru eğilir ve sol elinde kek dolu bir sepet taşır; sağ eliyle ise, şüphesiz onu uçuruma bırakmadan önce, kuyruklu bir domuz yavrusu tutar. Benzer şekilde, Sicilya tapınaklarında bulunan adak heykelciği, sağ elinde bir meşale tutan ve sol kol ucundan baş aşağı küçük bir domuzun sallandığı bir kadını tasvir eder. Eubouleus’un zamanından beri Persephone’yi kaçıran Tanrının açtığı büyük yarıktan yutulmuş diğerleri gibi, orada kaybolurlar. Hayvan çürümeye bırakılır. Kanı ne yere ne de sunağa akar ve eti, yenilen şeylerin alanında olduğu gibi pişirici veya imha edici ateşle temastan da çekilir. Diğer durumda, kurban kurbanlık usulü ile hazırlanır ve beslenme jestlerine ve pratiklerine tabidir. Muhasebe defterinde pişirme aletlerinden son çeşnisine kadar belirtilen tüm malzemeler bu tür bir kurban için tasarlanmıştır.³⁰⁵

Khthonia adı verilen bir başka Demeter bayramı da olağandışı ritüel hamleleri barındırır. Bunlardan ilki kurban hayvanının vahşi bir hayvan olduğudur. Çünkü Tanrılara layık olan bir inek, sürünün en güzeli ve özel olarak seçilmiştir. Ancak bağıdır ve onu tutan kadınlar vardır. Açlıktan vahşileşmiş bir halde tapınağa doğru götürülür. Kapılar içinde 4 tane yaşlı kadın ve bir vahşi ineğin üzerine kapanır. Tören kortejinde rahipler, yöneticiler, ardından erkek ve kadınlar en sonda ise yaz çiçekleri ile taçlandırılmış beyaz giyinen çocuklar vardır. Yaşlı kadının³⁰⁶ biri vahşi ineği sanki bir çocukmuş gibi kulağından tutarak ortaya çıkarır. 4 yaşlı kadının elinde tırpan vardır ve hayvana ilk ulaşan boğazını keser.

Thermophoros, Eleusis, Yunan dünyasında Demeter ile özdeşleştirilen dini ritüellerdir ve sık sık Osiris-İsis ile karşılaştırılır.³⁰⁷ Daha sonra da, bir hayvanı, Tanrının düşmanı olması dışında bir Tanrıya tapınma olarak kurban etmenin anlamsız olduğunu düşünen söylence bilimciler tarafından domuz, bir düşman olarak Osiris’in karşısına çıkarıldı ya da Plutarkhos’un söylediği gibi domuz Tanrılar için aziz olduğu için değil, bunun tersi olduğu için kurban edilmeye uygun görülmüştür.³⁰⁸

³⁰⁴ Aristophanes. (1938): 754-55

³⁰⁵ Weiss, Z. (2020): 25

³⁰⁶ Pusasians’ın yapmış olduğu gözlemler sonucu yaşlı kadınların elinde bulunan kurban silahının (tırpan) yaşlı kadınlara verilme amacı; bu kadınların artık aylık bedensel yenilenmeden arınıp kadınlık özelliklerinden ayrılmış olmaları olduğunu söyler.

³⁰⁷ Heredotos, (2013): 147/60.

³⁰⁸ Plutarch. (1878): 70

2.5.2. Dionysos

Heredotos'a göre Dionysos kurban törenleri, Yunanlılara Tyrlu Kadmos ile gelerek Boiotia'da yaşayan Fenikelilerden öğrendiklerini ve birebir onların gelenek ve göreneklerine uygun bir ritüel takip ettiklerini söyler. Fakat bu Tanrıya iki bölgenin insanları da aynı derecede tapıyor diyemeyiz ama Yunanlıların kendilerine göre hafifletirerek Dionysos ve kurban tören ritüellerini kabul ettiklerini söyleyebiliriz.³⁰⁹

Dionysos gibi bir Tanrı, hayvan ve insan formu arasında gidip geldiği ve Yakın Doğu'nun eski tarım temelleri ile yeni kurtuluş dinleri arzularının kavşağında olduğu için, geçen yüzyılın sonunda tüm entelektüellerin düşüncesinde önemli bir rol oynadı. Bu entelektüeller "yaban halklara" atfedilen vahşi ve aykırı ritüeller ile ahlaki değeri ve ruhani amacı din alanıyla bağlantılı olduğu konusunda hiç şüpheye mahal vermeyen ortak toplumsal ilişki biçimlerini birbirinden ayırmaya özen gösterdiler.³¹⁰

Resmi ibadet olarak canlı bir hayvanı Tanrılara Prometheuscu tarzda kurban etmeye razı olmak, insanların yalnızca titanların suçunu süresiz olarak tekrar etmelerini gerektirir. Bu kurbanı reddederek, herhangi bir hayvanın kanının dökülmesini yasaklayarak, etli yiyeceklerden uzaklaşarak kendilerini tamamen "saf" çileci (kendi sosyal ve dini normlarına tamamen yabancı) bir yaşama adamak için insanların doğasındaki tüm titan unsurları dökmeleri gerekir. Bu mit³¹¹ Tanrının kurban edilmesi ya da Tanrının kendini kurban etmesi olarak iki yönlü kurban eyleminin Tanrıyı kurban etme rolünün bir örneğidir. Dionysos'ta kendilerindeki ilahi parçayı geri getirebileceklerdir. Tanrıya bu şekilde geri dönerek, her biri, beşeri düzeyde ve bireysel varoluş çerçevesinde, Dionysos'un kendisinin ilk parçalandığı ve sonra yeniden oluşturulduğu eziyet sırasında Tanrı olarak bildiği aynı yeniden birleşme hareketini başaracaktır.³¹²

Çocuk suretindeki bir Tanrı, eski zamanların kralları olan Titanların tümü tarafından hep birlikte katledilir. Beyaz toprak maskeleri takmış, alçı ile yüzlerini ve boyunlarını boyamış katiller kurbanı kuşatır. Dikkatli el kol hareketleri ile çocuğa büyüleyici oyuncaklar gösterirler. Titanlar, bir topaç, bir çingirak, eklemli uzuvlara sahip bebekler, aşık kemikleri, bir ayna ile çocuk Dionysos'u oyalarlar. Kurban parlatılmış metal çemberden yansıyan kendi görüntüsüne bakarken, diğer Titanlar ona vurmaya başlar, Parçalara ayırır ve parçaları bir kazan haşlarlar. Sonra Yunan kurban pratiğinin gereğine göre çocuk tanrı Dionysos ateşte

³⁰⁹ Herodotos. (2013): 142-143/49

³¹⁰ Detienne, M ve Vernant, J-P. (2020): 30

³¹¹ *Bu titanların başlangıçta işlediği kutsala aykırı cinayet ile ilişkilidir.

³¹² Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): 92

kızartılır. Zeus'un yıldırımını işledikleri suçu cezalandırmadan ve onlara içinden insan türünün dolacağı duman ve küllere dönüştürmeden önce eşit parçalara bölünmüş kalp hariç hepsini yutmaya ancak zamanları olur.³¹³ Ayrıca Giritlilerin takip ettikleri bir boğayı dişleriyle parçalama âdeti de Zeus tarafından kabul edilmez.

Dionysos dehşeti Zagreus-Dionysos dramasının sahnelenmesinde yer almadan önce “*yüzlerini alçı ile kaplar ve bunu elbette tanınmamak için yaparlardı.*” Öte yandan, yine aynı savunucular, “ kendi haline bırakılmış insanlığın en asil eğilimlerini alaycı bir biçimde nasıl kirlettiğini göstermek isterler.”³¹⁴

Attika'daki Erkhia Mahallesi takviminde, Semele ve Dionysos'a bir rahibe tarafından sunulan bir kurban vesilesiyle, kurban parçaları, kadınlar arasında dağıtılır ve yerinde tüketilir ya da et; çiğ, haşlama, kızartma olarak tüketilirdi.³¹⁵ Bu, dişi unsurun baskılandığının bu durumda annesiyle açıkça ilişkisi olan Dionysos'un gücü ile ilgili olduğu bir kurbandır.³¹⁶

Dionysos törenlerinde “*Öküzün öldürülmesi*” (*bouphonia*)³¹⁷ olarak bilinen Athena kurbanında bir öküz kurban edilirdi. Bu kurban töreni Haziranın sonunda ya da Temmuzun başlarında yapılırdı. Söylenceye göre, bu kurban geleneği toprağı etkileyen kuraklığa ve kıraçlığa bir son vermek için başlatılmıştı. Kurban töreni şöyle olurdu: Buğdayla karıştırılmış arpa ya da onlardan yapılan çörekler Akropolisteki Zeus'un tunç sunağına konulurdu. Sunağın çevresinde öküzler dolaştırılır, sunağa gidip üzerindeki sunuyu yiyen öküz kurban edilirdi.³¹⁸

Dionysos'un hem keçi hem de bir boğa olarak temelde bir bitki Tanrısı olduğu sonucuna varabiliriz. Tapınanların her birinin, Tanrının canlandırıcı ve bereketlendirici

³¹³ Detienne, M. - Vernant, J. P. (2020): I/8

³¹⁴ Detienne, M. - Vernant, J. P. (2020): 34

³¹⁵ Kurban eti üzerindeki ilk aşama kurban ateşinin yanı başında yenilecek etin hazırlanması yani kızartılmasıdır. Burada da ilk olarak yenilecek parçanın duman yoluyla önce Tanrıya ulaştırılma isteği var. Kızartmanın ardından haşlamanın gelmesi gerektiğini dikte eden kural da o kadar kısıtlayıcıdır ki, (haşlandıktan sonra kızartılan) Dionysos mitinin Orpheuşçu açıklamasıdır. Bu kuralı tersine çevirerek, Orpheuşçuların insanlık adına yapmış oldukları açıklama insanlığın “daha kötüden daha iyiye” giden yolda, haşlanmış yemekler sanatını öğrenmeden önce kızartılmış et yemiş olmalıdır.

³¹⁶ Detienne, M. - Vernant, J. P. (2020): 204

³¹⁷ Boğanın elverişli olma koşulları katı biçimde tanımlanmış ve üvendere tarafından zedelenmiş olmamalıdır, beyaz püskülleri olmalıdır, boynuz tam olmalıdır ve katran kadar kara olmalıdır. O zaman evi denilen yere getirilir ve keçi kılından iple bacakları bağlanır. Sazdan hasıra yerleştirilir. Bir koyunun sunulmasından sonra, boğanın kulağına bir sazla büyüler fısıldanarak ağız yıkama ritüeli gerçekleştirilir. Sonra sedir ağacı sakızı serpiştirilir. bir maltız veya meşale ile boğanın simgesel olarak temizlenmesine yardımcı olunur. Çevresine undan bir daire yapılır, kahinin söylevinden sonra bıçakla öldürülür bilinmeyen bir nedenle, sol omzundan sinir alınır ve hayvanın derisi yüzülür. Sonra sedir, selvi özel bir un ile büyük davulun önüne gömülür. Kırmızı bir kumaşa sarılır, batıya gömülür. Yeni davula geçirilecek postun hazırlanması için ayrıntılı talimatlar verilir. Campbell, J. (1995):.52

³¹⁸ Frazer J. G. (2004): I/40

etkisinden pay alabilmeleri için hayvan tıpkı *Khond kurbanının*³¹⁹ parçalara ayrılışı gibi parçalanırdı. Hayvanın eti, kutsal bir yiyecek olarak yenirdi, onun bir kısmının da tarlalara gömülmek ya da bitki tanrısının hızlandırıcı etkisini dünya yemişlerine aktarmak için kullanılmak üzere eve getirildiği çıkarsayabiliriz.³²⁰

Kurban edilecek olan hayvan su taşıyıcılar denilen kızların, taşıdığı su ile ıslatılır. Kurban eyleminin gerçekleştirildiği balta veya bıçak su dolu kapta saklanır. Bıçak kurbanına hazır hale getirilir. Kasaplardan biri öküzü baltayla yere devirir öteki ise bıçakla boğazını keserdi. İlk kasap, öküzü yere devirir devirmez baltayı elinden atar ve kaçar; hayvanın boğazını kesen adam da onun yaptığını yapardı. Bu arada öküzün derisi soyulur, oradaki herkes etini paylaşıldı. Daha sonra deri samanla doldurulur ve dikilirdi. İçi doldurulmuş hayvan ayakları üzerine dikilir, sabandaymış gibi bir sabana bağlanırdı. Daha sonra öküzü kimin öldürdüğünü saptamak için eski bir mahkeme binasında kralın başkanlığında bir yargılama olurdu. Suyu getirmiş olan genç kızlar baltayı ve bıçağı bilemiş olanları suçlardı; baltayı ve bıçağı bilemiş olan adamlar bu aletleri kasaplara verenleri suçlardı; kasaplarda suçu baltanın ve bıçağın üzerinde atardı, sonunda bu aletler suçlu bulunur, yargılanır ve denize atılırdı.³²¹

*“vuruşuyla düşer kurban semavi Tanrılar için
ılık kanla boyamadan önce çektiği bıçağı,
daima “devam edeyim mi?” diye sorar,
aksi buyrulmazsa devam etmez.
bazıları, koyunlar gelmediği ama
çekilip götürüldükleri için,
bu hareketten ötürü....*

.....

.....

*acaba kurban, suda duran bıçakları
önceden görüp de korktuğu için hayvanın korkusundan mı bugün böyle adlandırılmış.*

.....

*hatta eski lehçe de koyuna Agonia denirdi.
ve bana göre sözcüğün asıl kökeni bu sonuncusudur.*

.....

*yine de kurban töreninin kralı
Tanrısallık güçleri, yünlü bir dişinin koyunun
eşiyle yatıştırmak zorundadır.”³²²*

³¹⁹ Khond kabilesinde Meriah ailesinin soyundan gelenleri hasat zamanı bereket artsın, daha çok yağmur yağması amacıyla bir ağaca bağlayıp türlü işkencelerle kurban edilmesi. Kurban eziyet edilerek öldürülür ve parçalara ayrılır. Frazer J. G. (2004): I/45

³²⁰ Frazer, J.G. (2012): II./47

³²¹ Naso, P.O. (2016) .44/114

³²² Naso, P.O. (2016): 44/320-335

2.5.3. Athena

Athena festivalleri özellikle “*Panathenaia*”, topluma birçok yönden hizmet etti. Bu festival dışında Yunanistan'da toplu yemekler yenilmezdi. Akrabalık bağları olsa da toplumları, kent devletlerinin bağlarını güçlendiren toplu ziyafetlerdir. Bu festivaller kahramanlar için, Tanrı toplumu ilgilendiren kitlesel olaylar için düzenlenir ve belli günlerde sadece festivale hizmet edilirdi. Örneğin Atina ve Attika iki düşman topluluk olsa da Pers savaşlarında bir olup kazandılar ve bunu Panathenaia'da kutladılar.³²³

Tanrıçanın kendi bedenleşmesi olarak karşımıza çıkan kutsal hayvan keçiydi. Bir keçinin Athena ile birlikte yılda bir kez sunulduğu kendisine ait kutsal kurban törenlerinde hayvanın derisini (*aegis*) sarılmış olan kurban etlerinden anlaşılmaktadır. Ama keçi daha önceleri Tanrısal olarak görülmemiş aksine keçi bir kurban hayvanı olarak sunulmak yerine Tanrıçanın tapınağına girmesine bile izin verilmemiştir. Nedeni ise Athena'nın kutsal ağacı olan zeytin ağacına zarar vermiş olmasıdır. Önceleri bu şekilde bir dışlanan keçi, sonraları Athena'nın kendi kurban hayvanı ilan edilmiştir. Eğer ki bir hayvan yılda bir kez bir Tanrı adına kurban ediliyorsa bu ritüel Tanrıyı temsil ettiği için gerçekleştirilir. Burada da Athena'yı yılda bir kez anmak adına bir keçi kurban etmek akropolde yaşayanların tapınak için yapması zorunlu görevlerinden biridir. Kurban ritüelleri tapınak içinde gerçekleştirilir ve hayvanın derisi (*Aegis*) Tanrıçanın heykeli üzerine koyulurdu.³²⁴ Aynı şekilde Mısırdaki “thebaide koçlar” kutsaldı ve kurban edilmezdi. Fakat yılda bir gün bir koç kesilir derisi Tanrı Ammon heykelinin üzerine konurdu.³²⁵

Pylos'ta Athena'ya bir düvenin kurban edilme ritüelinde hayvan, yün ve çelenkler ile süslenir, boynuzlarına değerli eşyalar takılırdı. Tahıllar tuzla karıştırılmış halde sepetler içinde saklanır ve hayvan sunağa yaklaştığı sıralarda üzerine serpilerek hayvanın ölümüne razı olduğu izlenimi verilirdi. Sunakta gerçekleştirilen bu törenin ilk ritüeline “*katharchestai*” denirdi.³²⁶

Arkaik dönem insanları kural olarak hasat zamanı ilk hasadı Tanrıya armağan ederlerdi. Bu geleneğin devam ettiğini ilk meyvelerin, bağın ilk üzümünün ya da ilk üzümden yapılan şarabın Tanrıya sunulmasından anlayabilmekteyiz. İlk olan Tanrıya ait ise bunu herhangi bir insanın yemesi ciddi küresel problemler yaratabileceğine olan inanç ve ilk olanın sunusunu Tanrıya armağan etme geleneği yüzyıl devam edegelmiştir. Bu yüzden, bir insan ya

³²³ Harris, D. (1991): 470.

³²⁴ Frazer J.G. (2012): II/66

³²⁵ Herodotos. (2013): 138/2- 42

³²⁶ Ekroth, G. (2014): 20/326

da bir hayvanın ilk kutsal meyvelere cesaretle el attığı görüldüğünde o insana ya da hayvana doğallıkla, kendi malına el koyan insan ya da hayvan şeklinde Tanrının kendisi olarak bakılırdı. Kansıız kurban geleneğinde bu şekilde bir sunu kanlı kurban geleneğinde ise kutsal hayvanın sunumu olarak karşımıza çıkar. Kutsal hayvan Tanrıya anca kendi bedenleşmesinin bir karışığı olarak sunulur. Yunanistan'daki hasat yemeği, tahıl- ruhunu temsil eden hayvanın eti hasatçılar tarafından yenmektedir. Bu şekilde planlanan kurban ritüeli kuraklığa ve kıtlığa son vermek amacıyla yapılmış bir hasat şenliğidir.³²⁷

2.5.4. Ares

Yılın belli bir günü Ares'e kurban vermek için ayrılmıştı. Ekim ayının ortasında kurban ritüeli bir araba yarışı ile başlardı. Burada Ares'in kurban hayvanı bir attır. Yarışmanın bitişı beklenir ve yarışı kazananlar meydana getirildi. Kazananlar sağ taraflarında bir at yuları tutarlardı. Bunun anlamı kazandıkları bu hayvanı Ares adına kurban etmektir. Kurban ritüeli meydana bir mızrak hamlesi ile gerçekleştirilirdi.³²⁸

Bir başka kurban ise iyi ürün bekleyen çiftçiler tarafından Ares'in öfkelenmesini önlemek için gerçekleştirilirdi. Kurban hayvanı hasat yapılacak olan tarlanın ortasına getirilir ve bir dizi somun ekmek ile süslenirdi. Bu ekmek bir önceki senenin hasadından kalan un ile yapılmaktaydı. Burada atın başında iki farklı mahallenin ileri gelenleri atın başını kimin alacağı konusunda bahse girerlerdi. Kurban ritüeli tarlada gerçekleştikten sonra kurban kanından bir kısım alınır ve 21 Nisan'a kadar saklanırdı. Vesta rahibeleri tarafından altı gün önce kurban edilmiş olan doğmamış buzağuların kanına karıştırılırdı. Bu karışım daha sonra çobanlara dağıtılır, onlar da bunu kendi sürülerini dezenfekte etmekte kullanırlardı.³²⁹

2.5.5. Apollon

Yunanlıların tanrıları onurlandırmak gibi büyük gayeleri vardır. Onlar Tanrıların onlara yapmış olduğu iyilikleri karşılıksız bırakmak istemiyorlardır. Ayrıca Tanrılara duydukları büyük saygı bu onurlandırma faaliyetlerini yapmalarına sebep oluyordu. Bu onurlandırmaları kamuya ait tapınaklarda sundukları kurbanlarla, bu tapınaklardaki kansız sunuları, hediyeleri; şarkılar, danslar, oyunlar, alaylar festivallere ait olan tüm eylemlerden oluşabilirdi. Apollon tapınağına ait M.Ö 7. yüzyıla tarihlenen tunç bir heykel üzerinde yazılanlar Yunanlıların neden böyle eylemler yaptığını dair bir kanıt oluşturur. Mantiklos

³²⁷ Frazer J.G. (2012): II./43

³²⁸ Naso, P. Ovidus. (2016): 253

³²⁹ Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): VIII/294

adında bir birey Tanrı Apollondan beklentilerini yazar: “*Mantiklos kendi payından Gümüş Oku Uzaklara atan’a (Apollon’a) bunu vermekte, şimdi apollon sen de bunun karşılığında benim için bir şey yap.*” Tanrılar ile insanlar arasında karşılıklılık düşüncesi Yunanlıların kutsallık anlayışının temelini oluşturdu.³³⁰

Giritliler, Tanrı Apollonun Krissaya giden gemisinden indiklerinde, karınlarını doyurmadan önce ilk yaptıkları iş bir sunak kurmak, üzerinde ateş yakmak ve beyaz bir arpa olan “*alphtia leuka*”yı adamak oldu. Bu yerde Apollon sadece dökmelik bir suya sahip olacaktı. Ancak tapınağın kurulacağı kayaların ortasına ulaştıklarında ne asma ne de mera bulamadılar. Ve denizciler oracıkta Apollon ile kansız bir sunu aracılığıyla iletişim kurdular.

“Sonra denizin kıyısına inerek gemiyi sudan karaya çıkardılar ve altında uzun konaklamalar yaptılar.

Ayrıca deniz kıyısında bir sunak yaptılar ve ateş yaktıklarında beyaz bir yemek sunusu yaptılar. [510]

Apollon'un kendilerine emrettiği gibi sunağın etrafında durarak dua ettiler.

Sonra yemeklerini hızlı, kara gemiyle aldılar ve Olympus'ta yaşayan kutsanmış Tanrılara bir sunu sundular.

İçki ve yemek isteğini bir kenara bıraktıklarında, onlara önderlik etmek için Zeus'un oğlu rab Apollon ile yola koyuldular. [515]

Elinde bir lir tutarak ve yüksek ve tıylü bir şekilde adım atarken tatlı tatlı oynuyorlardı.

Böylece Giritliler onu Pytho'ya kadar takip ettiler,

Giritli paeon şarkıcılarının ve cennetteki İlham Perisinin yüreklerine tatlı sesli şarkı koyanların tavırlarından sonra İe Paean'ı söylerken zamanında yürüdüler. [520]

Yorulmak bilmeyen ayaklarıyla sırta yaklaştılar ve dosdoğru Parnassus'a ve birçok insan tarafından onurlandırılacakları güzel yere geldiler.

Orada Apollon onları getirdi ve onlara en kutsal tapınağını ve zengin tapınağını gösterdi.

Ama ruhları sevgili göğüslerinde kıpırdadı,

ve Giritlilerin efendisi ona şöyle dedi::

"Tanrım, madem bizi buraya sevdiklerimizden ve anavatanımızdan çok uzağa getirdin,

- çünkü bu kalbine iyi geldi,

- şimdi bize nasıl yaşayacağımızı söyle. Seni tanıyacağımızı.

³³⁰ Martin T. (2014): 218

*Bu topraklar ne üzüm bağları ne de meralar için arzu edilmeyecek
böylece orada iyi yaşayabilir ve aynı zamanda insanlara hizmet edebiliriz.”
Sonra Zeus'un oğlu Apollon onlara gülümsedi ve şöyle dedi:
‘Aptal ölümlüler ve zavallı angaryalar sizsiniz, özen, zor iş ve boğaz arıyorsunuz!
Sana kolayca bir kelime söyleyeceğim ve kalbine yerleştireceğim.
Her biriniz bıçağını sağ eline alsın: bıçak kurbanları kesmeyi durdurmayacak’”³³¹.*

Bir Yunanlı Apollon’a kurban sunmak için geldiğinde bu genellikle ya bir kehanet karşılığı için ya da sonuçlanan bir kehanet için olur. Delphi’liler sunağı çevreler, her bir tapınak görevlisi giysilerin altında bir bıçak, bir “*makharia*” taşır. Rahip kurbanın kanını döktükten ve kurbanı kesip splankhna’yı çıkardıktan sonra, çemberdeki herkes kurbandan bir parça kesmek için, her bir gücü yettiğinde, kurbanın üzerine atlar. Böylece kurbanı sunan Yunanlıya pek bir pay kalmaz.³³²

2.5.6. Asklepios

Trikka’da (Teselya) bulunan bir tapınağın Asklepiosa ait bir tapınak olduğu düşünülmektedir.³³³ “*Asklepieion*” olarak adlandırılan bu tapınaklarda insanlar hastalıklara şifa aramak için Asklepios adına kurbanlar sunarlardı.³³⁴ Antik Yunan kaynaklarında, Asklepios, Apollon ve Koronis’in oğlu olarak geçer. Olgun, gür saçlı ve sakallı, bedenin sol kısmını kapatan harmanisi, sol elindeki (Eskülap) asası ile betimlenir. Tanrı Asklepios, Troya Savaşı için Yunan koalisyonuna katılmış, iki Teselyalı hekim olan Makhaon ve Podaleirios’un babası ve “*kusursuz hekim*” olarak da anılır.³³⁵

Asklepios için adak adamak yoluyla tedavide ruh ve beden (*psyche* ve *soma*) birlikteliği esas alınır; banyolar, şifalı otlarla yağlanma, dualar bedensel bir arınmayı içerirken; ruhsal arınma da Tanrıyla iletişime geçmek için çok önemliydi. Bedensel arınma gerçekleştirildikten sonra ruhsal olarak dünyadan uzaklaşmak adına kişi oruç tutmaya başlar, cinsel ilişkiden kaçınırdı. Bu süreç tamamlanması; kutsal sayılan bir suda yıkanma daha sonra tütsülenme, hoş kokulara bürünme ve masumiyetin temsilcisi beyaz bir elbise ile tamamlanırdı. Hazır olduğu düşünülen kişiler kurban adaklarını da adadıktan sonra toprakla temas edebilecek şekilde inkübasyon odalarında rahipler tarafından verilen ot şilte veya

³³¹ Hesiod. (1914): 510-535

³³² Detienne, M- Vernant, J-P. (2020): VI/258

³³³ Strabon, (2019): IX, 5,17

³³⁴ Pausanias.(1918): II/4,5

³³⁵ Homeros. (2019): II/729-733

“*klinai*” adı verilen üzeri hayvan postuyla örtülmüş taştan bir divanın üzerine yatmaktadırlar.³³⁶ Tanrılara sunulan kurbanların Tanrıyı hoşnut edeceği bilindiği için iyileşme sürecinde büyük bir önemi vardı. Tanrılar kurban aldıkça sağlık verirdi. Bunun belli bir zamanı yoktu. Kişi günlerce ritüeli tekrar eder ve iyileşme beklerdi.

Yunan şifa Tanrısı Asklepios’un kültünde köpeğin çarpıcı bir rol oynadığını göz önüne alarak daha ileri gidebiliriz. Epidourostaki tapınağında Asklepios’un altın fildişinden yapılmış heykelinin yanında bir köpek figürü de vardır. Orada bulunan bir kabartma sunusunda Asklepios oğullarının yanında köpekler betimlenir. Çünkü Asklepios dağda terk edilince dişi bir köpek tarafından beslenmiş ve avcılar tarafından bulunmuş. Şifa arayanlar ilk önce Maleatos’a, Apollo’ya, Hermes’e, Iaso’ya, Akeso’ya, Panakeia’ya ve nihayet köpeklerle ve köpeklerin liderlerine üç kek sunmalıdır.

2.5.7. Artemis

Artemis Perge tapınağındaki rahibelerin kurbandan özel bir pay alma hakları vardır.³³⁷ Bireysel ve kamusal kurbanlardan sorumlu olan bu tapınak her yeni ayda kentteki hastalığın, kötülüğün kovulması için kurban sunmak zorundadır. Bu kurbanların geliri ve gideri tapınağa aittir. Bunun dışında tapınağın sorumlu olduğu bir başka kurban yöneticilerin eşlerinin sunduğu kurbandır. Bu kurbanın sunulması ve ritüelin gerçekleşmesinde de Perge tapınağı rahibesi sorumluydu. Yunan toplumunda kocalarının konumu dolayısıyla kurban etinden faydalanan özel kadınlardır. Burada erkekler ile eşit bir paya sahip olmanın dışında kadınların kurban alanını bu şekilde işgal etmeleri onları yılın belli dönemlerinde politik bir güç elde etmelerini sağlıyordu. Rahiplik ve ritüeller şeklinde ayrıcalık tanıyan ilahi bir güç aracılığıyla kadınların yurttaşlığı, bir bayramın gelip geçici anlarını- fakat bu kanlı kurbağanın tüm politik ve görünür alanını somutlaştıran kolektif, kamusal bir bayram- işgal etmek için sakladığı yerden dışarıya çıkar.³³⁸

Bir salgını sona erdirmek üzere Artemis Kültü dâhilinde başkasının yerine kurban verilmesi beklenen bir durumdur. Iphigenia’nın Aulis’te kurban edilmesi de paralel bir örnektir. Burada da bizzat Tanrıçanın, bakirenin yerine geçecek bir dişi geyiği verdiği söylenir. Artemis kültü ve tapınağı Attika takviminde “*Munikhi*” ayı ile bağlantılıdır ve diğer

³³⁶ Mercan, T. (2019): 13-15

³³⁷ Çünkü bu tapınağın rahiplik ve rahibelik görevi kentte yaşayan bir yurttaş, kentte hem baba hem de anne tarafında üç kuşak boyunca yaşamış bir ailenin çocuğu tarafından işgal edilebilirdi. Bu sebeple kurbandan payı hak edebilirdi.

³³⁸ Detienne, M. ve Vernant, J-P. (2020): V/213

Artemis festivallerinde olduğu gibi Yunan kızlarının inisiye³³⁹ ritüellerinin havası vardır. Bu bütünüyle doğudan alınmadığını gösterir. Sonuç olarak Apollon'un oğlu Asklepios'a sunulan şifa sunuları, *Asgelaia* festivali kutsal sayılmıştır. Bassae'de Apollo Epikurios'un büyük salgına karşı yardım ettiğine inanılması sonucu festivalin kutlanmaya başlaması örnek olabilir.³⁴⁰

Iphigenia Euripides'in³⁴¹ anlatısında babası tarafından kurban edilmez. Artemis tapınağında saklanır. Buradaki günleri kurbanların kafalarına su dökme görevini yerine getirerek devam eder. Kadınsı doğası onu Bouphonia ritüelinde kurban tören alayını başlatan kadın gibi bir su taşıyıcısı olarak tanımlar. Su, balta ve bıçağı bilemek için kullanılabilir. Tıpkı sepet taşıyıcıların elinde bulunan sepet dolusu tahılın kanlı kurban aracının gizlice taşıdığı gibidir. Ancak sepet ya da su taşıyıcısının bu kadınsı işlevleri, kadınların kurban katılımını kan dökme eyleminden ayıran makul mesafeyi işaret eder.³⁴²

2.5.8. Hera

Tanrıça Hera'ya genelde salgın zamanlarında bronz köpek heykelcikler kurban edilir. Salgın zamanı insanlar yoğun dua ritüelleri ile genelde tüm Tanrılardan özellikle de Tanrıçalardan şifa beklerler. Bunun yanı sıra Yunan toplumu bir hastalığa fayda olan herhangi bir tılsımı, ritüeli kolaylıkla kabul ederlerdi. Hera tapınağındaki heykelcikler daha net ortaya koymaktadır ki Piraeus'taki Asklepios tapınağında da köpek heykelcikleri sunulmuştur. Köpekler ve liderleri ilk sunuyu alan kişiler olarak, komedyacı Platon'un bir eserinde anılırlar.³⁴³

Ancak Olympia'da Elis'in On Altı kadın heyeti tarafından Hera için düzenlenen “*Heraia*” kutlamaları bağlamında başka bir örnek daha vardır. Kızlara özel ve yaşa göre üç sınıfa ayrılmış sürat yarışlarında, stadyumda düzenlenen her yarışın galibiyeti zeytin dalı taçları ve Hera'nın onuruna kurban edilen ineğin bir parçasını alırdı. Burada kurban eti hakkı, geleneksel olarak sürat yarışları ile ilişkilendirilen “eril” değerlerin uzantısının bir parçasıdır.³⁴⁴

2.5.9. Prometheus

³³⁹ *Bir sürece veya yola veya tarıkata girmesi sağlanmış kimse.

³⁴⁰ Burkert, W. (2017): 105

³⁴¹ Euripides. (1913): 440-470

³⁴² Detienne, M. ve Vernant, J-P. (2020): V/225

³⁴³ Burkert, W. (2017): 107

³⁴⁴ Detienne, M. ve Vernant, J-P. (2020): V/205

Kurban törenlerindeki gelenekselleşmiş ritüellerin nereden geldiğinin temelinde ve bugün kurban için işlenen bütün sistemlerin temelinde Prometheus- Zeus kavgasının motifleri vardır. Prometheus, her ne olursa olsun bir titandır. Zeus'un Titanlar ile olan savaşı kazanıp kendi Panteonunu kurmasına içerlediği bir noktada yapmış olduğu planlarında insanlığı kullanmaktan geri durmamıştır. Prometheus, Olympos'lulara rağmen insanlığın onlardan güçlü bir imparatorluk olmalarını istemiş ve bunun için çalışmıştır. Prometheus'a biçilen rol tamamen insanlığın seküler bir konuma yavaş yavaş gelmelerinden kaynaklanır.³⁴⁵

*“ölümsüz Tanrılarla ölümlü insanların
Mekone'de çatıştığı zamanlarda
O günlerden bir gün, Prometheus yaranmak için
Koca bir öküzü ikiye bölüp getirdi sofraya:
Zeus'u aldatmak istiyordu aslında;
öküzün yarısı sırf yağlı et ve bağırsak idi
Karın derisinin altında saklı,
Öbür yarısıysa sırf kemikti
Beyaz yağlar altına kurnazca saklanmış.
Bunun üzerine Tanrılar ve insanların babası:
“Ey İapetos oğlu, soyluların soylusu,” dedi ona,
“Hiç de adil bir paylaşırma değil bu, dostum.”*

*Böyle alaylı alaylı konuştu engin akıllı Zeus
Sinsi düşünceli Prometheus hafifçe gülümseyip
Kurnazlığını saklamaya çalıştı ve dedi:
“Ulular ulusu Zeus, ölmez Tanrılar en şanslısı,
Göğsündeki yürek hangi payı istiyorsa onu al!”
Böyle dedi içten pazarlıklı Prometheus
Ama engin akıllı Zeus anladı kurnazlığını
Ve başladı için için kurnazca
Ölümlülerin nasıl hakkından geleceğini.
İki eliyle kaldırdı öküzün ak yağlarını;
Öfke sardı içini, safrası kabardı
Görünce öküzün yalın kemiklerini,
Apaçık ortaya çıkan sinsi kurnazlığı.³⁴⁶*

Hesiodos'a göre insanın insanüstü statüsünü belirleyen olay kurbandır. İnsanların Olymposlular arasında iletişimini kuran Prometheus, Tanrılar ve insanlar arasındaki mesafeyi açmış ve bu sebeple cezalandırılmıştır. Mitin gerçekleşme durumunun arka planında Olympos düzeninin sorgulanması ve bu düzenin belirli bir varlık için sorun teşkil ediyor olması insanlık için yorgunluk, güç kaybı, acı, hastalık ve ölümün dönülmez bir kalıntısını oluşturur.

³⁴⁵ Aiskhylos. (2021): x

³⁴⁶ Hesiodos. (2020): 24/555-560

Prometheusçu modeli takip ederek kanlı kurban sunmak, insanlar ve Tanrı Zeus arasında oluşturulmaya çalışılan kötü bir dürtüyü hazırlayan ve insanların tanrılardan uzaklaşarak tam bir boyun eğme ilişkisi kurmaktadır. Bu ilişki Tanrılara itaatin tanınması ve ilan edilmesi, ölümlü duruma karşı, insanın ötesinde yatan şeylere yönelik tüm hak iddialarından kalıcı olarak çekilmesi demektir.

“Zeus insanların sofrasına davet edildikten sonra Prometheus’ un oyununa gelir ve orada öküzün etli kısımlarını içkembe içine saklanmış olarak bulur. Etli olmayan kısımları sadece sunak içinde kemik ve yağ olarak bulur. Bunu kabul ettikten sonra Prometheus’u cezalandırır.

Orpheusçular; kentin tüm kurban pratikleri için ne kadar da Prometheus tarzı bir kurban ritüeli geliştirmiş olsalar da Orfizim’in içerdiği kurallarda kurban ritüelleri sonundaki et yeme bağlantısını kabul etmezler. Onlar için kurban eylemi insanlığın yaratılışındaki yamyamlığa benzer bir olayın tekrarını yansıttığı için tüm kurban pratiklerini reddederler. Buna göre her kurban eylemi şunu hatırlatacaktır: İnsanlar bozulacağı kesin olan eti yemek suretiyle açlık ve ölüme mahkum olurken, Tanrılar (kurban ateşi al evlerinin ilahi güçler için ayrılmış üstün besine dönüştürdüğü bozulmaz maddeler olarak) güzel kokulu *duman*’ın ayrıcalığından keyif alır. Bu değer sistemi, insanlar ve Tanrılar arasındaki mesafeye köprü kurma ve ilksel bir birlik zamanına geri dönme niyetinde hem reddettiği hem de açığa çıkardığı “*politik*” mutfağın temelini oluşturur.

Politik dini sistemin yarattığı hava içerisinde Prometheusçu Kurban ritüelleri bir aykırılığın başladığı anı temsil etmektedir. Kurban ritüelleri Zeus’u kandırma üzerine kurulu bir plandır. Zeus, durumu fark ettikten sonra Prometheus’u ve ona kanan insanların artık bu kurbana mahkûm olduklarını bildirir. İnsanlar tanrılara bundan sonra Zeus’un tercih ettiği kemiklerin dumanını ulaştırmak zorundadırlar. Her durumda Zeus’un bunu insanlar üzerindeki etkisinin daha sağlamlaştığını ve ona karşı yapılan bu politik hareketin karşılığını dosdoğru verdiğini bizlere göstermektedir.

Prometheusçu kurbanın tüm katılımcıları bir başarı, zafer ve kutsama sembolü olarak bir taç takar. Fakat bu uğurlu bayram süslemesi kurbanın kurucusunun anısını hatırlatır. Titan’ın (Prometheus) serbest bırakıldığı zincirler karşılığında Zeus ile uzlaşmasının bir bedeli olarak her zaman giymeyi kabul etmek zorunda kaldığı “*Prometheus’un tacı*”dır. Kurban aracılığıyla Tanrılarla komünityona girmek için onlara yaklaşanların kafalarında

bulunan bu kutsama tacı, bu “*prometheus bağı*” aynı zamanda asi Titan’ı insan soyuna karşı “*tarafgirliği*” nedeniyle cezalandırmak için onu bağlayan zincirleri temsil eder.³⁴⁷

Prometheus mitinde anlatılan kurbanın ilahi olan aşkın varlık ile insan arasında kurulacak ilişkide aracı olduğunu söylenmektedir. Kurban eylemi insanlar ve Tanrılar arasındaki bir anlaşmayı temsil ediyorsa dünyevi anlaşmalar ve toplantılar diplomasi ile alakalı her türlü adımlardan sonra bağlayıcı bir konumda yer aldığını söylemek yanlış olmaz.

2.5.10. Hermes

Hermes, hırsızlığıyla inekleri ait oldukları ilahi dünyadan evcil statü edindikleri insanların dünyasına taşır. Hırsızlığın neden olduğu kavgayı çözüme kavuşturmak için genç Tanrının büyüğü Apollon ile yaptığı mübadele anlaşmasına şartlarına göre, Hermes resmen kırsal faaliyetlerin hamisi yapılır. Elinde kırbağı ile, daha sonra ahırlara yerleştirilecek ve çoğalarak o zamana kadar sabit kalan sürüyü genişletecek hayvanlar üzerinde hüküm sürer. Tanrı, “*Nomios*” (boş çoban) olduğu gibi “*Bouphonos*” ve “*mageiros*” (Sığır öldüren ve aşçı) olarak sürüden iki hayvanı kesip etini parçalara ayırarak ilk kurbanın sunucusu olur.³⁴⁸

Hiereus’a genellikle çok küçük bir pay verilir. Bu, Hermes’e adanmış bazı kurbanlarda ona da verileceğe anlama gelir. Geçitler, art bölgeler ve belirsiz yerler Tanrısı Hermes’e verilen kısım dildir. Metafor olarak dil, iletişimin odağıdır. Hermes’in metaforik payı, Tanrılarla ilişki kuran ve birinden diğerine geçişi sağlayan rahiplere verilir. Sunulmadığında bile, dil her zaman ayrı kesilir veya en azından geçici olarak bir kenara konur. Böylece, hayvanın eti anonim et parçalarına dönüşmeden önce, onur payları onların isimlerini söyler. Parçalanmış bedenin anonimlik bağlamındaki ayırım, parçalara ayırmadaki konumu ile Tanrılara yaklaşma onurunu ifade eden bir yer edinmekten ibarettir. Bedenin yerleri sonuna kadar mantıklıdır.³⁴⁹

2.5.11. Zeus

*“Güneşin, yıldızlı göğün altında,
yeryüzünde nice kentler var,
Bunlar içinde ben kutsal İlyon u severim,
Priamos’u, Priamos’un iyi kargı atan halkını.
Orada hiçbir armağan’dan yoksun olmadı Sunağım,*

³⁴⁷ Detienne, M. ve Vernant, J-P. (2020): III/ 95

³⁴⁸ Detienne, M. ve Vernant, J-P. (2020) VII/264

³⁴⁹ Detienne, M. ve Vernant, J-P. (2020): III/ 175

Ne eşit paylı şölerden, ne şarap sunuların da, ne yağ dumanlarından.”³⁵⁰

Zeus’un kendi için şölenlerdeki ilgi ve alakadan ne kadar memnun olduğunu Homeros’un İlyadasında bu şekilde dile getirir.

Persephone, Hades tarafından yer altına kaçırılmasından önce, Zeus’la yaşadığı gizli ilişkiden oğlu Zagreus’u dünyaya getirmişti. Zeus, Rhea’nın oğulları Giritli Kuretlere (ya da bazılarının söylediği gibi Korybatlara) çocuğu İda mağarasına götürüp korumalarını söyledi. Bir zamanlar Zeus içinde aynı şeyi yapmış olan Kuretlar beşiğin etrafında, silahlarını birbirine vurarak, zıplayarak bebeğin sesini bastırmaya çalışmışlar. Ne var ki Zeus’un düşmanı Titanlar vücutlarını alçı taşıyla tanınmayacak hale gelinceye kadar boyayıp Kuretlarin uyumasını beklemişlerdir. Gece yarısında mağaraya girip Zagreus külah, meyve, altın elmalar, ayna, farklı oyuncaklar mesela aşık kemiği ve yün yumağı gibi oyuncaklarla kandırarak kaçırmışlardır. Titanlar öldüresiye saldırdıklarında ise Zagreus onlara cesurca karşı koymuş ve çeşitli dönüşümler geçirerek onları şaşırtmaya çalışmıştır: Kendisini sırasıyla, çeşitli hayvanlara dönüştürme gücünü keşfetti. Tam bu sırada titanlar onu boynuzlarından ve ayaklarından sıkıca tutup yakaladılar ve dişleriyle parçalayarak çiğ çiğ yediler. Bu ürkütücü ziyafetin sonlarına doğru araya giren Athena, Zagreus'un kalbini kurtararak alçıtaşından bir heykelin içine koydu ve oraya yaşam nefesi üfledi. Böylece Zagreus ölümsüzlüğe ulaştı. Zagreus'un kemikleri ise toplanıp Delphi' de gömüldü. Zeus titanları yıldırım ile vurarak öldürdü.³⁵¹

*“Şarap rengi denizde verebilmem için yurduna,
güzel kurbanlar sunmalıydın yola çıkmadan
hem Zeus’a hem de öbür Tanrılara.
Gitmezsen Zeus’un akıttığı Aigyptos Irmağı kıyılarına,
orada yaygın gökte oturan ölümsüzlere
kutsal yüzlük kurbanlar kezmezsen,
nasip olmayacak sevdiklerini görmek sana,
yüksek çatılı evine, baba toprağına kavuşmak.
Bunu yaparsan açar Tanrılar özlediğin yolu”*³⁵²

Bu mit antik Girit'te her yıl gerçekleştirilen, boğa kral Minos yerine erkek çocuk kurban etme törenleri ile alakalıdır. Kralın yerine sadece bir günlüğüne geçen vekil beş

³⁵⁰ Homeros. (2019): IV- 70/45-50

³⁵¹ Graves, R. (2020): I/147

³⁵² Homeros, (2018): 69, 470-480

mevsimi -alan, keçi, at, yılan ve yavru boya- tasvir eden bir dans gösterisi yaptıktan sonra çiğ çiğ yenirdi. Titanların çocuğu kandırıp götürmek için kullandıkları oyuncakların hepsi, söz konusu geleneği erkek çocuk yerine yavru boğa kurban etmeye dönüştürerek benimseyen Orpheusçu filozoflar tarafından kullanılan nesnelerdir. Zagreus' a verilen diğer hediyeler katılımcıların Tanrılarıyla bütünleştikleri seremoninin doğasını anlatır niteliktedir. Külâh, titanların Zagreus'un onuruna kurban ettikleri Tanrıçanın eski bir amblemini; ayna, törene katılanların diğer benliğini ya da ruhunu; altın elmalar kurbanın sahte bir ölümden sonra Elysium'a kabul edilmesini sağlayan pasaportu; Aşık kemikleri ise onun Tanrısal güçlerini temsil ediyordu.³⁵³

2.5.12. Hades

Yunanlılar ölümler diyarının Tanrısı Hades için sunulan kurbanların sunakta değil toprak üzerinde kurban kanı için açılmış çukurlarda sunulur. Yeraltı kurban hayvanları olarak genellikle küçükbaş hayvanlar tercih edilir ve kan olabildiğince toprağa akıtılır. Gökyüzü Tanrılarına kurban sunusu dumanla iletilirken yeraltı kurban sunuları kan ile iletilir. Hayvanın belli kısımları toprağa gömüldüğünü de söyleyebiliriz. Odysseia'da Hades kurban ritüeli şu şekilde anlatılır:

Odysseia, yolculuk sırasında nasıl bir yol izleyeceğini Kirke'ye sorar:

*“Ey Kirke, bu yolculukta kim yol gösterecek bize,
şimdiye dek Hades'e kara gemiyle bir kimse gitti mi?*

*bu yankılanan iki ırmağın birleşiminde bir kaya var,
işte yaklaş oraya yığdım, yap dediğimi:
bir çukur kaz eni boyu bir arşın,
çukurun üstünde sunu sun tekmi ölülere,
önce ballı sütle, sonra tatlı şarapla, sonra suyla,
sonra da çukurun üstüne ak un serp,
bir yandan da ölümlerin güçsüz başlarına yalvar yakar,
kurban edeceğine söz ver İthaki'ye döner dönmez
kısır ineklerin en iyisini konağında,
en güzel armağanlarla donanmış bir odun yığını üstünde.
Bir de Teiresias'ın yalnız kendisine bir koç ada,
kapkara bir koç, sürülerinde en göze çarpan, en alımlı.*

³⁵³ Graves, R. (2020): I/148

*Adaklarla yakarırken ölülerin ünlü soyuna,
ayrıca bir koç kurban et, bir de kara koyun,
başlarını Akheron'a doğru çevir öyle kes,
ama sen döndür kendi başını, ırmağın akan sularına bak,
dört yanın nasıl bir anda ölmüşlerin ruhlarıyla dolacak.
Dön sonra adamlarına, yüreklendir onları,
alsınlar insafsız tunçla boğazlanan hayvanları,
yüzsünler derilerini ve adam akıllı yaksınlar,
O arada yakarsınlar Tanrılara da,
güçlü Hades'e yakarsınlar ve korku saçan Persophone'ye.³⁵⁴*

³⁵⁴ Homeros, (2018): 82;500-545. Metnin devamında Odysseia'nın Kirke'nin dediklerini yaptığına tanık oluyoruz. Kurban ritüelini nasıl gerçekleştirdiğini anlatır. Homeros. (2018): XI, 186/25-50.

SONUÇ

Toplumların günlük yaşantıları içinde meydana gelen gelişmeleri yorumlamalarından ve zaman içinde yaşadıkları çevreye uyum sağlamalarından yola çıkarak eylemlerin insanlık tarihindeki yerini Neolitik çağdan itibaren ele alabiliriz. Kurban insanlığın geliştirmiş olduğu ilk tapınma yöntemlerinden bir tanesidir. Dua, libasyon ayinleri de bu kurban ritüellerine dâhil edilebilir. İnsanın tanrı ile kuracağı iletişimin yollarının araştırılmaya başlandığı zaman Neolitik çağ erken evreleridir.

İnsanların hayvan kurban ederek Antik dünyanın tanrıları ile kurmaya çalıştığı herhangi bir iletişimin başlıca yöntemi olarak kurbanı tercih etmeleri yaşamın kutsallığının bir örneğidir.

Kurban ritüelleri gerçekleştirildikten sonra sırasıyla bitkisel adaklar ve dualar gelse de sembolik kısımlarının sunakta yakılması, libasyonlar kurban eyleminin iç içe sunulduğunu gösteren başlıca faktörlerdir. Bununla birlikte, hayvan kurban etme benzersiz bir şekilde karmaşık bir eylemdir; yalnızca antik Akdeniz ve Batı Asya kültürlerinde değil, Hindistan ve Çin'e kadar uzanan her kültürde kurban eylemini görmek mümkündür.

Yunanlılar kendi kurban biçimlerini Anadolu ve Mezopotamya halklarından farklı olarak günümüze ulaşan kanıtları - edebi metinler, yazıtlar, ikonografi ve zooarkeolojik veriler – yerel farklılıklara rağmen gerçekten de yüksek derecede bir tekdüzelik içermektedir. Tunç Çağı'ndan Geç Roma İmparatorluğu'na kadar Yunan tarihinin tüm dönemlerinde bulunan kurban eylemi Yunanlıların beslenmiş olduğu kültürleri içerisinde nasıl homojen hale getirdiğinin de bir göstergesidir.

Arkaik insanların ilk eylemlerinden olan kurban; hangi toplum içerisinde kabul görmüş olursa olsun bağlı olduğu temel yapı taşlarından kopmadan gerçekleştirilmiştir. Yapı taşlarının oluşumdan ise evrenin, insanlığın yaratılışı hakkında oluşturulmuş köken mitlerine bağlılık söz konusudur. Ritüeller bu mitlerin tekrar edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Tanrı ile bir olma çabası kendi içinde bir üstünlük barındırmamış olsa da insanlık ilk hali ile gelişim göstermeden yaşamaya devam edebilir. Fakat insan kendi içinde dine ve kutsal olana karşı büyük çelişkiler barındırarak sorgulama yaptığı için ritüeller meydana gelmiştir. Her dini eylem insanın kendi çelişkisinden doğmuştur. Her çelişki zıddını içinde barındırdığı için bir eylem farklı varyasyonlar doğurmaktadır.

Kurban eylemi özelinde bir bakıma insanlığın ilk akıl hareketlerinin eyleme döküldüğü zamanlardan Antik çağın göklere çıkan tanrılarına ulaşmak istemesine kadar ki bir süreç gözler önüne sermektedir ki; insan tanrısına ulaşmalıdır. Ulaşım nasıl ve ne ile gerçekleşirse gerçekleşsin insan kendi içinde bir büyük önem taşır. Bunun da kendisine tanrı tarafından hediye olarak verildiğini düşünür. Çünkü insan; diğer yaratılmışlardan farklıdır.

Neredeyse tüm dinlerde bir şekilde var olan kurban kavramının gelişiminin belli bir tek nedene bağlamaktan kaçınarak; kurban eyleminin dinle alakalı olan kısmının tarımsal faaliyetlerden, tanrısal bir boyut kazandığı zamana göre farklılık arz ettiği bir gerçektir. İnsan önce topraktan aldığına karşılık tanrıyı kurban ederken, dönemsel değişimler, siyasi, ekonomik ve kültürel faktörlerin etkisiyle zaman içerisinde tanrılara yine tanrının yaratmış olduğu ama insan için en değerli olanın feda edildiği bir eyleme dönüşerek ritüel halini almıştır.

Bir nesnenin kutsallığının kesinlik kazanması, o nesnenin kurban edilmeye karar verilmesinden sonra ortaya çıkan süreç boyunca takip edilen ritüellerle alakalıdır. Burada ilk öldürme eylemi göz önüne alındığında insan bir bakıma kutsal olana kutsal olan bir gücü kurban etmek istemiştir. Arkaik aklın ilk öğretilerinden olan Totemizm; kurban olarak feda edilen her şeyin kutsallığından bahsetmektedir. Kurban olacak olan öncelikle aşkın bir güçten gelmeli ve bu güç için elinde bulunan her şeyin ilkini ve en iyisini sunmaktır. Bir hasadın kaldırılacağı zaman ilk hamle de bulunan kişinin tanrının gücüne denk bir güç yaşadığına inanılır ve o kişi bu gücün bedenleşmesi için hazır hale getirilir. Totemizm gerçeğinin kurban eylemine döküldüğü her ritüelin arkasında insana verilenin karşılığının verilmesi amaçlanır. İlk meyve, ilk buğday, ilk çocuk gibi ilk olanın kutsal güce ait olduğu düşüncesi arkaik insanların ilahi bir gidişatta attıkları ilk adımlardır.

Böylelikle totemizm gerçeği insanın bir bakıma tanrısına ulaşmasının kendisine verilenlerle bütünleşmiş bir aracı olduğunu göstermektedir. İnsan kendinden yüksek bir güce ihtiyaç duyar ve bunu beslemek istemesi onun doğal ihtiyaçları arasındadır. Fakat kurban eylemi dini inançların tek eline geçmeye başladığı zaman tanrıya olan ya da olmamış olan istekler karşılığında önce tanrıyı tatmin etme düşüncesini doğurmuştur. İnsan tanrıya hediyeler verir, fedakârlıklar sunar ve bunu da kendi hayatı içerisinde olacak olan bir isteği karşılığında yapar. Tanrının memnun edilmesine bağlı bu eylemin içinde kutsallık tanrıya verilen hediyein kutsallığı ile ölçülür. Ritüeller atalardan alınan bilgiler doğrultusunda dünyanın yaratılışının tekrar edilmesinde yatan bir benzerlik taşır. İnsan tekrarlar ile ilk yaratılışa saygı duymaktadır.

Totemizmde tanrılar dünya kendi yaratmış oldukları ile bir arada yaşarken, ilahi süreçte tanrılar dünyadan el ayaklarını çekmiş göğe yükselmişlerdir. İnsanlardan uzaklaşma olarak algılanan bu hareket insanların ritüellerini de göğe doğru yapmalarına sebep olmuştur.

Yunanda da durum böyledir. Tanrıları Olympos'un zirvesinde oluşturdukları yönetim ile yunan anakarasını yönetirken insanlar tanrılarını anthropomorphic olarak betimlemişlerdir. İnsanların kurban ettikleri şeylerin dumanı onları daha da hoşnut etmektedir. İnsanın tanrısının neye ihtiyaç duyduğunun da anlamasına yol açan bu durum; insanın kendinden yola çıkarak tanrıları ile kuracağı iletişimi şekillendirmiştir. Kurban için söylenen, yazılan tüm mitlerde tanrı için olan kısımların ayrılmış, bunlar için belli başlı yoğun ritüellerin gerçekleştirilmiş ve insanların bu ritüelleri gerçekleştiremedikleri zamanlarda başlarına beklenmedik felaketlerin geldiğine inanmışlardır. Bu şekilde Yunanlılar gök tanrıların sunakta, yeraltı tanrılarına ise toprak çukurlarda kurbanlar sunarak bu felaketlerden korunmuşlardır.

Yunan dinin içerisinde çok tanrıcılığın getirdiği tapınım farklılıkları kültürel anlamda çok çeşitli etnik yapılarla bir arada yaşadığı için ortaya çıkmaktadır. Çünkü tanrısal olarak bir inanca bağlı kaldıkları zaman politik bir dini sitem geliştirdikleri ve halkın belli kısımların bunu kabul etmediği zamanlarda hemen bir başka yönelimi benimseyerek gizem dinleri yaratabilmişlerdir. Bu yönelimler içerisinde değişkenlik gösteren ritüeller başta kurban ritüeli olmak üzere farklı izlenimler bırakmış olacak ki ilginç yorumlar ve hatta bazen esirme ayinleri olarak kayda geçmiştir. Kurban eylemleri içinde et yemenin uygun karşılanmadığı yönelimlerden Orpheusçuluk bu ritüellerin en farklı olanlarını gözler önüne sermektedir. Orpheusçuluk'da et yemek bazı kesimler için uygun değil iken bazen belli hayvanlar ve hayvanların belli kısımlarını yemek uygun karşılanmıştır. Yönelimler içinde bile değişkenlik söz konusudur. Dionysosçuluk'da ki gibi titanların tanrıyı parçalaması üzerine kurulan yönelimlerde de kurban ritüellerinde hayatı sonlandırmadan kurban hayvanını parçalamaya yönelik bir izleyiş vardır.

Kurban ritüellerinin varyasyonlarının oluşturmuş olduğu çeşitlilik kurban kavramının içerisindeki materyallerin de çeşitli olmasına yola açmıştır. Böylelikle tapınak, sunak, kurban bıçağı, kurban kâsesi, kurban sepeti, ocak gibi kullanım alanları çok farklı olan materyaller kurban ritüellerinin vazgeçilmezi olmuştur. Yunan dinindeki çok tanrıcılık her tanrının bir kurban hayvanı olmasına ve bu hayvanların tanrısına kurban edilmesine sebep olmuştur. Kurban hayvanları tanrının bedenleşmesi ya da tanrıya olan günahın bedeli karşılığında kesilmiştir.

Tanrılar kendilerine ait ritüellerde kurban şölenlerine davet edilirler ve kurban sunusunun kendilerine takdim edilmelerine razı olurlar. Bunları günümüze ulaşmış mitlerden anladığımız üzere aktarabilmekteyiz. Zeus-Prometheus miti kurbanın başlangıcını anlatan bir mittir. Prometheus insanları kullanarak Zeus'u alt etmek ister. Kurbanın yağlı parçaları ve kemiklerini işkembeye sararak sunağa koyar, diğer etli kısımları da kanlı bir şekilde sunağa koyar. Zeus davet edildiği bu kurban ritüelinde yağlı kemikli parçayı alır. Böylelikle tanrıya sunulacak kısma karar verirler.

İnsanların bu şekilde mitlere başvurarak yorumladıkları ritüellerin temelinde insanın tanrıdan aşağı olduğunun vurgulanması vardır. Diğer parçalar ve organların kehanet amaçlı bir kullanımı söz konusu olduğu için bu organların iyi bir şekilde muhafaza edildiğini de bilinmektedir. kurban eti ile ilgilenen tapınakta görevli Hiereus denilen rahipler bölüştürme ile alakalı her işi üstlendikleri gibi kehanetle alakalı organların bakımı ve muhafaza edilmesinden de sorumluydular. Kurban hayvanı sunağa giderken ölüme değil bir amaç uğruna tanrıya ulaşacağına inanan bir alay (kortej) önünde tanrılara layık şekilde süslenmiş ve kendi rızası varmış gibi yapılarak hazırlanır.

Hayvanın derisi soyulur, kurbanın tanrıya ait olan kısımları ayrıldıktan sonra sıra şölene katılanlara uygun dağıtıma gelir. Değerli parçalar olarak adlandırılan arka but, omuz, dil gibi parçalar yüksek rütbeli kişilere verilirdi. buradan sonra kalan her şey eşitlikçi bir şekilde paylaştırılır. Burada göz önünde bulundurulacak şey, erkin kullanımında ortaya çıkan politik haklardır. Beslenme pratikleri ve şölen mutfağı kurbanın politik dokusuna uygun sosyal ilişkileri beslemektedir.

Yunanlılar kurban eylemini gerçekleştirmek için belli şartların oluşmasını beklerler. Yukarıda başlıklar altında açıkladığımız Bereket, arınma, kehanet, kefare, pharmakos, erginlenme ve insan kurbanlarının her biri belli bir amaca göre gerçekleştirilmiştir. Bunların aralarındaki fark tanrı ile kurulan iletişimde oluşan nedenselliklerdir. Bu nedensellik Yunanlıların kurban eylemine vermiş oldukları önemi de gözler önüne sermektedir. Bir bakıma kurban eylemini dini faaliyetlerin merkezine koyan Yunanlıların bu faaliyete neden aramaları olağan karşılanmalıdır. her türlü dini faaliyeti kurban eylemi içinde homojen hale getirebildikleri gibi sadece şölenlerinde değil, cenaze törenlerinde, ölüleri anma ritüellerinde, yeraltı dünyası ile iletişimde kurban eyleminin getirilerinden faydalanmışlardır.

Tanrıları için sundukları özel kurbanlara baktığımızda bu nedenselliği daha da açık görmekteyiz. Tanrıların babası konumunda Olympos hiyerarşisinin sağlanmasında büyük

katkısı olan Zeus'a tüm hayvanlar kurban olarak sunulabilmektedir. burada baş tanrı konumunda olduğu için özel bir hayvan ya da ritüel ayrılmamıştır. Yılın belli günlerinde, tapınak faaliyetlerinde, cenaze törenlerinde sunulan kanlı ve kansız kurbanlar Zeus'a aittir. Hera için hastalıklardan arınma, salgınlardan korunma gibi nedenlerden dolayı kurban kesilebilir iken, denize dökülen libasyon ritüelleri Poseidon'a aittir; onun için ayrıca denizcilerin kanlı kurbanlarından söz edilebilir. Yıllık bereket ya da kıtlıktan korunmak için Demeter'e kendi hayvanı olan dişi domuz yavrusu, koç gibi küçükbaş hayvanlar sunulur. özel bir kült olduğu için de kendilerine ait ritüellerini oluşturmuş kadınların bayramı olan Thesmophoria'da bu ritüeller gerçekleştirilir. Doğumunda reddedilen vahşi kurbana maruz kalan Dionysos için de özel yönelimler ortaya çıkmış, bunların kendi içinde kurbana farklı bakış açıları geliştirilmiştir. Dionysos için de domuz ve küçükbaş hayvanların kurban edildiği söylenebilir.

Panathenaia adlı bayram günü öncesinde tutulan oruç sonrasında gerçekleştirilen kurban ritüeli de tanrıça Athena'ya ithaf edilmiştir. Burada da tanrının kendi bedenleşmesi olan geyik kurban edildiği bilinmektedir. Ares için savaş zamanı, Hera, Asklepeion ve babası Apollon için hastalık veya kıtlık zamanı, yeraltı dünyası ve ölüm ritüelleri, cenaze yakma törenlerinde Hades için kurbanlar sunulur. Bunun dışında kurban pay edilirken önemli parçalar arasında olan dil, metafor olarak tanrı Hermes'e ithaf edilirken pay Hieres'a verilir.

Antik Yunan dünyasında karşılaştığımız tüm kurban eylemleri; maddesel olarak somutlaştırılmaktan, dini nedenselliğe geçişi arasındaki konumu ile kutsal olan bir nesneyi kutsal olan bir başka varlığa feda etmenin arkaik aklın meydana getirdiğini gözler önüne sermektedir. Her ne sebeple olursa olsun kurban eyleminin farklı boyutları, aşkın varlığın yeryüzündeki yansımalarına ve insanların bunu yorumlanmasına sebep olmuştur. İnsanın kendi içsel analizinden yola çıkarak tanrısal yorumlamaları eyleme döktüğü zaman ortaya çıkan kutsallığı yansıttığı her kurban ritüeli antik yunan dünyasının bir aynası konumundadır. Kurban eylemi yalnızca dini boyutu ile değil politik siyasi konumu ile toplum içerisindeki sınıf ve cinsiyet ayrımı ile ve en önemlisi evrensel bir insan aklını yansıtmayla Yunan mitolojilerinde anlatıldığı ve ilk yaratılışı tekrarlamayı amaçladığı için önemlidir.

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

AİSKHYLOS, (2021). **Zincire Vurulmuş Prometheus**, (Çev: Azra Erhat- Sabahattin Eyüboğlu) 14. Basım İstanbul: Kültür.

ARİSTOPHANES (1938). “**Women at the Thesmophoria**” vol. 2. (Çeviren: Eugene O'Neill, New York: Penguin House.

ARİSTOPHANES (1958). **Dünya Klasikleri 15**, (Hazırlayan: Azra Erhat), İstanbul: Varlık.

ARİSTOTELES (2020). **Poetika –Şiir Sanatı Üzerine-**, (Hazırlayan: Ari Çokona-Ömer Aygün), İstanbul: Kültür.

EURİPİDES (1891). **Iphigenia in Aulis** II. (Çev: E. P. Coleridge), London: George Bell and Sons.

EURİPİDES (1913). **Iphigenia in Aulis**, vol. 3. (Çev: Gilbert Murray). Oxford: Clarendon Press.

EURİPİDES (1938a). **Orestes**, (Çev: EP Coleridge), (ed): Whitney J. Oates ve Eugene O'Neill New York. Oxford University Press.

EURİPİDES (1938b). **Iphigenia in Tauris** (Çev: Robert Potter). New York: Oxford University Press.

EURİPİDES (1938c). **Hekabe**, (Çev: EP Coleridge), (ed): Whitney J. Oates and Eugene O'Neill, Jr. 2. vol. 1.baskı New York: Penguin Random House

HERODOTOS (2002). **Herodot Tarihi**, (Çev: Müntekim Ökmen), İstanbul: Remzi Kitabevi.

HERODOTOS (2013). **Tarih**, (Çev: Müntekim Ökmen), IX. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

HESİOD.(1914): “**The Homeric Hymns and Homerica**” Translation by Hugh G. Evelyn-White. Homeric Hymns. Cambridge, MA.,Harvard University Press; London, William Heinemann.

HESİODOS (2020). **Theogonia-İşler ve Günler**, (Çev: A. Erhat- S. Eyüboğlu), VI. baskı İstanbul. Kültür.

HESİODUS, (1844).**Opera Et Dies**, (Ed. Eduard Vollbehr), Vol. 9-10, Sumptibus Librariae Academicæ Press.

HOMEROS (2018). **Odyseia**, (Çev: A. Erhat - A. Kadir), VII basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

HOMEROS (2019). **İlyada** (Çev: Azra Erhat-A. Kadir), IX. baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası.

HOMEROS, (2020. **Homerik Hymnoslar**, (Çev: Ayşen Eti Sina), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

NASO, P. Ovidus (2016). **Fastı (I-VI) Roma Takvimi ve Festivaller**, (Çev: Asuman Çoşkun Abulanga), 1. baskı, İstanbul: YKY.

PLUTARCH (1874). “**Plutarch's Morals**”. William W. Goodwin, Cambridge: Little, Brown, and Company. Press Of John Wilson.

PAUSANİAS (1918). **Description of Greece**, vol.3-4 (Çev: W.H.S. Jones, Litt.D, H.A. Ormerod ve M.A.), Cambridge: MA, London: Harvard University Press.

PLATON, (2019). **Devlet**, (Çev.sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimgöz) 39. Basım, İstanbul: Kültür.

SOPHOKLES (1992). **Kral Oidipus** (Çev: Bedrettin Tuncel), İstanbul: M.E.B.

STRABON, (2018). **Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası**, (Çev: Adnan Pekman), 9. Basım, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

THEOKRİTOS (1949). **Çoban Şiirleri**, (Çev: Suat Sinanoğlu), İstanbul: M.E.B.

THUKYDİDES, (2019). **Pelponnesos Savaşları** (Çev: Furkan Akderin), İstanbul: Belge.

VERGİLİUS, (2019). **Aeneas**, (Çev: İsmet Z. Eyüboğlu), 4. Basım, İstanbul: Payel.

MODERN KAYNAKLAR

AKÇAY, Tuna (2021). **Arkeolojik Veriler Işığında Antik Çağ'da Kurban Ritüeli**, 1. baskı, İstanbul: Selenge.

ANTHONY, Robert ve Stuart Carroll, Caroline Dodds Pennock (2020). **In The Cambridge World History of Violence Vol.3 AD 1500-1800 CE**, Cambridge: Cambridge University Press.

ARMUTAK, Alan (2013). “Eskiçağ Uygarlıklarında Kurban Edilen Hayvanlar Üzerine bir İnceleme”. **İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, 30 (2), 169-180.

AYTAÇLAR, P. Özlem (2012). **Antik Çağda Günah, İtiraf, Kefaret/Confessiones**, İstanbul: Ege.

BATAİLLE, Georges (1988–91). **The Accursed Share: An Essay on General Economy**, Vol. 3, (Çev: Robert Hurley), New York: NY: Zone Books.

BERK, Mehmet Fatih (2010). “Düalist Bir Öğreti Olarak Orfizm” **Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3, 107-118.

BİLGİN, Nahit (2004). **Antik Yunan Dünyası Felsefeden Ekonomiye**, 1. baskı, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

BUCKLAND, Anne Walbank (1886). “Third Annual Report of the Bureau of Ethnology”, **The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland**, Vol. 15 London: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.

BUREN, E. Douglas Van (1948). “Fish-Offerings in Ancient Mesopotamia”, **British Institute for the Study of Iraq**, Autumn, 10 (2), 101-121.

BURKERT, Walter (1983). **Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth**, (Çev: Peter Bing), California: Berkeley University of California Press.

BURKERT, Walter ve diğerleri (1988). **Violent Origins: Walter Burkert, Rene Girard, and Jonathan Z. Smith on Ritual Killing and Cultural Formation**, 1. baskı, California: Stanford University Press.

BURKERT, Walter (2017). **Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri** (Çev: Mehmet Fatih Yavuz), 2. baskı, İstanbul: İthaki.

BURKERT, Walter (2018). **Antikçağ Gizem Kültleri**, (Çev: Bahadır Sina Şener) 1. baskı, Alfa. İstanbul.

BRİTANNİCA ANSİKLOPEDİ EDITÖRLERİ (16 Ağustos 2022). "Oedipus". **Encyclopedia Britannica** içinde, alındığı URL: <https://www.britannica.com/topic/Oedipus-Greek-mythology>. Erişim Tarihi:19.08.2022

CAMPBELL, Joseph (1992). **Tanrının Maskeleri, Yaratıcı Mitoloji**, (Çev: Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.

CAMPBELL, Joseph (1995). **Tanrının Maskeleri: İlkel Mitoloji**, (Çev: Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.

CAMPBELL, Joseph (1995). **Tanrının Maskeleri: Batı Mitolojisi**, (Çev: Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.

CAN, Hülya. (2006) "Aristoteles'te Katharsis Kavramı". **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 63-70.

CASSİNER, Ernst (2016). **Sembolik Formlar Felsefesi II**, (Çev: Milay Köktürk), 2. baskı, İstanbul: Hece.

CRAWFORD, Harriet (2015). **Sümer ve Sümerler**, (Çev: Nihal Uzun), 3.baskı, Ankara: Arkadaş

CRONKİTE, Susan- Marie (1997). **The Sanctuary Of Demeter At Mytilene A Diachronic And Contextual Study Volume To Catalogue**. A Thesis Submitted For The Degree Of Doctorate Of Philosophy In The University Of London. London: Institute Of Archaeology University College London.

COLLİNS, D. (2008). Mapping the Entrails: The Practice of Greek Hepatoscopy. **The American Journal of Philology**, 129(3), 319–345.

ÇEVİK, Cengiz (2020). **Herakleitos Fragmanlar**, II. basım, İstanbul: İş Bankası.

ÇEVİRİCİ, Figen (2006). “Polyksena’nın Kurban Edilmesi Mitosu’nun Antik Metinlerde ve Arkeolojik Materyaller Üzerinde Değerlendirilmesi”. **Olba**, XIV, 23-52.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye, (2016) **“Gilgameş- Tarihte İlk Kral Kahraman”**, 20. basım. Ankara: Kaynak.

ÇİĞ, Muazzez İlmiye (2017). **“Uygarlığın Kökeni Sümerliler-2”**, 8. basım, Ankara: Kaynak.

ÇORAKLI, Eyüp (2017): **“Antikçağda Araştırma Fikrinin Doğuşu”**, 1. basım, İstanbul: Alfa.

DANİKEN, Erich Von (1994). **Tanrıların Arabaları** (Çev: Zeki Okar), 58. Basım, İstanbul: Cep.

DEİGHTON, Hilary J. (2005). **Eski Atina Yaşantısında Bir Gün**, (Çev: Hande Kökten Ersoy), 2. baskı, İstanbul: Homer.

DEMARİS, Richard E. (2013). “Sacrifice, an Ancient Mediterranean Ritual”, **Biblical Theology Bulletin: Journal of Bible and Culture**, 43- (2), 60-73.

DENNİS D.Hughes (1991). **Human Sacrifice In Ancient Greece**, New York: Taylor & Francis Ltd.

DETİENNE, Marcel ve Vernant, Jean-Pierre (2020). **Yunan Diyarı Mutfak Diyarı**, (Çev: Özgüç Orhan), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Dİ BENEDETTO, Katelyn (2012). “Analyzing Tophets: Did the Phoenicians Practice Child Sacrifice”, **Anthropology**, 5, University at Albany, State University of New York.

DİLLER, Aubrey (1962). “Photius’ “Bibliotheca” in Byzantine Literature”. **Dumbarton Oaks Papers**, 16, 389–396.

DOĞAN, Yunus ve Güngör Ay, Ekaterina Kozuharova (2008). “A Study on the Anatomical Characteristics of Vitex Agnus-castus (Verbenaceae)” **Phytologia Balcanica** 14 (1), 97 –101.

DURKHEİM, Emile. (2005). **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, (Çev: Prof. Dr. Fuat Aydın), Ankara: Eskiye.

DÜRÜŞKEN, Çiğdem (2001). **Romanın Gizem Dinleri**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.

EKROTH, Gunnel (2014). “Animal Sacrifice In Antiquity”, **The Oxford Handbook Of Ancient Animals (Oxford Handbooks In Classics And Ancient History)**, Ed. Gl Campbell, Oxford, 20, 324-354.

EKROTH, Gunnel. (2017). Bare Bones: Zooarchaeology and Greek Sacrifice*. In S. Hitch & I. Rutherford (Eds.), **Animal Sacrifice in the Ancient Greek World** (pp. 15-47). Cambridge: Cambridge University Press.

EKROTH, Gunnel (2018). “Holocaustic sacrifices in ancient Greek religion and the ritual relations to the Levant”, Łukasz Niesiołowski-Spanò and Marek Węcowski (Ed.) **Change, Continuity, and Connectivity North-Eastern Mediterranean at the turn of the Bronze Age and in the early Iron Age: Part II içinde** (s. 305-327)”, Varşova: Harrassowitz Verlag Wiesbaden.

ELİADE, Mircea (1993). **Mitlerin Özellikleri**, (Çev: Sema Rifat), 1. Baskı, İstanbul: Simavi.

ELİADE, Mircea (2009). **Dinler Tarihine Giriş**, (Çev: Lale Arslan) 2. Baskı, İstanbul: Kabalcı.

ELİADE, Mircea (2015). **Doğuş ve Yeniden Doğuş: İnsan Kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları**, (Çev: Fuat Aydın), İstanbul: Kabalcı.

ELİADE, Mircea (2018). **İmgeler ve Simgeler**, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay), 3. baskı, Ankara: Doğubatu.

ENGİNER, Gürbüz (1997). **Kurban: Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri**, İstanbul: YKY.

ESİNOĞLU, Birant (1996). **Dinlerin Gizemi**, İstanbul: Ceylan Yayınları.

FRAZER, James G. (2004). **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökenleri I**, (Çev: Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel.

FRAZER, James G (2012). **Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökleri II**, (Çev: Mehmet H. Doğan) İstanbul: Payel.

FREUD, Sigmund (2016). **Totem ve Tabu Büyü, Gelenek, Korku ve Yasak**, (Murat Ceyişakar) İstanbul: Kabalcı.

GAWLIŃSKI, Laura (2007): The Athenion Calendar of SACrifices: A new Fragment From The Athenion Agora, **Hesperia**, vol:76, Pp:37-55, Cambridge: Cambridge University Press.

GRAVES, Robert (2020). **Yunan Mitleri I-II**, (Çev: Uğur Akpur) İstanbul: Kolektif.

GİRARD, Rene (1977). **Violence and the Sacred**, (Çev: Patrick Gregory). The John Hopkins University Press, Baltimore and London.

GİRARD, Rene (1989). **Violence and The Sacred**, (Çev: P. Gregory). The John Hopkins University Press, Baltimore and London, s. 20-31.

GİRARD, Rene. (1991). **A Theater of Envy: William Shakespeare**, Oxford University Press, New York.

GİRARD, Rene (2003) **Şiddet ve Kutsal**, (Çev: Necmiye Alpay), 1.baskı, İstanbul: Kanat Kitap.

GÜNDÜZ, Şinasi (2007). “Dinlerde Tanrıya Yakınlaşma Aracı Olarak Kurban” **Uluslararası Kurban Sempozyumu- Bildiriler**, 8-9 Aralık 2007, 157-164.

HARDAL, Efdâl (2020). “Grek Mitolojisinde İnsan Kurbanı”. **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 21 (38), 299-360.

HARRİS, Diane. (1991). **The Inventory Lists Of The Parthenon Treasures: Chapter I; “The Treasures Of Athena Prior To 434 BC**, New Jersey: Priceton University.

HEINSON, Gunnar (1992). “The Rise of Blood Sacrifice and Priest-Kingship in Mesopotamia: A Cosmic Decree”, **Religion**, Vol.22, 109-134.

HİTCH, Sarah ve Rutherford, Ian (2017). **Animal Sacrifice in the Ancient Greek World**, Cambridge: Cambridge University Press.

HODDER, I.-MESKELL, L. (2018). **Bölgesel Bağlamda Çatalhöyük’te Sembolizm”, Uygarlığın Doğuşunda Din: Çatalhöyük Örneği**, (Ed: J. Fred, I. Hodder), İstanbul, pp. 52-104. Alfa.

HÜRMÜZLÜ, Bilge (2008). **Eski Yunan’da Ölü Gömme Gelenekleri**, 1. baskı, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.

IZEKİ, Mutsumi, (1998). “The Aztec Ritual Sacrifices”, **Performance Research**, 3(3), 25-32.

KARAGEÇİ, Mustafa (2019). “Fenike Dini ve Çocuk Kurbanları”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, 205-238.

KRAMER, Samuel Noah. (2017). **“Tarih Sümer’de Başlar: Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk”**, (Çev:Hamide Koyukan), 2. baskı, İstanbul:), Kabalcı.

LANGDON, Stephen (1904). “The History and Significance of Carthaginian Sacrifice Journal of Biblical Literature”, **The Society of Biblical Literature Stable**, 23 (1), 79-93.

LARSON, Jennnifer. (2017). Venison for Artemis? The Problem of Deer Sacrifice. In S. Hitch & I. Rutherford (Eds.), **Animal Sacrifice in the Ancient Greek World** (pp. 48-62). Cambridge: Cambridge University Press.

LEVENTİ, Iphigenia, (2007): The Mondragone Relief Revisited:Eleusinian Cult Iconography In Campania, **Hesperia**, Vol:76, Pp: 107-141, Cambridge: Cambridge University Press.

MAİSELS, Charles Keith (1954). **Uygarlığın Doğuşu**, (Çev: Alaeddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi.

MALİNA, Bruce. J. (1996). "Mediterranean Sacrifice: Dimensions of Domestic and Political Religion" **Biblical Theology Bulletin**, 26 (1), 26-44.

MARTİN, Thomas (2014). **Eski Yunan Tarih Öncesinden Helenistik Çağa**, (Çev: Ümit Hüsrev Yolsal), 2. baskı, Ankara: Say.

MCCALL, Henrietta (2017). **Mezopotamya Mitleri**, (Çev: Bircan Baykara), 2. baskı, Ankara: Phoenix.

MCCLYMOND, Kathryn (2008). **Beyond Sacred Violence: A Comparative Study of Sacrifice**, Baltimore: MD: Johns Hopkins University Press.

MCPHEE, Ian D. – KORTSANAK, Efi (2010): Red-Figure Pottery of Uncertain Origin from Corinth: Stylistic and Chemical Analyses, **Hesperia: The Journal Of The American School of Classical Studies at Athens** Vol: 79, No:1, Pp:113-143, Cambridge: Cambridge University Press.

MENDOZA, Ruben G (2007). "Aztec Militarism and Blood Sacrifice: The Archaeology and Ideology of Ritual Violence", R J Chacon (Ed.), **Latin American Indigenous Warfare and Ritual Violence içinde**. (s. 34-5), Tucson AZ: University of Arizona Press.

MERCAN, Tuğba. (2019). **Antik Kaynaklar Ve Arkeolojik Kanıtlar Işığında Antik Yunan Ve Roma'da Ruh Hastalıkları**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MİLBANK, John (2001). **Stories Of Sacrifice**, Cambridge: Peterhouse.

MOUTON, Alice. (2017). "Animal Sacrifice in Hittite Anatolia" (Ed.) S. Hitch & I. Rutherford, **Animal Sacrifice in the Ancient Greek World içinde** (s. 239-252). Cambridge: Cambridge University Press.

NOWICKI, Stefan. (2014). "Menu of the Gods. Mesopotamian Supernatural Powers and Their Nourishment, with Reference to Selected Literary Sources". **Archiv Orientální**. 82, 211-224.

ÖZTÜRK, Nermin. (2002). "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret Ve Kurban", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 13 (13), 164-192.

PETROVIĆ, Andrej-Ivana. (2016). **Inner Purity & Pollution in Greek Religion**, Vol. 1, Early Greek Religion, Oxford University Press.

PORTER, Anne M.- SCHWARTZ, Gleen M. (2012). **Sacred Killing: The Archaeology of Sacrifice in the Ancient Near East**, Winona Lake Indiana: Eisenbrauns.

ROLLER, E. Lynn (2013), **Ana Tanrıça'nın İzinde**, (Çev: Betül Avunç), 1. basım, İstanbul: Alfa.

RUTHERFORD, Ian (2020). "Hittite Religion and its Reception in Anatolia", **Hittite Texts and Greek Religion: Contact, Interaction, and Comparison içinde**, online edn, Oxford Academic, <https://doi.org/10.1093/oso/9780199593279.003.0002>, E.T. 12.11.2022

SCURLOCK, Joann (2006). "The Techniques Of The Sacrifice Of Animals In Ancient Israel And Ancient Mesopotamia." **New Insights Through Comparison Andrcivs Univcrszo Seminary Stwdes**, 44 (2), 241-264.

SEVİNÇ, Fatma (2007). **Hititlerde Ölülere ve Yeraltı Tanrılarına Sunulan Kurbanlar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SİEGEL, Herbert (1981). "Agamemnon in Euripides' 'Iphigenia at Aulis'" **Hermes** 109 (3), 257-265.

SMİTH, William R. (1889). **Lectures on the Religion of the Semites**, New York: The Fundamental Institutions.

SMİTH, William R. (2019). **Human Sacrifice**. Encyclopedia Britannica. 9. Basım, c: XXİ.

SORUM, Cristina E. (1992). "Myth, Choice, and Meaning in Euripides' Iphigenia at Aulis", **The American Journal of Philology**, 113(4), 527-542.

SÜMBÜL Yiğit ve GÜNEŞ Cevriye Demir (2019). "Başkasının Ölümü Ve Tragedyanın Kathartik Boyutu: Levinasçı Bir Okuma" **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi** Güz, 28, 17-33.

ŞARE, Tuna (2010): An Archaic Ivory Figurine from aTümülüs Near Elmalı: Cultural Hybridization and a New Anatolian Style, **Hesperia:The Journal Of The American School of Classical Studies at Athens** Vol: 79, No:1, Pp:53-78, Cambridge: Cambridge University Press.

TAYLOR, Edward B. (1903). **Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom**, 4th rev. ed. 2 vols. London. John Murray, Albemarle Street.

TİERNEY, M. (1922). A New Ritual of the Orphic Mysteries. **The Classical Quarterly**, 16 (2), 77-87.

THOMAS, Oliver. (2017). Sacrifice and the Homeric Hymn to Hermes 112-41. In S. Hitch & I. Rutherford (Eds.), **Animal Sacrifice in the Ancient Greek World** (pp. 181-199). Cambridge: Cambridge University Press.

TRİESCHNİGG, Caroline P. (2008). "Iphigenia's Dream in Euripides' Iphigenia Taurica", **Classical Quarterly**, 58 (2), 461-478.

TSOUKALA, Victoria, (2009): Honorary Shares of Sacrificial Meat in Attic Vase Painting Visual Signs of Distinction and Civic Identity, **Hesperia: The Journal Of The American School of Classical Studies at Athens** Vol: 78, No:1, Pp:1-40, Cambridge: Cambridge University Press.

URTON, Gary (2017). **İnka Mitleri**, (Çev: İsmail Yılmaz), 2. baskı, Ankara: Phoenix.

VİTEK, T. (2016). Greek Hepatoscopy And Its Criteria. **Quaderni Urbinati Di Cultura Classica**, 112(1), 139-164.

YILMAZ, Faruk (2011). **İlkçağ Düşünce Tarihi**, Ankara: Berikan.

XENOPHON (1979). “**Xenophon in Seven Volumes: Socrates Defense**”, London: Harvard University Press, Cambridge.

WEISS, Zeev (2020). “**Synagogues in the Hellenistic and Roman Periods, Archaeological Finds, New Methods, New Theories: The Synagogue in an Age of Trensition from the Second Temple period to Roman Times Recent Developments in Research, volume I**, (Ed.) Lutz Doering- Andrew R. Krause, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

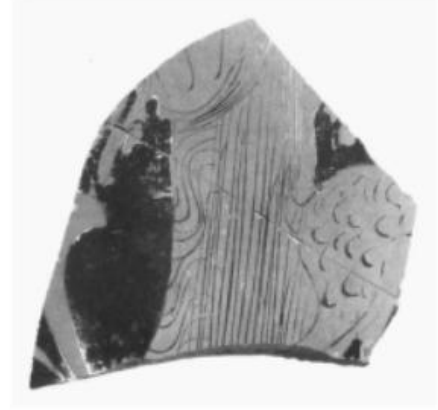
EKLER

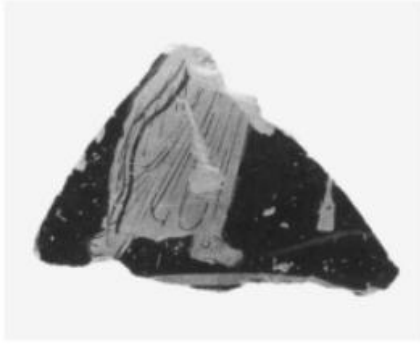
10

11

12

14

15

16

EK-2: ³⁵⁵ 12-16 arasındaki bu figürler bir kurban sunusunun hazırlığını anlatmaktadır. Odysseus'un Polyphemos mağarasından kaçışını anlatan Atina vazo resminde bir koyun sunak önüne getirilir. MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bu vazo parçalarında ayakta duran bir adamın veya sağa hareket eden bir koyunun arka kısımları görülmektedir.

³⁵⁵ Ian D. McPhee - Efi Kortsanak (2010): 122

EK- 3:³⁵⁶ Kurban için taşınan hayvan, kurban etinin parçasını taşıyan gençler ve kasabın kurban bıçağı.

³⁵⁶ Tsoukala, V. (2009): 8

EK-4:³⁵⁷ Kurban sahnesi, gençler kurban etinin parçalarını taşımaktadır. Vazoda görünen, peştemallı figürler kurban sürecinde rahibe yardım eden kişiler olarak tanımlanmalıdır.

³⁵⁷ Tsoukala, V. (2009): 9

EK-5:³⁵⁸ MÖ 490-480, oturmuş adama ekmek ve kurban etin sunan çocuk.

³⁵⁸ Tsoukala, V. (2009): 18

EK-6:³⁵⁹ Zafer Tanrıçası Nike, kurmaylı dökümlü gençler arasında ve elinde kurban paylaşımı sırasında bir bacak eklemi tutan bir kadın.

³⁵⁹ Tsoukala, V. (2009): 22

EK-7:³⁶⁰ MÖ 460, kurban etini tutan peştamallı rahip.

³⁶⁰ Tsoukala, V. (2009): 23

EK- 8:³⁶¹ Bir gencin oturan adama askıya alınan Bacak eklemeni sunmasını anlatan kırmızı figürlü oinochoe

³⁶¹ Tsoukala V. (2009): 27

EK-9:³⁶² Eleusis ve Athena kurban takviminin yazılı olduğu taş sütun.

³⁶² Gawlinski, (2007): 43

EK-10:³⁶³ Demeter ile Kore ve Paris adak kabartması

EK-11:³⁶⁴ Demeter ile Kore ve Triptolemos adak kabartması

³⁶³ Leventi, (2007): 113

³⁶⁴ Leventi, (2007): 113

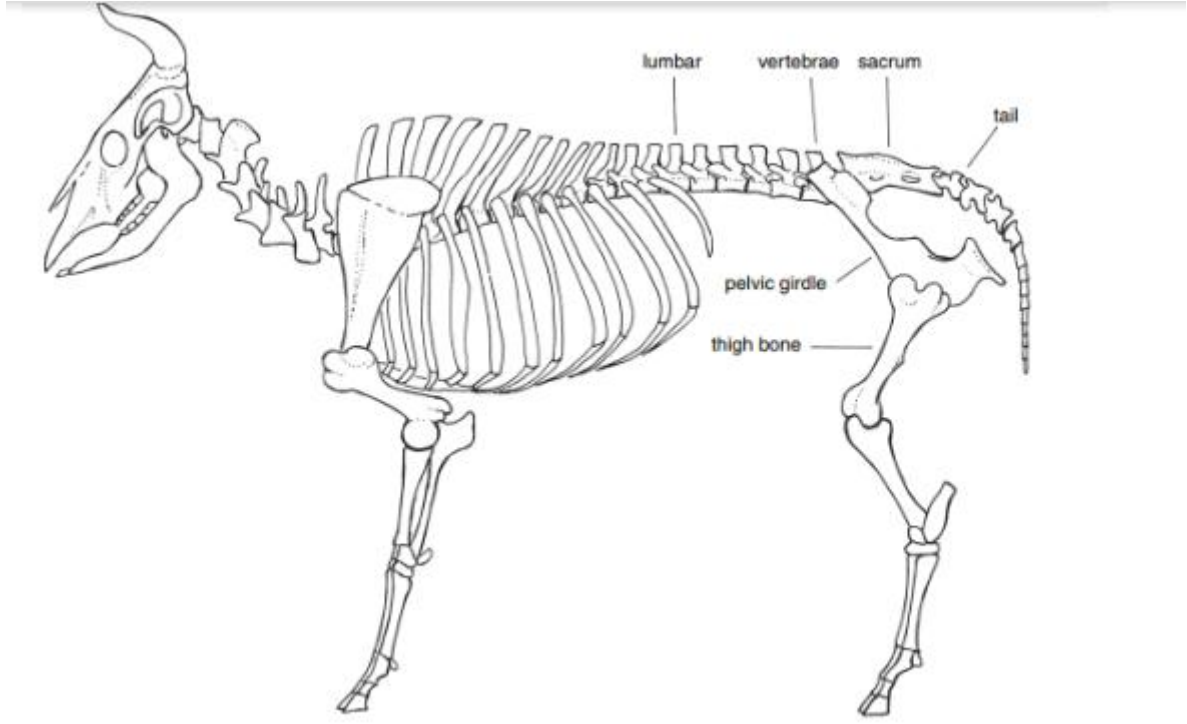
EK-12:³⁶⁵ Atina'da Kore, Demeter ve Asklepios ile adak takdimi. Eleusinian ile adak kabartması Lysimachides tarafından adanmış tanrılar.

³⁶⁵ Leventi, (2007): 114

EK-13:³⁶⁶ Asklepios ve onun ailesi Atina, Demeter ve ona sunulan kurban takdimi sırasında Demeter'in Kistai taşıdığı veya bir gelin sandığı üzerinde oturduğu söylenebilir.

³⁶⁶ Leventi, (2007): 117

EK-14:³⁶⁷ Yunan'da Tanrı'nın payı olarak kabul eden kısımların temsilleri: Bel, Omurlar, tüm omurların birleştiği üçgen kemik, Kuyruk, Leğen kemiklerinin gösterildiği sığır iskeleti. Atina Erken Yunan Kült Pratiği

³⁶⁷ Ekroth, G. (2017): .23

EK-15:³⁶⁸ Sunağın üzerinde duran osphys'un (kuyruk ve uyluk kemikleri) yanması ile yükselen dumanın tanrılara takdimi.

³⁶⁸ Ekroth, G. (2017): 24

EK- 16:³⁶⁹ Sola doğru; koyun kuyruğu, domuz kuyruğu kömür ateşinde yanıyor. Hayvan kemikleri belirli bir yerdeki kültürel faaliyetten doğrudan yerel varyasyonları ayırt edebilecek kanıt sağlar. Zooarkeoloji Yunan kurban pratiğinin yazılı ve ikonografimizde asla bulunmayacak kaynakları bulmamızı sağlar.

³⁶⁹ Ekroth G. (2017): 25

EK-17:³⁷⁰ Demeter için yakılmış sunak ateşine sunulan kansız kurban örneği bir demet başak

³⁷⁰ Thomas, O. (2017): 26

EK-18: ³⁷¹ Delos'taki Kynthos Dağı'ndaki Artemis Tapınağından adak kabartması

³⁷¹ Larson, J. (2017): 59